

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**ИҚТИСОДИЁТ
КАФЕДРАСИ**

**БИЛИМЛАР ИҚТИСОДИЁТИ
ФАНИДАН
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА**

Билим соҳаси: 100000 – Гуманитар соҳа

Таълим соҳаси: 110000 – Педагогика

Таълим йўналиши: 5111000 – Касб таълими (5230100 – *Иқтисодиёт (тармоқлар ва соҳалар бўйича)*)

НАМАНГАН – 2018

Ўқув – услубий мажмуа 2018 йил Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан № БД – 5111000 – 3.09 рақами, Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини мувофиқлаштирувчи Кенгашининг 2018 йил 18 августдаги 4-сонли баённомаси билан тасдиқланган фан дастури асосида ишлаб чиқилган.

Тузувчилар:

Х.Ибрахимов

А.Сиддиқов

Такризчилар:

К.Сирожиддинов

НамДУ“Иқтисодиёт” кафедраси
мудири,и.ф.н. доц.

Қ.Умарқулов

НамДУ“Иқтисодиёт” кафедраси доценти.

Ўқув-услубий мажмуа Наманган давлат университетининг ижтимоий иқтисодий факультети кенгашида муҳокама қилинган (2018 йил 28 августдаги 1-сонли баённома) ва ўқув жараёнига татбиқ этиш учун тавсия этилган.

Факультет кенгаши раиси:

Н.Дехқонов

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУАНИНГ ТАРКИБИЙ ТУЗИЛИШИ

№	Мажмуанинг таркибий қисмлари	Бетлар
----------	-------------------------------------	---------------

Мажмуанинг қисқача аннотацияси.....

1. Ўқув материаллари

- **Маърузалар матни**
- **Амалий ва семинар машғулоти мавзулари**

2. Мустақил таълим машғулоти

3. Глоссарий

4. Иловалар

- **Фан дастури;**
- **Ишчи фан дастури;**
- **Тарқатма материаллар;**
- **Тестлар;**
- **Баҳолаш мезонлари;**

МАЖМУАНИНГ ҚИСҚАЧА АННОТАЦИЯСИ

Ўқув-услубий мажмуа – Наманган давлат университетида бакалаврият ва магистратура таълим босқичларининг Ўқув режаларида акс этган фанлар бўйича профессор-ўқитувчининг дарс жараёнига ўқув-услубий тайёрлигини тасдиқловчи энг муҳим мезон, меъёрий-услубий ҳужжатдир.

Мажмуанинг асосий мақсади – авваломбор фаннинг ўқитувчиси, худди шунингдек талаба учун, фанни ҳар томонлама сермазмун, чуқур назарий, услубий ва амалий тарзда етказиш (талаба учун – ўзлаштириш) учун ягона ўқув-услубий ва ахборот-ресурс манбаини яратиш ҳисобланади.

Ўқув-услубий мажмуа Наманган давлат университети бакалаврият таълим йўналишлари учун мўлжалланган бўлиб, у жумладан қуйидаги таркибий тузилишга эга:

- *фаннинг меъёрий-услубий таъминоти,*
- *фаннинг мазмуни ва ахборот-ресурс таъминоти,*
- *фанни ўқитишнинг интерактив технологиялари,*
- *талабаларнинг билимини баҳолаш услубиёти,*
- *қўшимча электрон таълим ресурсларини ўз ичига олган.*

Илғор хорижий тажриба билан узвийлик.

Мазкур мажмуа илғор хорижий тажрибани кенг ўрганиш умумлаштириш ва ундан таълим ва тадқиқотлар жараёнида самарали фойдаланиш маҳсулидир.

Сўнгги йилларда Республикамизда ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий соҳаларда амалга оширилаётган ислохотлар мамлакатимизни жаҳон ҳамжамиятидаги мавқеини янада мустаҳкамлашга ва уни келажакдаги ривожланишини янги босқичга олиб чиқишга қаратилгандир.

Айни вақтда мамлакатимиз босиб ўтган тараққиёт йўлининг чуқур таҳлили, бугунги кунда жаҳон бозори конъюнктураси кескин ўзгариб, глобаллашув шароитида рақобат тобора кучайиб бораётгани давлатимизни янада барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантириш учун мутлақо янгича ёндашув ҳамда тамойилларни ишлаб чиқиш ва рўёбга чиқаришни тақозо этмоқда.

Шулар қаторида таълим соҳасидаги ислохотларни янада жадаллаштириш, олий таълим муассасаларида талаба-ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашдаги

улкан вазифаларни босқичма-босқич амалга ошириш алоҳида аҳамият касб этади.

Бу борада Президентимизнинг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилишга қаратилган устувор вазифалар амалга оширилиши лозим бўлган муҳим комплекс чора тадбирлар ҳисобланади.

Хусусан, Республикамиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги фармонида (2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон) - “Макроиктисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш: қабул қилинган ўрта муддатли дастурлар асосида макроиктисодий мувозанатни сақлаш, таркибий ва институционал ўзгартиришларни чуқурлаштириш ҳисобига ялпи ички маҳсулотнинг юқори ўсиш суръатларини таъминлаш, истиқболли инвестицион лойиҳалар ҳамда кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини кредитлаштиришни янада кенгайтириш, янги турлардаги суғурта, лизинг ва бошқа молиявий хизматларнинг ҳисобига уларнинг хажмини кенгайтириш ва сифатини ошириш, капитални жалб қилиш ҳамда корхона, молиявий институтлар ва аҳолининг эркин ресурсларини жойлаштиришдаги муқобил манба сифатида фонд бозорини ривожлантириш”¹ лозим эканлиги қатъий белгилаб берилган. Фан техника тараққиётининг илғор натижаларини қўллаш, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, юқори самарали техника технологиялардан фойдаланиш билан бир қаторда, энг муҳими юқори малакали мутахассислар тайёрлаш бу борадаги муҳим йўналишлардан бири ҳисобланади.

Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, халқаро меҳнат тақсимотида муносиб ўрин эгаллаш, миллий иқтисодиётнинг рақобат бардошлигини

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги фармони. (2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон)

таъминлаш муаммолари кўп жихатдан ишчи кучининг билими, малакаси, вазиятга қараб иш тута олишига боғлиқ.

Билимдон мутахассис кадрларни тайёрлаш, инсон салоҳиятини юзага чиқариш эса ҳар жихатдан устозларга, уларнинг билимдонлик билан ўқитиш жараёнини ташкил қилиши ва дарс беришига боғлиқ. Шунинг учун ҳам ўқув жараёнини ташкил этиш, талабаларнинг чуқур билим олишига ёрдам берувчи ўқув услубларини қўллашга алоҳида эътибор қаратилмокда.

Ҳозирги даврда ўқув жараёнини ташкил этиш ўқитувчидан фақат чуқур билимгина эмас, балки педагогик маҳоратга эга бўлишларини, дарс беришнинг турли методларини билишни ҳамда ўз устида тинмай ишлашни талаб қилади.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947- сон фармонларида кўрсатиб ўтилган илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология марказлари ва технопаркларни ташкил этиш² билан боғлиқ устувор вазифалар амалий дастак вазифасини бажаради.

Мажмуани такомиллаштириш масалалари.

Электрон ўқув-услубий мажмуа ўқув йили мобайнида халқаро ва миллий иқтисодиёт тизимидаги ўзгаришлар ва тенденциялар, янги қабул қилинган қонунлар, фармонлар ва қарорларни, хорижда ва республикада чоп этилган янги ўқув ва илмий адабиётларни, фан-техника ва технология борасида эришилган янги ютуқларни ҳисобга олган ҳолда мунтазам такомиллаштирилиб борилади.

“Билимлар иқтисодиёти” фани ўз ичига қуйидаги вазифаларни олади:

- **биринчидан**, билимлар иқтисодиётини шаклланиши;
- **иккинчидан**, билимлар иқтисодиётини инновацион иқтисодиётга айланиши;

² Шу ерда

- **учинчидан**, билимлар иқтисодиётини шакллантиришда инновацион иқтисодий назариялар, барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлашга қаратилган корпоратив инновацион тизимлар;
- **тўртинчидан**, билимларга таянган иқтисодиётда инновацион стратегияларни яратишнинг назарий асослари тўғрисида талабаларда тушунча ҳосил қилиш;
- **бешинчидан**, миллий инновацион тизимларнинг ривожланиш босқичларини таҳлил қилиш;
- **олтинчидан**, билимлар иқтисодиётган таянган ҳолда инновацион бизнесни лойиҳалаштириш, инновацион лойиҳа ва дастурларнинг иқтисодий таҳлилини амалга ошириш;
- **еттинчидан**, билимлар иқтисодиётида инновацион фаолиятни ташкилий шакллари ва уни молиялаштириш тизими тўғрисида яхлит тасаввурни шакллантириш;
- **саккизинчидан**, маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш бўйича илмий-амалий ишланмалар ва инновацион қарорлар қабул қилиш кўникмаларини шакллантиришда билимлар иқтисодиётининг ўрни ва роли;
- **тўққизинчидан**, инновацион бизнесда нарх ва харажатлар сиёсатини амалга ошириш ҳамда инновацион рискларни бошқариш бўйича амалий кўникмаларни ҳосил қилишдан иборат.

Шунингдек, “Билимлар иқтисодиёти” фани мутахассислик фанларидан бири бўлиб, бошқа иқтисодий фанларни чуқур ўрганишда асос бўлиб хизмат қилади.

ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИ

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

1-мавзу. Билимлар иқтисодиёти фанининг мақсад ва вазифалари.

1.1. Билимлар иқтисодиёти курсининг мақсад ва вазифалари.

1.2. Билимлар иқтисодиётида инновацион технологиялар-иқтисодий ривожланишнинг асосий омили.

1.3. Инновацион ривожланишнинг стратегик мақсадлари.

1.4. Халқаро иқтисодий муносабатларда инновацион ривожланишдаги ўзгаришлар.

1.1. Билимлар иқтисодиёти курсининг мақсад ва вазифалари

Инновация атамаси инглиз тилидаги "innovation" сўзидан олинган бўлиб "янгиликлар, янгиликларни жорий этиш" деган маъноларни англатади. Инновация атамасининг моҳиятидан инновацион менежментнинг объектив зарурлиги келиб чиқади, бошқача қилиб айтганда инновация бошқарувни талаб этадиган ўзгаришдир.

Ўзгаришларнинг сабаблари турли-туман бўлиши мумкин, жумладан :

- қандайдир аниқ турдаги маҳсулот ёки хизматларга бўлган талабнинг пасайиши;
- савдо компанияларининг гўзаро бирлашиши (яъни, монополлашув имконияти) ёки фаолликнинг умумий пасайиши;
- истеъмолчи афзалликларининг ўзгариши (масалан, саломатлик тўғрисидаги ғамхўрликнинг ижтимоий жихатдан ўсиши);
- янги технологиялар, янги турдаги товарлар ва хизматларнинг пайдо бўлиши (масалан, хонаки шахсий компьютерлар ва уларнинг аксессуарлари);
- маҳаллий ва умуммиллий раҳбарликнинг ўзгариши;
- табиий тарзда рўй берадиган офатлар (зилзила, ёнгин, сув туфони ва бошқалар) ва техноген тарзда рўй берадиган офатлар (ишлаб чиқаришдаги ёки уй-жой-коммунал соҳадаги фалокатлар);
- бошқалар.

Инновацияларнинг дастлабки тўлиқ таърифини иқтисодий фанга австриялик иқтисодчи олим Й.Шумпетер ўзининг “Иқтисодий тараққиёт назарияси” номли асарида киритган. Инновацияларнинг классик назарияси мана шу тадқиқотдан бошланади. Й.Шумпетернинг фикрича, **Инновациялар** – нафақат янгилик, балки ишлаб чиқариш омили ҳисобланади. “Янги инновациялар”нинг бирданига кўпайиши, Й.Шумпетернинг фикрича, иқтисодиёт ўсишининг бошланганлигини билдиради³.

³ Dirk Czarnitzki and Otto Toivanen. EUROPEAN ECONOMY. Innovation Policy and Economic Growth. Economic Papers 482. European Union, 2013.

Бу даврда “инновация” тушунчасидан фойдаланмасдан, Й.Шумпетер уларни ишлаб чиқаришнинг бешта “янги комбинациялари” тушунчалари билан алмаштиради:

- Янги техникалардан, янги технологик жараёнлар ёки ишлаб чиқаришни таъминлашнинг янги бозор усулларида фойдаланиш;
- Янги маҳсулотларни яратиш ёки машҳур бўлган маҳсулотларни янги сифатларда яратиш;
- Хом-ашё ва яримфабрикатларнинг янги турларидан фойдаланиш;
- Ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва унинг моддий-техник таъминотини ўзгартириш;
- Сотишнинг янги бозорларига кириб бориш.

1.2. Билимлар иқтисодиётида инновацион технологиялар-иқтисодий ривожланишнинг асосий омили.

Миллий иқтисодиётни ривожланишида инновацион технологияларнинг мазмун ва моҳияти янада ошиб боради, унинг иқтисодий нафлилиги билимлар иқтисодиётида амалий ифодасини топади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таълим ва илм-фан, давлатнинг ёшларга доир сиёсатини амалга ошириш, таълимнинг янги, замонавий усуллари, жумладан, ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш соҳасида долзарб вазифаларни амалга ошириш лозимлигига, ижтимоий соҳани ривожлантиришда унинг таркибий қисми сифатида таълим ва фан соҳасини ривожлантиришга алоҳида урғу берган. Бунда таълим ва ўқитиш сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш асосида олий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини ошириш, илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология марказлари ва технопаркларни ташкил этиш масаласига эътибор қаратилган⁴. Дарҳақиқат,

⁴ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Мамлакатимизнинг 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. –Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. 44-46 бетлар.

техника тараққиётининг ривожланиши шу даражада барча тармоқларни қамраб олдики, таълим тизимида ҳам техника ютуқларидан фойдаланила бошланди. Техника, технологиянинг ривожланиши илмий техник тараққиёт учун замин яратди. XX асрнинг охирларига келиб фан техника тараққиёти ўта жадал суръатларда ривожланди. Албатта, бу тараққиёт замирида инсон омили асосий ўринни эгаллади.

Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасида таълим тизимига алоҳида эътибор қаратилмоқда. 1997 йил 29 августда “Таълим тўғрисидаги” қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни қабул қилиниши бу йўналишдаги биринчи қадам бўлган бўлса, 2011 йил 20 майда “Олий таълим муассасаларининг моддий техник базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарор юзасидан амалга оширилган ишлар кейинги қадам бўлди. Таълим тарбия жараёнида ўқитишнинг илғор шакллари, янги педагогик ва ахборот-коммуникацион технологияларни жорий этиш, масофадан туриб ўқиш тизимини ривожлантириш ишларига алоҳида эътибор қаратилишининг бошланишига 10 йилдан ошди. Илғор коммуникацион–технологияларни амалда ишлатиш имкониятимиз кенгайганлиги туфайли фанни ўқитишда модулли таълимдан фойдаланиш ҳозирги куннинг асосий масалаларидандир. Фанни модулли ўзлаштириш талабага қандай имкониятлар беради деган савол туғилади. Ушбу йўналиш ўқитувчи ва талабанинг биргаликда ишлашининг самарали тизимини юзага келтиради. Кейс стади, топшириқ ва тестлар билан мунтазам ишлаш талабанинг мустақил мушоҳадасини ривожлантиради. Айниқса, тўртинчи даражадаги таълим воситаларидан бўлган ўқув лойиҳасидан фойдаланиш талабани илмий-иждодий изланишда бўлишини талаб этади.

Албатта, бундай мақсадга эришишда етарли даражада техник таъминот, ўқитувчининг бу ҳолатга тайёрлигига эътибор қаратиш лозим ҳисобланади. Билимлар иқтисодиёти фанини ўқитиш жараёнида рақамлар, ҳисоб-китоблар, далиллар, корхоналарнинг иқтисодий ҳолати ҳақидаги маълумотлар алоҳида ўрин тутди. Бу эса талабадан ҳисоб-китобларни амалга ошириш,

кўрсаткичларни таҳлил қилиш, ҳамда улар асосида режа тузиш имкониятларини билишни талаб этади. Бунинг учун талаба фанларни чуқур ўрганиши, назария ва амалиётни ўзаро боғлашни билиши зарур.

1.3. Инновацион ривожланишнинг стратегик мақсадлари

Бозор муносабатлари канчалик кенг тарқалган бўлса, товар ишлаб чиқарувчиларнинг рақобат афзалликлари улар томонидан танланган стратегия ва уни амалга оширишнинг муваффақиятига яқинроқ боғлиқликда бўлади. Шунинг учун корхона стратегиясига борган сари каттароқ эътибор қаратилади. Унинг умумий яхлитлигида у бир неча элементларнинг суммаси сифатида кўриб чиқиши мумкин. Улар орасида - тадбиркорлик, ишлаб чиқариш, илмий-техник, маркетингли ва инновацион бор. Охиргисининг моҳияти шундан иборатки, у стратегиянинг қолган барча элементларини белгиланган маънода “ютиб юборади”: улардан ҳар бири сапчиш билан “маъқулланган” янгиликлар, яъни инновациялардан фойдаланиш имкониятига эгалар. Ушбу нуқтаи назардан инновацион стратегияни товар ишлаб чиқарувчилар томонидан ҳал қилинадиган муаммоларнинг бутун доираси учун таянч сифатида кўриб чиқиш тўғри бўлади.

Корхона стратегияси илмий - техник тараққиётни бошқариш стратегиясини шакллантиради ва йўлга солади, яъни инновацион фаолиятнинг роли, урни, базаси ва маъносини белгилаб беради. Уз навбатида инновацион стратегия корхона стратегиясини чуқурлаштиради, аниқлаб беради ва амалга ошишига кумаклашади. У яна мақсадларга эришиш ва миллий иқтисодиёт нуқтаи назаридан корхона ташқарисидаги устуворликларни қуйишга ёрдам беради, масалан:

- ресурслардан рационал фойдаланишга;
- юқори самарали ва қулай социал - иқтисодий натижаларга эришишга;
- ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш ташкилотларининг барча тармоқларида ва бутун “Фан, тадқиқот, Конструкторлик ишлари - тажрибавий ишлаб чиқариш фойдаланишга киритиш” давраси бўйича вақт ва ҳам ишларни амалга оширишнинг рационаллиги ва сифати нуқтаи назаридан янгилик

киритишларнинг тежамкорлигига ва амалга оширилишига эришиш.

Корхонанинг умумий стратегияси ва илмий - техник тараққиёт соҳасидаги стратегия ўртасидаги алоқа, ҳаммадан аввало, янги маҳсулотни тадбик этилиши ва ишлаб чиқариш жараёнидаги ўзгаришларда амалга оширилади. Илмий - техник янгиликлар соҳасидаги стратегия корхонада унинг фаолияти муаммоларининг бутун мажмуаси билан узлуксиз боғлиқ қайта ишлаб чиқариш жараёнларини ривожланиши стратегияси доирасида амалга оширилади. Янги маҳсулотни тадбик этиш стратегияси корхона нимани, қачон ва қандай, қандай техник - иқтисодий даражада, ҳамда қандай шароитларда ишлаб чиқаришини белгилаб беради⁵. У резервлардан талаблар даражасини ошириб, уларни бажаришнинг асосий йулларини рационаллаштирган ҳолда, қачон ва қандай фойдаланишни кўрсатади. Янгилик киритишлар стратегиясини умумий стратегия контексти билан қандай муносабатларда бўлиши, бу янгиликлар ажратилган ҳолда вужудга келадиларми, булар жуда муҳимдир. Бу ҳолда уларни ҳаётга иқтисодий тадбик этилиши уларни пайдо бўлиши босқичидаёқ бузилиш хавфи остида бўлади.

Инновацион стратегия корхонадаги қайта ишлаб чиқариш жараёнини ривожланишининг, унинг сифатий таърифлари нуқтаи назаридан самарали динамикасини таъминлайди. У умумий стратегияда двигатель ролини ўйнагандек бўлади. Бир қатор саноати ривожланган мамлакатларда худди инновацион стратегия корхонанинг рақиблар, истеъмолчилар, етказиб берувчилар билан муносабатларини таърифлайди. Демак, инновацион стратегия йўналишларини белгилаш, истиқболли ривожланишнинг устуворликларини танлаш, корхонани ривожланиши ва санаб ўтилган, мақсадларга эришиш учун тадбирлар мажмуасига талабларни ишлаб чиқиш бўйича мақсадга қаратилган фаолиятдан иборат бўлади.

Инновацион стратегия, корхонанинг стратегияси, иқтисодий ҳолати, илмий - техник салоҳияти, илмий - техник вазифалар портфели ва бу

⁵ Dirk Czarnitzki and Otto Toivanen. EUROPEAN ECONOMY. Innovation Policy and Economic Growth Economic Papers 482. European Union, 2013.

вазифаларнинг ўзларининг бир бирлари билан боғловчи ҳар хил боғлиқликларни баҳолаш ва таҳлил қилишнинг узлуксиз жараёни натижасидан иборат бўлади.

Бозор иқтисодиёти шароитида раҳбарга яхши маҳсулотга эга бўлиш етарли эмас, у рақиблардан орқада қолмаслик учун янги технологияларни пайдо бўлиши орқасидан эътибор билан кузатиши ва уларни ўз фирмасига тадбиқ этишни режалаштириш керак. Қўйилган мақсадларга эришиш учун бир қатор стратегик воситалар мавжуд.

Стратегияни қарорлар қабул қилиш жараёни сифатида белгилаш мумкин. Уни танлаш режаларни ишлаб чиқиш, илмий тадқиқотлар ва инновацион фаолиятнинг бошқа шакллари ўтказишни белгилаб беради.

Стратегик режалаштириш қуйидаги иккита асосий мақсадни кўзлайди:

1. **Ресурсларни самарали тақсимлаш ва фойдаланиш.** Бу ички стратегия деб аталувчидир. Сармоялар, технологиялар, одамлар каби чекланган ресурслардан фойдаланиш режалаштирилади. Бундан ташқари янги соуалардаги корхоналарни харид қилиш, истикболсиз соҳалардан чиқиш, корхоналарнинг самарали “портфели” инвестицион таклифлар мажмуасини шакллантириш амалга оширилади.

2. **Ташқи муҳитга мослашиш.** Қуйидаги вазифа қўйилади: ташқи омиллар (иқтисодий ўзгаришлар, сиёсий омиллар, демографик вазиятлар ва бошқалар) ни ўзгаришига самарали мослашишни таъминлаш.

Стратегияни ишлаб чиқиш ташкилотнинг умумий мақсадини шакллантиришдан бошланади. Мақсадни қўйилиши фирманинг ташқи муҳит, бозор, истеъмолчи билан алоқаларида муҳим роль уйнайди.

Умумий мақсад қуйидагиларни ҳисобга олиши керак:

- фирма фаолиятининг асосий йўналиши;
- ташқи муҳитдаги ишчи тамойиллар (савдо истеъмолчига муносабат, ишга доир алоқаларни олиб бориш тамойиллари);
- ташкилотнинг маданияти, унинг анъаналари, ишчи муҳит;
- “сифатни умумий бошқарилиши” ни камраб олиш.

Кейингиси бозор муносабатларини ривожланишида ғоятда долзарб бўлади. Ташқи муҳитдаги жараёнлар ва ўзгаришлар фирмага ҳаётий муҳим таъсир кўрсатади. Ташқи муҳит билан боғлиқ асосий омиллар - бу иқтисодиёт, сиёсат, бозор, технология, рақобатдир. Шунинг учун асосий рақибларни белгилаш ва уларнинг бозордаги ўринлари (бозордаги улуши, сотишлар ҳажмлари мақсадлари ва ҳ.к)ни аниқлаш зарур, рақибларнинг кучли ва кучсиз томонларини синчиклаб ўрганиш ва уларнинг натижаларини шахсий кўрсаткичлар билан солиштириш рақобат кураши стратегиясини яхшироқ ўйлаб кўришга имкон беради.

Ички муҳитнинг таҳлили фирма фаолиятидаги кучли ва кучсиз томонларни аниқлаш мақсадида ўтказилади.

1.4. Халқаро иқтисодий муносабатларда инновацион ривожланишдаги ўзгаришлар

Олиб борилган тизимли ўрганишлар, таҳлиллар шундан далолат берадики, мамлакатимизда мустақиллик йилларида илм-фан ва инновацион фаолиятни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, соҳанинг жадал ривожланишини таъминлаш, жамиятимиз ва давлатимиз ҳаётига, хусусан, иқтисодиётимизнинг барча жабҳаларига замонавий инновацион ва юқори технологияларни жорий этиш, мутахассисларга шароитлар яратиш, уларнинг меҳнатини моддий ва маънавий рағбатлантиришга қаратилган кенг кўламли ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

Кейинчалик соҳани жадал ривожлантириш, инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишга йўналтирилган 50 дан ортиқ қонун ва бошқа қонун ҳужжатлари қабул қилиниб, ҳаётга босқичма-босқич татбиқ этиб келинмоқда. Хусусан, бугунги кунда ушбу қонун ҳужжатларда белгиланган устувор йўналишлар (инновацион иқтисодиётни шакллантириш; қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни ривожлантириш; ахборотлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш; тиббиёт ва фармакология в.б.) доирасида Давлат инновация илмий-техника дастурига асосан 360 га яқин инновацион лойиҳалар

бажарилмоқда. Бу 2014 йилда бажарилган лойиҳалар сонидан 2,8 мартага юқоридир. Охирги 3 йил мабойнида лойиҳалар доирасида 278 та патент, 195 та дастурий маҳсулотларга гувоҳномалар олинди, 95 та илмий тадқиқотлар натижалари амалиётга жорий этилди.

2010-2017 йиллар давомида давлат илмий-техника дарстурларини молиялаштириш ҳажми 568,1 млрд. сўмни ташкил этган. Хусусан, биргина 2017 йилда Давлат бюджети ва давлат мақсадли жамғармалари ҳисобидан илм-фанни ривожлантиришга 187,0 млрд. сўм ёки 2013 йилга нисбатан 13,6% кўп маблағ сарфланди. Ушбу маблағлар илмий-техника, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш, илм-фанни ривожлантириш билан боғлиқ бошқа харажатларга йўналтирилди.

Амалий тадқиқотлар ва инновация ишлари лойиҳалари доирасида бажарилган фақатгина айрим юқори самарали ишланмаларни ишлаб чиқариш тизимида жорий этиш натижасида 1 трлн. 96 млрд. 800 млн. сўм ҳажмдаги янги маҳсулот ишлаб чиқарилган, 17,5 млн. АҚШ доллари ва 7,0 млрд сўм миқдорида иқтисодий самарадорликка эришилган ҳамда 25,6 млн. АҚШ доллари миқдоридаги маҳсулот экспорт қилинган.

2-Мавзу. Билим иқтисодиёти ва илмий-техник сиёсат

2.1. Билимлар иқтисодиётида инновациянинг моҳияти ва унинг иқтисодий жараёнлардаги роли.

2.2. Билимлар иқтисодиётини шаклланишида дастлабки инновацион ғоя ва илмий мактабларнинг шаклланиши.

2.3. Инновациянинг классик назариялари.

2.4. Инновацион назарияларнинг шаклланишида технологик жараёнларнинг тутган ўрни.

2.5. Билимлар иқтисодиётини ривожланишида замонавий инновацион назариялар.

2.1. Билимлар иқтисодиётида инновациянинг моҳияти ва унинг иқтисодий жараёнлардаги роли

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини инновацион ривожлантиришнинг 2021 йилгача Концепциясида таъкидланганидек, глобал рақобат шароитида шундай мамлакат ғолиб келадики, у ривожланган инфраструктурага эга бўлиб, инновацион ишланмаларни яратиш, тижоратлаштириш ва жорий этиш институтларига таянади. Ҳозирги даврда барча мамлакатлар жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг оқибатларини кам харажатлар билан тугатиш учун ишлаб чиқаришни қайта қуроллантириш ва янги технологияларни ўзлаштириш, уларнинг ҳисобига рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш устида бандлар.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, билимларни яратиш ва улардан фойдаланиш нуқтаи назаридан тармоқларни билимларни ишлаб чиқарувчилар ва истеъмол қилувчиларга таснифлаш мумкин. Биринчи гуруҳга ахборот-коммуникация технологиялари, илм-фан ва илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлари (ИТТКИ), таълим, юқори технологик ишлаб чиқариш, нано ва биотехнологиялар (мутахассислар, муҳандислар, илмий ходимлар, дастурчилар, дизайнерлар, профессор-ўқитувчилар ва ҳоказолар)ни киритиш мумкин.

Инновацион иқтисодиёт – бу билимларга асосланган иқтисодиётдир⁶.

Билимларга асосланган иқтисодиёт тўртта омил:

- ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш;
- инновацияларни ривожлантириш;
- ишчи кучини сифатли ўзгартириш;
- иқтисодий юксалиш ва аҳоли фаровонлигини оширишга таянади.

Янги иқтисодиётда билимлар товарга айланади ва у алоҳида капиталдир. Билимлар ижтимоий товар ҳисобланади. Бу билимлар ўзлаштирилгач эса, улар нолинчи маржинал харажатларга эга ижтимоий товарга айланади. Шу сабабли,

⁶ by Robert D. Atkinson and Merrilea Mayo. Refueling the U.S. Innovation Economy: Fresh Approaches to Science, Technology.

янги билимларни яратувчи ахборот, билимлардан бепул фойдаланишни чеклаш, яъни муаллифлик ва янгиликни патентлаш муаммосига дуч келади.

Янги иқтисодиётда тармоқлар икки гуруҳга бўлинади:

- билимларни ишлаб чиқувчилар ва истеъмолчилар. Билимларни ишлаб чиқувчи гуруҳларга ахборот-коммуникация технологиялари тармоғи, муҳандислар, илмий ходимлар, дастурчилар, дизайнерлар ва бошқалар меҳнат қиладиган илмий муассасалар киради.
- Ахборотни бошқарадиган, қайта ишлайдиган ва тақсимлайдиган соҳалар, яъни телекоммуникациялар, банклар, реклама агентликлари, суғурта, юриспруденция, тиббиёт, давлат бошқаруви, таълим соҳаси билимлар истеъмолчилари ҳисобланади.

Инновациялар билимларни ишлаб чиқариш кучларини ривожлантиришда асосий восита ҳисобланади ва билимларга асосланган иқтисодиётнинг асосий хусусиятини ифода этади. Иқтисодчилар тадқиқотлари шуни кўрсатадики, инновациялар бугун иқтисодий юксалишнинг асосий манбаи ва корхоналар, минтақалар ҳамда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигининг муҳим омилдир. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти экспертлари ҳисоб-китобларига кўра, кейинги йигирма йилда ривожланган мамлакатларнинг иқтисодий юксалиши бевосита инновациялар билан боғлиқ.

Замонавий иқтисодиётда инновация жараёнларини ривожлантиришнинг бир қанча принциплар хусусиятлари ва йўналишларини ифодалаш мумкин (уларнинг айримлари янги йўналиш эмас, балки инновацияларнинг янги тушунчалари ҳисобланади):

1. Тадқиқотлар ва ишланмалар инновациялар учун билимларнинг ягона манбаи ҳисобланмайди. Бозорни ўрганиш, рақобатчилар ва шериклар тажрибаси инновацион ахборотнинг кўп фойдаланадиган манбаларини ташкил қиладди.

2. Инновациялар иқтисодиётнинг фақат илмталаб секторлари учун имтиёз ҳисобланмайди. Инновацион фаоллик муҳим ва бугунги кунда саноат

тармоқлари, хизматлар соҳаси ҳамда иқтисодиётнинг давлат тармоғи, жумладан, давлат бошқаруви органларида амалга оширилмоқда.

3. Инновацион жараённинг чизиқли модели (фундаментал тадқиқотлардан тижорат учун сотиш) нотўғри. Инновацияни замонавий тушуниш инновацион жараёнларнинг интерфаол ва тизимли моделидан бошланади ва ушбу моделда инновация тизимлари (минтақавий, миллий ва халқаро) муҳим ўрин тутди. Мазкур тизимлар доирасида эса янги илмий ва технологик билимлар яратилади, жорий этилади ҳамда улардан фойдаланилади, инновацион жараёнлар қўллаб-қувватланади.

4. Инновациялар жадаллашмоқда ва уларни рағбатлантириш рақобатбардошликни таъминлаш учун муҳим ҳисобланади.

5. Инновацион жараёнлар янада глобаллашмоқда.

6. Корхоналар кенг қўламли технологияларга таянган ҳолда, кўп ҳолларда билимларни ташқаридан олишга мажбур бўлмоқда. Технологик альянслар, илмий ташкилотлар билан шартномалар, инновацион фаол корхоналар тармоқлари ва кластерлари сони кўпаймоқда.

Иқтисодий ривожланишда ахборот ва билимларнинг муҳимлигини умумий англашни эътироф этиш, сиёсий доиралар, бизнес вакиллари, менежерларнинг рақобатбардошликни таъминлашда инновациялар муҳим роль ўйнашига қатъий ишониши билимларга асосланган иқтисодиётни шакллантиришни белгиловчи яна бир замонавий йўналишдир. Бу йўналишни ривожланиш омили сифатида баҳоламай бўлмайди. Жамият ва иқтисодиёт “аксини кўрсатувчи, рефлексияли тизимлар” ҳисобланади, иқтисодий ўсиш омиллари тўғрисидаги тасаввурни ўзгартириш ўз-ўзидан бу тизимларни ҳам ўзгартиради ва уларнинг ривожланишига таъсир кўрсатади. Билимлар ва инновациялар муҳимлигини англаш менежментнинг маълум даражада бозорларда фирмалар ўзини тутиши ва уларни ривожлантириш стратегиясини белгилайдиган замонавий йўналишларини шакллантиради (билимларни бошқариш, инновацияларни бошқариш). Буни давлат даражасида англаш

билимларга асосланган иқтисодий ривожлантиришнинг давлат стратегияси ва дастурларини ишлаб чиқишга ундайди⁷.

Ишлаб чиқариш бўлимида ишлаб чиқилган илмий-техник сиёсат, биринчидан, фирманинг умумий хўжалик сиёсатини жорий қилиш, иккинчидан, шу бўлимда ҳал қилинадиган оператив хўжалик масалаларни ҳал қилиш воситаси сифатида қатнашади.

Бу сиёсат ишлаб чиқариш бўлимини шундай йўналишлар бўйича мўлжаллаганки, унинг натижасида маҳсулот яратилиб, ишлаб чиқарилиб, ишлаб чиқариш самарадорлиги ошади, истеъмолчининг талаб ва эҳтиёжи қондирилади ва фирманинг иқтисодий имконияти мустаҳкамланади.

Илмий техник сиёсат қуйидаги асосий масалаларни ҳал қилади:

- *аниқ бозорнинг доим ўзгариб турадиган шароитларига ишлаб чиқаришни тез ва аниқ мослаштириш;*
- *жорий ва ўрта зарур режаларга мос равишда ўзгартиришлар киритиш;*
- *режалар ўзгариши муносабати билан иложи борида ҳаражатларни камайтириш.*

Илмий техник сиёсат одатда 3та зарур йўналишлар бўйича амал қилади:

- *ишлаб чиқаришни янги маҳсулотни чиқаришга йўналтириш;*
- *ишлаб чиқаришни чиқарилаётган маҳсулотларни тезда техник янгиланишга йўналтириш;*
- *ишлаб чиқаришни эскирган, лекин, баъзи бозорларда талаби бўлган анъанавий маҳсулотларни чиқаришга йўналтириш.*

⁷ by Robert D. Atkinson and Merrilea Mayo. Refueling the U.S. Innovation Economy: Fresh Approaches to Science, Technology.

Илмий техник сиёсатни ишлаб чиқиш қуйидаги масалани, яъни бозорда ўзига ўхшаш бўлмаган бутунлай янги маҳсулотни ишлаб чиқаришни ҳал қилишни назарда тутади.

Бундай сиёсат юқори техник, иқтисодий, самарадорли кўрсаткичларга эга бўлган янги маҳсулотларни яратишга мўлжалланган, шунинг учун бу сиёсатни амалга ошириш ИИСКИ га катта ҳаражат сарф қилишни талаб қилади. Бундан ташқари, илмий техник фаолиятда баъзи бир силжишларни фундаментал амалий тажриба-конструкторлик ишларида ютуқларга эришиш ва маҳсулотларни тез ўзлаштириб, кўплаб ҳажмдаги ишлаб чиқаришга жорий қилиш назарда тутилади.

Хозирги вақтда бу босқичнинг ҳарактерли хусусияти шундан иборатки, рақобатчилик ҳақиқатдан ИИСКИ ва янги маҳсулотни яратиш босқичидан бошланади.

Ўхшаш бўлган ва бозорда номерацияси ютуқга эга бўлган, фирма учун янги бўлган маҳсулотнинг турларини ишлаб чиқариш.

Стратегияни танлаш сифатида бозорда ғолибнинг улушига эришишни мўлжаллаш ёки шу ғолибнинг кетидан қолмасликни англатади.

Шу икки вазиятда, ҳам юқори техник иқтисодий кўрсаткичлари маҳсулотларни яратиш масаласи ҳал қилинади.

Бундай сиёсатни амалга ошириш тажриба-конструкторликни ишлаб чиқишнинг кучли базасини яратишни тақозо этади.

Ишлаб чиқаришни чиқарилаётган маҳсулотнинг техник янгиланишга мўлжаллаш қуйидаги масалаларни ҳал қилишни назарда тутади: маҳсулотни янгилаш мақсадида ўзгартиришлар киритиш ва рақиб фирмалар чиқараётган ўхшаш маҳсулотларнинг техник иқтисодий кўрсаткичларига эришиш.

Ишлаб чиқаришни маҳсулотнинг яхшиланган хусусиятларига йўналтириш доим ишлаб чиқариш ҳаражатларини камайтиришга ва ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштиришга заруриятини тақозо этади.

Бундай сиёсатни амалга ошириш ИИСКИ учун унча кўп харажатларни талаб қилмайди ва конструктор базасини, дизайнерларни ҳамда инженерларнинг ишларини узлуксиз такомиллаштиришни тақозо этади.

Анъанавий маҳсулотларни ишлаб чиқаришга, эскирган, лекин алоҳида бозорларда унга талаби мавжуд бўлган маҳсулотларни сақлаб қолиш зарурияти масаласини ҳал қилишни талаб этади.

Тўғри ифодаланган инновацион техник сиёсат ишлаб чиқариш бўлими учун катта аҳамиятга эга. Чунки, у бозорнинг ривожланиш истикболини ва фирманинг имкониятини баҳолашга, ҳамда ресурсларни хўжалик фаолиятнинг истикболли йўналишларига жалб қилишга имконият беради. Бундай сиёсат узлуксиз равишда фирма чиқарадиган маҳсулотни такомиллаштириб ва янгилаб туришни таъминлаши керак. Бу эса, биринчи навбатда, ИИСКИ лар ишларини олиб боришга, маҳсулотни узлуксиз равишда ва кўп ҳажмда ишлаб чиқаришга олиб келади.

Шундай қилиб, технологик сиёсатни ишлаб чиқариш натижаларини ИИСКИ ни режалаштириш асосига қўшилади ва унинг кўрсаткичлари фирманинг ҳам тактик, ҳам стратегик режаларига киради.

2.2. Билимлар иқтисодиётини шаклланишида дастлабки инновацион ғоя ва илмий мактабларнинг шаклланиши.

Институционалист Д.Белл қайд этишича, назарий билим инновациялар ва интеллектуал технологияларни асосини ташкил этади. Д.Белл инновацион иқтисодиётнинг асосини қуйидаги 3 фикр билан ифодалайди:

- индустриал иқтисодётдан, сервис асосидаги иқтисодиётга ўтиш;
- қарорлар қабул қилиш ва таҳлил этишда янги интеллектуал технологиялар асосий қуролга айланиши;
- технологик инновацияни ташкил этишда илмнинг ҳал қилувчи аҳамиятга айланиши.

Лундвал ва Нельсоннинг классик таърифига кўра, “инновация ўзида комплекс жараённи мужжасам этиб, бу жараёнга турли иштирокчиларни фирмаларни, янги билимларни ишлаб чиқарувчиларни, технологик ва аналитик марказларни бирлаштириб инновацион тизимни ташкил этади”⁸.

⁸ Suzanne Berger. A Preview of the MIT Production in the Innovation Economy Report. February 22, 2013 © 2013 Massachusetts Institute of Technology

Ривожланишнинг инновацион типи (ингл. Innovation model of development, – ижтимоий ишлаб чиқаришда янги илғор технологияларга урғу бериш, юқори технологиялар асосида маҳсулотлар ишлаб чиқариш, микро ва макроиқтисодий жараёнларда илғор ташкилий ва бошқарув қарорларини қабул қилиш- технопарк , техно полис, кам энергия талаб технологиялардан фойдаланиш сиёсати, ишлаб чиқариш фаолиятини интеллектуалаштириш, иқтисодиётни софтлаштириш ва сервислаштириш билан характерланади

Ривожланишнинг инновацион типиди энг чуқур ўзгариш юз бериши бевосита илмни доимий равишда ресурсларни қайта ишлашга, унинг янги усуллариини ихтиро қилишга, ташкилий жихатдан такомиллаштиришга жалб қилинишига боғлиқ бўлади. Шунда ҳақиқатдан ҳам билим қийматнинг манбаси бўлиши мумкин. Бунда меҳнатнинг қиймат қонуни назарияси, “билим яратадиган қиймат” назариясига айланади.

“Билим яратадиган қиймат”, яъни иқтисодий ишлаб чиқаришда иштирок этадиган меҳнат, ишчи кучининг билими ва ижодий салоҳияти иқтисодий тизимнинг самарадорлигини оширишнинг асосий омили бўлади.

Ғарб олимларининг тадқиқотларига кўра, хўжалик юритувчи субъектларда интеллектуал фондларнинг моддий ресурслар ва молиявий капиталга нисбатан улуши доимий ортаётганлиги қайд этилмоқда. Уларнинг ўзаро мутаносиблиги 5:1 ва 6:1 баробарда қайд этилмоқда. Айни вақтда, бу мамлакатларда моддий предметга меҳнат орқали таъсир этиш 9/10 баробарда эмас балки, 1/3 баробарни ташкил этмоқда.

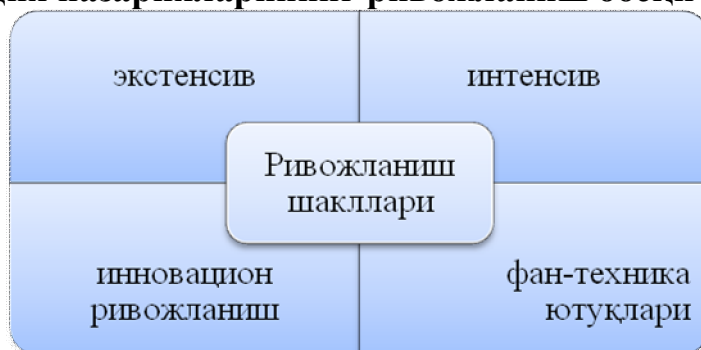
Шунингдек, тадқиқот ва янги инновацион лойиҳаларга қилинган харажат, техникага қилинган харажатга нисбатан 8 баробар кўп фойда келтириши бугунги кунда иқтисодчилар томонидан ҳисоб-китоб қилиб чиқилган.

Буларнинг барчаси, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг янги мўқобил йўлига, инновацион ривожланиш йўналишига ўтишнинг зарурлигини белгилайди.

2.3.Инновациянинг классик назариялари

Иқтисодий адабиётларда инсоният ривожининг шакллари тўғрисида турли фикрлар мавжуд, аммо “ривожланиш тавсифи” ва “ривожланиш шакли” тушунчаларини аниқ билиб олиш зарур. Ривожланиш тавсифи турғун, эволюцион, революцион ёки мобилизацион бўлиши мумкин. Ривожланиш тавсифида эволюцион тавсиф муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унда ривожланиш босқичма-босқич амалга оширилади. Ҳар бир босқичда кейинги босқич учун зарур бўлган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий омилларни, шарт-шароитлар юзага келтирилади.

Инновация назарияларининг ривожланиш босқичлари

Иқтисодчи олим П.Друкернинг фикрига кўра, замонавий “постиндустриал иқтисодиёт”⁹ илм-фан ва техника тараққиётига асосланган ривожланишнинг қуйидаги 3 та босқичини босиб ўтган:

- **1-босқич**, XVIII асрнинг охири XIX асрнинг бошларидаги ишлаб чиқаришни мануфактура, хунармандчилик, қўл меҳнатидан машиналашган завод ва фабрикаларга ишлаб чиқаришнинг ўтиши, иқтисодиётда саноатнинг юксалиши;
- **2-босқич**, XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб илм-фанни меҳнат воситалари, технологиялар ва янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришда ишлатиш, меҳнат самарадорлигининг кескин ошиши;
- **3-босқич**, XX асрнинг ўрталаридан бошлаб илм-фан ютуқларидан саноат ва ишлаб чиқаришнинг барча соҳаларида фаол қўллаш, илм-фан ютуқларидан янги ғояларни ишлаб чиқиш учун бошқариш босқичи.

Иқтисодчи олим Д.Беллнинг қайд этишича, назарий билим инновациялар ва интеллектуал технологияларнинг асосини ташкил этади. Д.Белл инновацион иқтисодиётнинг асосини қуйидаги 3 та фикр билан ифодалайди:

- индустриал иқтисодётдан сервис асосидаги иқтисодиётга ўтиш;
- технологик инновацияни ташкил этишда илм-фаннинг ҳал қилувчи аҳамиятга айланиши;
- қарорлар қабул қилиш ва таҳлил қилишда янги интеллектуал технологияларнинг асосий воситага айланиши.

Лундвал ва Нельсон каби иқтисодчи олимларнинг классик таърифига кўра, “инновация ўзида комплекс жараёни мужжасам этиб, бу жараёнга турли иштирокчиларни, фирмаларни, янги билимларни ишлаб чиқарувчиларни, технологик ва аналитик марказларни бирлаштириб инновацион тизимни ташкил этади

“Билимлар иқтисодиёти” деганда иқтисодий ўсишни тезлаштиришга ва рақобатбардошликни оширишга мўлжалланган билимларни яратиш, тарқатиш ва фойдаланиш имкониятига эга бўлган иқтисодиёт тушунилади. Янги билимлар нафақат юқори ва информацион технологиялар балки, янги услубларни ишлаб чиқаришга қўллаш асосида анъанавий ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишни ҳам назарда тутди.

⁹ Suzanne Berger. A Preview of the MIT Production in the Innovation Economy Report. February 22, 2013 © 2013 Massachusetts Institute of Technology

2.4. Инновацион назарияларнинг шаклланишида технологик жараёнларнинг тутган ўрни

Жараёнлар бўйича инновациялар технологик янги ёки технологик

жиҳатдан сезиларли даражада такомиллаштирилган ишлаб чиқариш, шунингдек маҳсулотларини етказиб бериш усулларини ишлаб чиқиш ёки жорий этишни ўз ичига олади. Бу турдаги инновациялар янги ишлаб чиқариш асбоб-ускуналаридан, ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишнинг янги усулларидан фойдаланишга ёки уларни биргаликда қўллашга, шунингдек тадқиқот ва ишланмалар натижаларидан фойдаланишга асосланган бўлиши мумкин. Бундай инновациялар, одатда, ташкилотда илгари мавжуд бўлган маҳсулотларини ишлаб чиқариш ёки етказиб беришнинг самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиши, шунингдек одатдаги усуллар ёрдамида амалга ошириш имкони бўлмайдиган технологик жиҳатдан янги ёки такомиллаштирилган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш учун мўлжалланган бўлиши мумкин.

Жараёнлар бўйича инновациялар Сизнинг ташкилотингиз учун янги бўлиши керак. Сизнинг ташкилотингиз бу инновацияларни биринчи бўлиб жорий қилган бўлиши муҳим эмас. Жараёнлар бўйича инновациялар Сизнинг ташкилотингиз ёки бошқа ташкилот томонидан ишлаб чиқилганлигининг аҳамияти йўқ.

Технологик инновацияларга қуйидагилар кирмайди:

- маҳсулотдаги эстетик (рангида, безатилишида) ўзгартиришлар;
- маҳсулотнинг конструктив вазифаларини ўзгартирмайдиган, унинг ёки таркибий қисми ҳисобланган материаллар ва компонентларнинг кўрсаткичларига, хусусиятларига, нархига етарлича сезиларли таъсир кўрсатмайдиган техник ва ташқи кўринишда сезиларсиз даражадаги ўзгартиришлар;
- вақтинчалик талабни ва ташкилотнинг даромадларини таъминлаш мақсадида ташкилот томонидан илгари ишлаб чиқарилмаган, аммо маҳсулотлар, ишлар, хизматлар бозорида етарлича маълум бўлган

маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ишлаб чиқаришини йўлга қўйиш (бошқа ихтисослик бўйича бўлиши ҳам мумкин) эвазига уларнинг турларини кўпайтириш. Масалан, машинасозлик заводида мавсумий талабдан фойдаланган ҳолда ёзги даврда бошқа ихтисослик бўйича маҳсулот, яъни мих ишлаб чиқарилиши;

- маълум моделдаги қўшимча дастгоҳларни ўрнатиш, ҳатто уларни шу моделнинг охириги модификацияга алмаштириш эвази ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш;
- тўлалигича бошқа ташкилот томонидан ишлаб чиқарилган ва тайёрланган инновацион товарлар, ишлар, хизматларни сотиш;
- ташкилий ва бошқариш бўйича ўзгартиришлар.

Хизматлар соҳасида фаолият юритувчи ташкилотлар учун хусусиятлари, фойдаланиш усуллари принципиал жиҳатдан янги ёки технологик жиҳатдан такомиллаштирилган (сифатли) хизматлар - технологик инновациялар ҳисобланади. Хизматлар ишлаб чиқариш ва етказиб беришнинг сезиларли даражада такомиллаштирилган усулларида фойдаланиш ҳам технологик инновациялар ҳисобланади. Бу мавжуд ишлаб чиқариш усулларида фойдаланган ҳолда ёки мавжуд хизматларни ишлаб чиқариш ёки етказиб беришнинг самарадорлигини оширган ҳолда, ишлаб чиқарила ёки етказиб берила олинмайдиган янги ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган хизматларни ишлаб чиқариш ёки етказиб бериш билан боғлиқ бўлган асбоб-ускуналардаги ёки ишлаб чиқаришни ташкил қилишидаги ўзгаришларни қамраб олиши мумкин.

Янги ёки сезиларли даражада такомиллаштирилган хизматларни, уни ишлаб чиқариш (етказиб бериш) усуллари принципиал жиҳатдан янги технологияларга ёки мавжуд технологияларнинг янги комбинацияларига, шунингдек янги билимларга асосан жорий этиш мумкин.

2.5. Билимлар иқтисодиётини ривожланишида замонавий инновацион назариялар

Инновациялар тўғрисидаги фанларнинг асосини рус иқтисодчи олими Н.Д.Кондратьевнинг тўлқинли назарияси ташкил қилади. У жамият

тараққиётида конъюнктурали узун тўлқинлар мавжудлигини аниқлаган ва шу билан бирга иқтисодиёт тараққиётини нотекис ва цикли жараён эканлигини аниқлаган.

Кондратьевнинг тўлқинли назарияси билан бирга ҳар қандай иқтисодий тизим ўз тараққиётида юксалиш ва пасайиш даврларининг ўрин алмашуви билан тавсифланади (Кондратьев томонидан аниқланган тўлқинлар цикли ўртача 50 йил давом этади, бу узун тўлқинлар деб номланади, ўртадаги фарқ тахминан 10 йил бўлиши мумкин). Цикллар иқтисодий ўсишнинг юксалиш ва пасайиш фазалари ўрин алмашинувидан иборат бўлади.

Кондратьев ўз тадқиқотлари асосида қуйидаги хулосаларга келади:

- Ҳар бир катта цикл бошланиши даврида кўплаб ижтимоий ларзалар кузатилади (урушлар, инқилоблар);
- Ҳар бир катта циклнинг пасайиш давлари қишлоқ хўжалиги соҳасидаги узоқ муддатли тушкунлик даври билан бориши кузатилади;
- Катта циклларнинг юксалиш даврида депрессия жараёнларининг қисқалиги ва иқтисодий юксалиш жараёнларининг интенсивлиги билан тавсифланади; катта циклларнинг пасайиш давларида эса тескари жараён кузатилади.

3-Мавзу. Таълим ва таълим муассасаларининг классификацияси

3.1 Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастурининг мақсади ва вазифалари

3.2. Кадрлар тайёрлашнинг Миллий модели

3.3. Таълим ва таълим муассасаларининг классификацияси

3.1. Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастурининг мақсади ва вазифалари

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг мақсади таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла халос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш Миллий тизимини яратишдир.

Ушбу мақсадни рўёбга чиқариш қуйидаги вазифалар ҳал этилишини назарда тутди:

"Таълим тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ таълим тизимини ислоҳ қилиш, давлат ва нодавлат таълим муассасалари ҳамда таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳасида рақобат муҳитини шакллантириш негизида таълим тизимини ягона ўқув-илмий-ишлаб чиқариш мажмуи сифатида изчил ривожлантиришни таъминлаш;

таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини жамиятда амалга оширилаётган янгиланиш, ривожланган демократик ҳуқуқий давлат қурилиши жараёнларига мослаш;

кадрлар тайёрлаш тизими муассасаларини юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш, педагогик фаолиятнинг нуфузи ва ижтимоий мақомини кўтариш;

кадрлар тайёрлаш тизими ва мазмунини мамлакатнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти истиқболларидан, жамият эҳтиёжларидан, фан, маданият, техника ва технологиянинг замонавий ютуқларидан келиб чиққан ҳолда қайта қуриш;

таълим олувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг ва маърифий ишларнинг самарали шакллари ҳамда услубларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

таълим ва кадрлар тайёрлаш, таълим муассасаларини аттестациядан ўтказиш ва аккредитация қилиш сифатига баҳо беришнинг холис тизимини жорий қилиш;

янги ижтимоий-иқтисодий шароитларда таълимнинг талаб қилинадиган даражаси ва сифатини, кадрлар тайёрлаш тизимининг амалда фаолият кўрсатиши ва барқарор ривожланишининг кафолатларини, устуворлигини таъминловчи норматив, моддий-техника ва ахборот базасини яратиш;

таълим, фан ва ишлаб чиқариш самарали интеграциялашувини таъминлаш, тайёрланаётган кадрларнинг миқдори ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, шунингдек нодавлат тузилмалари, корхоналар ва

ташкilotларнинг буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқиш;

узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимига бюджетдан ташқари маблағлар, шу жумладан чет эл инвестициялари жалб этишнинг реал механизмларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

кадрлар тайёрлаш соҳасида ўзаро манфаатли халқаро ҳамкорликни ривожлантириш.

3.2. Кадрлар тайёрлашнинг Миллий модели

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмлари куйидагилардан иборатдир:

шахс - кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи;

давлат ва жамият - таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари;

узлуксиз таълим малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади;

фан юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқувчи;

ишлаб чиқариш кадрларга бўлган эҳтиёжни, шунингдек уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техника жиҳатидан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси.

Давлат ва жамият узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими барча учун очиқбўлишини ва ҳаёт ўзгаришларига мослашувчанлигини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси томонидан инсон ҳуқуқлари, таълим, бола ҳуқуқи соҳасидаги шартномалар ва конвенцияларнинг бажарилиши, кадрлар тайёрлаш соҳасида жаҳон илғор тажрибасини ҳисобга олиш узлуксиз таълим ва

кадрлар тайёрлаш тизимининг барча жиҳатларига дахлдор бўлиб, унинг ривожланиши омилларидан биридир.

Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсати инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш билан узвий боғлиқ бўлган узлуксиз таълим тизими орқали ҳар томонлама баркамол шахс фуқарони шакллантиришни назарда тутди. Шу тарзда фуқаронинг энг асосий конституциявий ҳуқуқларидан бири билим олиш, ижодий қобилиятни намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиш, касби бўйича меҳнат қилиш ҳуқуқи рўёбга чиқарилади.

"Таълим тўғрисида"ги Қонун умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълими стандартлари орқали сифатли таълим олиш, шунингдек таълим ва касб-хунар жиҳатдан тайёргарликнинг шакллари ва турларини танлашни, узлуксиз малака ошириб бориш, зарурат тақозо этса, тегишли қайта тайёргарликдан ўтиш ҳуқуқини ва кенг имкониятларини назарда тутди.

Таълим хизматларининг истеъмолчиси сифатида шахсга давлат таълим олиш ва касб-хунар тайёргарлиги кўриш кафолатланади. Таълим олиш жараёнида шахс давлат таълим стандартларида ифода этилган талабларни бажариши шарт.

Шахс таълим хизматларининг яратувчиси сифатида тегишли малака даражасини олгач, таълим, моддий ишлаб чиқариш, фан, маданият ва хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият кўрсатади ва ўз билими ва тажрибасини ўргатишда иштирок этади.

Давлат ва жамият кадрлар тайёрлаш тизими амал қилиши ва ривожланишининг кафиллари, юқори малакали рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш бўйича таълим муассасаларининг фаолиятини уйғунлаштирувчи сифатида фаолият кўрсатади.

Давлат ва жамият қуйидагиларга, чунончи:

Фуқароларнинг билим олиш, касб танлаш ва ўз малакасини ошириш ҳуқуқлари рўёбга чиқарилишига;

Мажбурий умумий ўрта таълим ҳамда академик лицей ёки касб-ҳунар коллежида таълим олиш йўналишини танлаш ҳуқуқи асосида мажбурий ўрта махсус, касб-ҳунар таълими олишга;

Давлат грантлари ёки пуллик-шартномавий асосда олий таълим ва олий ўқув юртидан кейинги таълим олиш ҳуқуқига;

Давлат таълим муассасаларини маблағ билан таъминлашга;

Таълим олувчиларнинг ўқиши, турмуши ва дам олиши учун шарт-шароитлар яратиш борасидаги вазифалар ҳал этилишида жамоатчилик бошқарувини ривожлантиришга;

Таълим жараёни қатнашчиларини ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга;

Соғлиқ ва ривожланишда нуқсони бўлган шахслар таълим олишига кафолат берадилар.

3.3. Таълим ва таълим муассасаларининг классификацияси

Узлуксиз таълим кадрлар тайёрлаш тизимининг асоси, Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминловчи, шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, илмий-техникавий ва маданий эҳтиёжларини қондирувчи устувор соҳадир.

Узлуксиз таълим ижодкор, ижтимоий фаол, маънавий бой шахс шаклланиши ва юқори малакали рақобатбардош кадрлар илдам тайёрланиши учун зарур шарт-шароитлар яратади.

Узлуксиз таълимнинг фаолият кўрсатиш принциплари қуйидагилардан иборат:

таълимнинг устуворлиги унинг ривожланишининг биринчи даражали аҳамиятга эга эканлиги, билим, таълим ва юксак интеллектнинг нуфузи;

таълимнинг демократлашуви таълим ва тарбия услубларини танлашда ўқув юртлари мустақиллигининг кенгайиши, таълимни бошқаришнинг давлат-жамият тизимига ўтилиши;

таълимнинг инсонпарварлашуви инсон қобилиятларининг очилиши ва унинг таълимга нисбатан бўлган турли-туман эҳтиёжларининг қондирилиши, миллий ва умумбашарий қадриятлар устуворлигининг таъминланиши, инсон, жамият ва атроф-муҳит ўзаро муносабатларининг уйғунлашуви;

таълимнинг ижтимоийлашуви таълим оловчиларда эстетик бой дунёқарашни ҳосил қилиш, уларда юксак маънавият, маданият ва ижодий фикрлашни шакллантириш;

таълимнинг миллий йўналтирилганлиги таълимнинг миллий тарих, халқанъаналари ва урф-одатлари билан узвий уйғунлиги, Ўзбекистон халқларининг маданиятини сақлаб қолиш ва бойитиш, таълимни миллий тараққиётнинг ўта муҳим омили сифатида эътироф этиш, бошқа халқларнинг тарихи ва маданиятини ҳурматлаш;

таълим ва тарбиянинг узвий боғлиқлиги, бу жараённинг ҳар томонлама камол топган инсонни шакллантиришга йўналтирилганлиги;

иқтидорли ёшларни аниқлаш, уларга таълимнинг энг юкори даражасида, изчил равишда фундаментал ва махсус билим олишлари учун шарт-шароитлар яратиш.

Узлуксиз таълим соҳасидаги ислохотлар қуйидагиларни назарда тутди:

таълим тизимининг кадрлар салоҳиятини тубдан яхшилаш, тарбиячи, ўқитувчи, муаллим ва илмий ходимнинг касбий нуфузини ошириш;

давлат ва нодавлат таълим муассасаларининг ҳар хил турларини ривожлантириш;

таълим тизимини таркибий жиҳатдан қайта қуриш, таълим, фан, техника ва технологиянинг, иқтисодиёт ва маданиятнинг жаҳон миқёсидаги замонавий ютуқларини ҳисобга олган ҳолда таълим ва касб-ҳунар таълими дастурларини тубдан ўзгартириш;

мажбурий умумий ўрта таълимдан ўрта махсус, касб-ҳунар таълимига ўтилишини таъминлаш;

махсус, касб-ҳунар таълимининг марказлари сифатида фан ва ишлаб чиқариш интеграциялашган янги типдаги ўқув муассасаларини вужудга келтириш;

илғор технологияларни кенг ўзлаштириш, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, чет эл инвестициялари кўламларининг кенгайиши, тадбиркорлик, кичик ва хусусий бизнесни ривожлантириш билан боғлиқ янги касб-ҳунар ва мутахассисликлар бўйича кадрлар, шу жумладан бошқарув тизими кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

миллий мустақиллик принциплари ва халқнинг бой интеллектуал мероси ҳамда умумбашарий қадриятларнинг устуворлиги асосида таълимнинг барча даражалари ва бўғинларида таълим олувчиларнинг маънавий ва ахлоқий фазилятларини ривожлантириш;

таълимни бошқариш тизимини такомиллаштириш, таълим муассасаларини минтақалаштириш;

таълим олишда, шунингдек болалар ва ёшларни маънавий-ахлоқий, интеллектуал ва жисмоний жиҳатдан тарбиялашда оила, ота-оналар, жамоат ташкилотлари, маҳаллалар, хайрия ва халқаро фондларнинг ролини кучайтириш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга ошириш;

таълим жараёни ва кадрлар тайёрлаш сифатига холис баҳо бериш тизимини яратиш ва жорий этиш;

таълим тизимини молиявий, моддий-техника ва бошқа тарздаги ресурслар билан таъминлаш механизмларини шакллантириш;

узлуксиз таълимни фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциялаштиришнинг пухта механизмларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

таълим ва илм-фан билан боғлиқ чет эл ҳамда халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни кенгайтириш ва ривожлантириш;

туб ерли миллатга мансуб бўлмаган шахслар зич яшайдиган жойларда улар ўз она тилларида таълим олишлари учун ташкилий ва педагогик шарт-шароитлар яратиш;

таълимнинг барча даражаларида таълим олувчиларнинг ҳуқуқий, иқтисодий, экологик ва санитария-гигиена таълими ҳамда тарбиясини такомиллаштириш.

Таълим ва таълим муассасалари қуйидаги кетма-кетликда классификацияланади:

- Мактабгача таълим;
- Умумий ўрта таълим;
- Ўрта-маҳсус, касб-хунар таълими;
- Олий таълим;
- Олий ўқув юртидан кейинги таълим;
- Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш;
- Мактабдан ташқари таълим;

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг ўзига хос хусусияти мустақил равишдаги тўққиз йиллик умумий ўрта ҳамда уч йиллик ўрта маҳсус, касб-хунар таълимини жорий этишдан иборатдир. Бу эса, умумий таълим дастурларидан ўрта маҳсус, касб-хунар таълими дастурларига изчил ўтилишини таъминлайди.

Мактабгача таълим

Мактабгача таълим бола соғлом, ҳар томонлама камол топиб шаклланишини таъминлайди, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади, уни мунтазам таълим олишга тайёрлайди. Мактабгача таълим бола олти-етти ёшга етгунича давлат ва нодавлат мактабгача тарбия болалар муассасаларида ҳамда оилаларда амалга оширилади. Мактабгача таълим мақсади ва вазифаларини рўёбга чиқаришда маҳаллалар, жамоат ва хайрия ташкилотлари, халқаро фондлар фаол иштирок этади.

Мактабгача тарбияни ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим бўлади:

малакали тарбиячи ва педагог кадрларни устувор равишда тайёрлаш;
мактабгача таълимнинг самарали психологик-педагогик услубларини излаш ва жорий этиш;

болаларни оилада тарбиялашни ташкилий, психологик, педагогик ва услубий жиҳатдан таъминлаш;

замонавий ўқув-услубий қўлланмалар, техник воситалар, ўйинчоқлар ва ўйинлар яратиш ҳамда уларни ишлаб чиқариш;

мактабгача ёшдаги болаларни халқнинг бой маданий-тарихий мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш учун шарт-шароитлар яратиш;

мактабгача муассасаларнинг ҳар хил турлари учун турли вариантлардаги дастурларни танлаб олиш, мактабгача тарбиянинг барча массалари бўйича малакали консультация хизмати кўрсатиш имкониятини яратиш;

мактабгача тарбия ва соғломлаштириш муассасалари тармоғини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш механизмини ишлаб чиқиш.

Умумий ўрта таълим

Умумий ўрта таълим мажбурийдир. Таълимнинг бу тури бошланғич таълимни (I-IV синфлар) қамраб олади ҳамда ўқувчиларнинг фанлар асослари бўйича мунтазам билим олишларини, уларда билим ўзлаштириш эҳтиёжини, асосий ўқув-илмий ва умуммаданий билимларни, миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган маънавий-ахлоқий фазилатларни, меҳнат кўникмаларини, ижодий фикрлаш ва атроф-муҳитга онгли муносабатда бўлишни ва касб танлашни шакллантиради. Умумий ўрта таълим тугалланганидан кейин таълим фанлари ва улар бўйича олинган баҳолар кўрсатилган ҳолда давлат томонидан тасдиқланган намунадаги аттестат берилади.

Умумий ўрта таълимнинг янгича тизими ва мазмунини шакллантириш учун қуйидагилар зарур:

мактабнинг I-IX синфлари доирасида сифатли умумий ўрта таълим олишни таъминловчи давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш, бунда академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларидан кейин олинадиган таълим дастурлари билан мантиқий боғлиқлик ҳисобга олиниши лозим;

юқори малакали педагог кадрлар тайёрлаш;

худудларнинг географик ва демографик хусусиятларига, шахс, жамият ва давлатнинг эҳтиёжларига мувофиқ равишда таълим муассасалари тармоқларини ривожлантириш;

ўқувчиларнинг қобилиятлари ва имкониятларига мувофиқ равишда таълимга табақалаштирилган ёндашувини жорий этиш;

таълим беришнинг илғор педагогик технологияларини, замонавий ўқув-услубий мажмуаларни яратиш ва ўқув-тарбия жараёнини дидактик жиҳатдан таъминлаш;

ўқувчилар касб-ҳунар танлайдиган ва психологик-педагогик жиҳатдан маслаҳатлар оладиган марказлар тармоқларини ташкил этиш.

Ўрта-махсус, касб-ҳунар таълими

Умумий ўрта таълим негизида ўқиш муддати уч йил бўлган мажбурий ўрта махсус, касб-ҳунар таълими узлуксиз таълим тизимидаги мустақил турдир. ўрта махсус, касб-ҳунар таълими йўналиши академик лицей ёки касб-ҳунар коллежи ўқувчилар томонидан ихтиёрий танланади.

Академик лицей давлат таълим стандартларига мувофиқ ўрта махсус таълим беради. ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг жадал интеллектуал ривожланиши чуқур, соҳалаштирилган, табақалаштирилган, касбга йўналтирилган таълим олишини таъминлайди.

Академик лицейларда ўқувчилар ўзлари танлаб олган таълим йўналиши бўйича (гуманитар, техника, аграр ва бошқа соҳалар) билим савияларини ошириш ҳамда фанни чуқур ўрганишга қаратилган махсус касб-ҳунар кўникмаларини ўзларида шакллантириш имкониятига эга бўладилар. Бу кўникмаларни ўқишни муайян олий таълим муассасаларида давом эттириш ёки меҳнат фаолиятида рўёбга чиқаришлари мумкин.

Касб-ҳунар коллежи тегишли давлат таълим стандартлари доирасида ўрта махсус, касб-ҳунар таълими беради; ўқувчиларнинг касб-ҳунарга мойиллиги, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, танлаб олинган касб-ҳунар бўйича бир ёки бир неча ихтисосни эгаллаш имконини беради.

Касб-хунар коллежлари жиҳозланганлик даражаси, педагогик таркибнинг танланганлиги, ўқув жараёнининг ташкил этилиши жиҳатидан янги типдаги таълим муассасалари ҳисобланади. Улар бир ёки бир неча замонавий касб-хунарни эгаллаш ҳамда тегишли ўқув фанларидан чуқур назарий билим олиш имконини беради.

Академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида таълим олиш ўқувчиларга ўз билимларини чуқурлаштириш ва танлаган ихтисосликларига эга бўлишни таъминлайди. Академик лицейлар ва касб-хунар коллежларининг битирувчиларига давлат томонидан тасдиқланган намунадаги дипломлар берилади. Бу дипломлар таълимнинг кейинги босқичларида ўқишни давом эттириш ёки эгалланган ихтисос ва касб-хунар бўйича меҳнат фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини беради.

Ўрта махсус, касб-хунар таълимини ташкил этиш ва ривожлантириш учун қуйидагилар зарур:

академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари фаолият кўрсатишининг норматив базаларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

соҳа учун олий таълим муассасаларининг, ишлаб чиқариш, фан ва маданият соҳасининг мутахассисларини жалб этган ҳолда юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашни, шу жумладан чет элларда тайёрлаш ва қайта тайёрлашни ташкил этиш;

ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув муассасалари учун таълим ва касб-хунар дастурлари, ўқув-услубий мажмуалар ишлаб чиқиш;

академик лицейларнинг ўқувчилари меҳнат фаолияти кўникмаларини эгаллашлари учун ихтисослаштирилган дастурлар ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

касб-хунар коллежларида тайёрланадиган мутахассисларга нисбатан ихтисос ва касб-хунар, малака талабларининг рўйхатини ишлаб чиқиш;

худудларнинг жўғрофий ва демографик шарт-шароитларини ва тегишли соҳадаги мутахассисларга бўлган маҳаллий эҳтиёжларни ҳисобга олган ҳолда ўрта махсус, касб-хунар таълими тизими таълим муассасаларининг ташкил

этилишини ва улар оқилона жойлаштирилишини таъминлаш, уларга ўқувчиларни имкон қадар оиласидан ажратмаган ҳолда қамраб олиш;

академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларининг моддий-техника ва ахборот базаларини мустаҳкамлаш.

Олий таълим

Олий таълим ўрта махсус, касб-ҳунар таълими негизига асосланади ҳамда икки (бакалавриат ва магистратура) босқичга эга.

Олий таълим муассасаларига талабалар қабул қилиш давлат грантлари негизида ва пуллик-шартномавий асосда амалга оширилади.

Бакалавриат мутахассисликлар йўналиши бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, таълим муддати камида тўрт йил давом этадиган таянч олий таълимдир.

Бакалаврлик дастури тугалланганидан сўнг битирувчиларга давлат аттестацияси яқунларига биноан касб бўйича “бакалавр” даражаси берилади ва давлат томонидан тасдиқланган намунадаги, касб-ҳунар фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берадиган диплом топширилади.

Магистратура аниқ мутахассислик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалавриат негизида таълим муддати камида икки йил давом этадиган олий таълимдир.

“Магистр” даражасини берадиган давлат малака аттестацияси магистрлик дастурининг интиҳосидир. Магистрларга давлат томонидан тасдиқланган намунадаги, касб-ҳунар фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берадиган диплом топширилади.

Икки босқичли олий таълим тизимини ташкил этиш ва ривожлантириш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

бакалавриат ва магистратура учун давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

олий таълим муассасалари учун профессор-ўқитувчи кадрлар тайёрлаш, шу жумладан чет эллардаги етакчи ўқув ва илмий марказларда тайёрлаш;

олий таълим муассасаларида таркибий ўзгартишлар ўтказиш;

олий таълим муассасалари бошқарувини такомиллаштириш, бу муассасаларнинг мустақиллигини кучайтириш, муассислар, васийлар кенгашлари, жамоат назорат кенгашлари шаклидаги жамоат бошқарувини жорий этиш;

таълимнинг фан ва ишлаб чиқариш билан интеграцияси таъсирчан механизмларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

ўқишни, мустақил билим олишни индивидуаллаштириш ҳамда дистанцион таълим тизими технологияси ва воситаларини ишлаб чиқиш ва ўзлаштириш;

янги педагогик ва ахборот технологиялари, тайёргарликнинг модул тизимидан фойдаланган ҳолда талабаларни ўқитишни жадаллаштириш;

халқнинг бой маънавий ва интеллектуал мероси ва умумбашарий кадриятлар асосида таълимнинг инсонпарварлик йўналишини таъминлаш.

Олий ўқув юртидан кейинги таълим

Олий ўқув юртидан кейинги таълим жамиятнинг олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондиришга, шахснинг ижодий таълим-касб-хунар манфаатларини қаноатлантиришга қаратилган.

Олий ўқув юртидан кейинги таълимни олий ўқув юртларида ва илмий-тадқиқот муассасаларида (катта илмий ходим-изланувчилар институти, мустақил изланувчилик) олиш мумкин. Олий ўқув юртидан кейинги таълим диссертация ҳимояси билан якунланади. Якуний давлат аттестацияси натижаларига кўра фан доктори илмий даражаси берилиб, давлат томонидан тасдиқланган намунадаги диплом топширилади. (ЎзР 07.10.2013 й. ЎРҚ-355-сон Қонуни таҳриридаги хатбоши) (Олдинги таҳририга қаранг)

Якуний давлат аттестацияси натижаларига кўра тегишли равишда фан номзоди ва фан доктори илмий даражаси берилиб, давлат томонидан тасдиқланган намунадаги дипломлар топширилади.

Олий ўқув юртидан кейинги таълимни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш тадбирлари қуйидагиларни ўз ичига олади:

“Таълим тўғрисида”ги Қонунга ҳамда мамлакатни ижтимоий ва иқтисодий ривожлантириш истиқболларига мувофиқолий малакали илмий ва илмий-

педагог кадрларни тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш тизимини такомиллаштириш;

касб таълими тизими учун олий малакали илмий-педагог кадрларни ҳамда илғор педагогик технологиялар соҳасида илмий кадрларни устувор равишда тайёрлаш;

ривожланган мамлакатларнинг илғор таълим муассасалари ва илмий марказларида устувор йўналишлар бўйича олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрланиши учун шароитлар яратиб бериш;

фан, технология ва таълим соҳасида ривожланган мамлакатлар билан халқаро ҳамкорликни чуқурлаштириш.

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш мутахассисларнинг касб билимлари ва кўникмаларини янгилаш ҳамда чуқурлаштиришга қаратилган. Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш таълим муассасаларидаги ўқиш натижаларига кўра давлат томонидан тасдиқланган намунадаги гувоҳнома ёки сертификат топширилади.

Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизимини ташкил этиш ва ривожлантириш учун қуйидагилар зарур:

кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизими фаолиятида янгича таркиб, мазмун ҳамда бу тизимни бошқаришни шакллантириш;

юқори малакали ўқитувчи-мутахассис кадрлар тайёрлаш ва соҳани улар билан тўлдириб боришни таъминлаш;

кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш тизимининг бу соҳада рақобатга асосланган муҳитни шакллантиришни ва самарали фаолият олиб боришни таъминловчи норматив базасини яратиш;

кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш таълим муассасаларини давлат аттестацияси ва аккредитациясидан ўтказиш тизимини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

иқтисодиётнинг давлат ва нодавлат секторлари, мулкчиликнинг турли шаклидаги ташкилот ва муассасаларнинг талаб-эҳтиёжларига мувофиқ кадрлар ва мутахассисларни илдам қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни таъминловчи давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ташкил этиш ва ривожлантиришга кўмаклашиш;

профессионал тренингнинг илғор технология ва ускуналарини, шунингдек мураккаб, фан ютуқларини талаб қилувчи технология жараёнлари имитаторларини ишлаб чиқиш, яратиш ва амалий ўзлаштириб олиш.

Мактабдан ташқари таълим

Болалар ва ўсмирларнинг таълимга бўлган, яқка тартибдаги, ортиб боровчи талаб-эҳтиёжларини кондириш, уларнинг бўш вақтини ва дам олишини ташкил этиш учун давлат органлари, жамоат ташкилотлари, шунингдек бошқа юридик ва жисмоний шахслар маданий эстетик, илмий, техникавий, спорт ва бошқа йўналишларда мактабдан ташқари давлат ва нодавлат таълим муассасаларини ташкил этадилар.

Мактабдан ташқари таълимни ривожлантириш, унинг тузилмаси ва мазмун - мундарижасини такомиллаштириш вазифаларини ҳал этиш учун қуйидагиларни амалга ошириш керак:

таълим бериш ва камол топтиришга йўналтирилган хизматлар кўрсатувчи муассасалар тармоғини кенгайтириш ва бундай хизматлар турларини кўпайтириш;

миллий педагогик кадриятларга асосланган ва жаҳондаги илғор тажрибани инобатга олувчи дастурлар ва услубий материаллар ишлаб чиқиш;

ўқувчиларнинг бўш вақтини ташкил этишнинг, шу жумладан оммавий спорт ва жисмоний тарбия-соғломлаштириш тадбирларининг, болалар туризмининг, халқ ҳунармандчилигининг мавжуд турлари ва шакллариини такомиллаштириш, миллий турлари ва шакллариини тиклаш ҳамда амалиётга жорий этиш.

4-Мавзу. Билимлар иқтисодиётининг менежменти

4.1 Билимлар иқтисодиёти менежментининг асосий тушунчалари.

4.2 Билимлар иқтисодиёти менежментининг моҳияти ва вазифалари.

4.3 Билимлар иқтисодиёти менежментининг мақсадлари.

4.1. Билимлар иқтисодиёти менежментининг асосий тушунчалари.

Билимлар иқтисодиётида инновациялар ва инновацион бошқарувга нисбатан оширилган эътибор ҳозирги жамиятнинг ҳаётининг ўзи томонидан талаб қилинади, чунки, инновацион жараёнларни янги маҳсулотлар ва янги техникада рўёбга чиқиши унинг социал – иқтисодий ривожланишининг асоси бўлади.

Инновацион жараён инновацион ўзгаришларни тайёрлаш ва амалга оширишдан иборат бўлади ва ягона бир бутунни ташкил қилувчи ўзаро боғ-ланган паллалардан ташкил топган. Бу жараённинг натижасида амалга оширилган ўзгариш инновация пайдо бўлади. Инновацион жараённи амалга ошириш учун диффузия – янги шароитлар ва қўллаш жойларда бир марта ўзлаштириб ва фойдаланиб бўлинган инновацияларни вақтда тарқатиш жуда катта аҳамиятга эга. Инновацион жараён даврий характерга эга, буни иқтисодиётни ташкил қилиш ва бошқаришнинг ихчам тизимларини ишлаб чиқишда ҳисобга олиш зарур.

Жаҳон иқтисодий адабиётларида “инновация” салоҳиятли илмий – техник тараққиёт (ИТТ)ни ҳақиқий, янги маҳсулотлар ва технологияларда рўёбга чиқадиганга айланиши сифатида талқин қилинади. Бизнинг мамлакатимизда янгилик киритишлар муаммолари кўп йиллар давомида илмий – техник тараққиётнинг иқтисодий тадқиқотлари доирасида ишлаб чиқилган.

“Инновация” атамасидан Ўзбекистоннинг ўтиш иқтисодиётида ҳам мустақил ва ҳам бир қатор ўхшаш тушунчалар: “Инновацион фаолият”, “инновацион жараён”, “инновацион қарор” ва ҳ.к. белгилаш учун фойдаланилган.

Ҳар хил олимлар, айниқса хорижликлар (Н. Мончев, И. Перлаки, В.Д. Хартман, Э. Мэнсфилд, Р. Фостер, Б. Твисс, Й. Шумпетер, Э. Роджерс ва бошқалар) бу тушунчани ўзларининг тадқиқотлари объекти ва предметига кўра ҳар хил талқин қиладилар, аммо инновацияларнинг бу ҳар хил таърифларининг таҳлили шундай хулосага олиб келадики, ўзгаришлар инновацияларнинг ўзига хос мазмунини ташкил қиладилар, ўзгаришлар вазифаси эса инновацион фаолиятнинг асосий вазифаси бўлади.

Австриялик олим Й. Шумпетер томонидан бешта типик ўзгаришлар ажратилган:

- 1) янги техника, янги технологик жараёнлар ва ишлаб чиқаришни янги бозор таъминотидан фойдаланиш (олди - сотди);
- 2) янги хусусиятларга эга маълумотларни тадбиқ этиш;
- 3) янги хом ашёдан фойдаланиш;

4) ишлаб чиқариш ва унинг моддий – техник таъминотини ташкил қилишдаги ўзгаришлар;

5) янги сотиш бозорларини пайдо бўлиши.

Бу қоидалар Й. Шумпетер томонидан 1911 йилдаёқ шакллантирилган. Кейинроқ, 30 – йилларда у инновация тушунчасини, уни истеъмол товарларининг янги турлари янги ишлаб чиқариш ва техник воситалар, бозорлар ташкил шакллари саноатга тадбиқ этиш ва уларда фойдаланиш мақсадидаги ўзгариш сифатида талқин этган ҳолда киритган. Баъзида инновацияга жараёнли тизим сифатида қаралади, шунинг билан янгилик киритишни вақтда ривожланиши ва яққол акс эттирилган босқичлилиги тан олинади.

Бозор иқтисодиёти шароитларда билимлар иқтисодиётида инновацияларни баён қилиш методологияси халқаро стандартларга асосланади. Фан ва инновациялар ҳақидаги ахборотларни тўплаш, ишлаб чиқиш ва таҳлил қилиш бўйича ишларни мувофиқлаштириш учун Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ОЭСР) доирасида фан ва техника кўрсаткичлари бўйича миллий экспертлар гуруҳи ташкил қилинган, Фраскати қўлланмаси (“Тадқиқотлар ва тажриба ишламаларини текширишлар учун таклиф қилинаётган стандартли амалиёт) ишлаб чиқилган. Ҳужжат бундай номни тавсияларнинг биринчи версияси 1963 йилда италян шаҳри Фраскатида қабул қилинганлиги муносабати билан олган.

Фраскати қўлланмасидаги қоидаларга даврий равишда аниқликлар киритилади, бу миллий ва халқаро даражалардаги илмий – техник сиёсат стратегияси, илмий тадқиқотлар ва ишламаларни ташкил қилишдаги ўзгаришлар билан асосланади. Фраскати қўлланмаси (1993 й)нинг охириги таҳрирларидан биридан илмий тадқиқотлар ва ишламалар (ИТТКИ), уларнинг таркиби ва чегаралари, ҳамда тадқиқотлар ва ишламалар билан банд бўлган ходимлар сонини ўлчаш услугиётига тегишли асосий тушунчалар мавжуд. Технологик инновациялар ҳақидаги маълумотларни тўплаш услугиёти 1992 йилда Осло шаҳри (Норвегия)да қабул қилинган тавсияларга асосланади. У “Осло қўлланмаси” номини олган.

Халқаро стандарларга мувофиқ инновация бозорга тадбиқ этилган янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот ёки амалий фаолиятда фойдаланилаётган янги ёки такомиллаштирилган технологик жараён ёхуд социал хизматларга янгича ёндашиш кўринишида рўёбга чиққан инновацион фаолиятнинг якуний натижаси сифатида белгиланади.

Инновацион бошқарув ғоятда мураккабдир. Инновацион жараёнларнинг ривожланиши қонуниятларини таҳлил қилиш учун инновацион менежерлар бўлган мутахассислар зарур, улар янгилик киритишларнинг ҳар хил ташкилий – иқтисодий жиҳатлари билан шуғулланадилар. Уларнинг инновацияларни бошқаришдаги асосий вазифаси – инновацион жараённи илгари суриш, эҳтимол бўлган тўсиқларни башорат қилиш ва уларни бартараф қилиш йўллари белгилашдир.

Бозор иқтисодиёти учун янгиланган маҳсулотлардан мансабдор бўлган мустақил фирмаларнинг рақобати, рақобатлашувчи янгиликлар бозорнинг мавжудлиги хосдир.

Буюк компаниялар муваффақиятларининг кўп сонли тарихи бундан дарак беради. Шу сабабли янгилик киритишларнинг бозорли танлови мавжуд, унда инновацион менежерлар иштирок этадилар.

Инновацион менежерлар ижодий жамоаларни ташкил қила туриб, янгиликларни қидириб топиш ва тарқатиш, илмий тадқиқотлар ва ишламаларга буюртмалар портфелини шакллантириш билан шуғулланган ҳолда, ҳар хил ташкилий тузилмалар (фанлар академияси, ОЎЮ, илмий жамиятлар, тадқиқот ташкилотлари, конструкторлик бюрolari, инжиниринг компаниялари ва бошқалар)да ҳаракат қилишлари мумкин. Улар илмий жамоаларни бошқарадилар, илмий тадқиқотларни мувофиқлаштирадилар. Буларни барчаси инновацион бошқарувчилар малакаси олдига юқори талабларни қўяди: улар илмий техник ва иқтисодий – психологик салоҳиятга, ҳам анъанавий менежер ва ҳам тадқиқотчи олим сифатига эга бўлишлари, янгилик киритишларнинг самарадорлигини баҳолаш ва инновацияларни бошқаришга қодир малакали иқтисодчи бўлишлари керак.

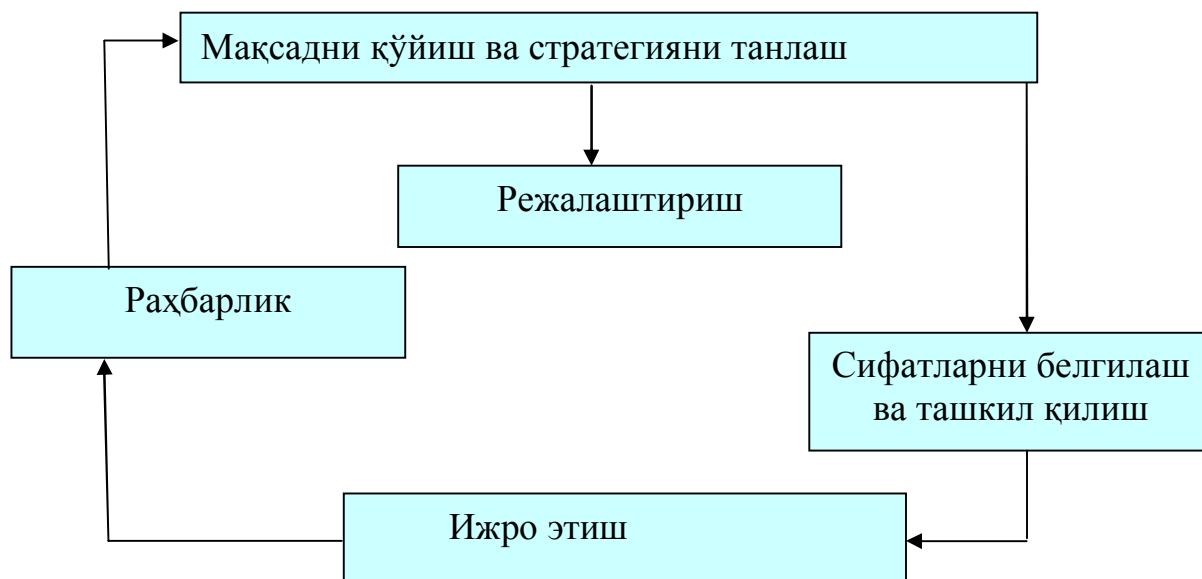
4.2.Билимлар иқтисодиёти менежментининг моҳияти ва вазифалари.

Инновацион менежмент – бу инновацион жараёнлар, инновацион фаолият, бу фаолият билан банд бўлган ташкилий тузилмалар ва уларнинг ходимларини бошқариш тамойиллари, усуллари ва шаклларнинг мажмуасидир. Менежментнинг ҳар қандай бошқа соҳалари учун каби, унинг учун ҳам қуйидагилар хос: мақсадни қўйиш ва стратегияни танлаш, давранинг тўртта босқичи:

- 1) режалаштириш;
- 2) шартларни белгилаш ва ташкил қилиш;
- 3) ижро этиш;
- 4) раҳбарлик.

Инновацион менежментнинг босқичлар қуйидаги чизма шаклида берилган.

Давранинг ҳар бир босқичида белгиланган вазифалар ҳал қилинади. Биринчи босқич – режалаштириш босқичида – стратегияни амалга ошириш режаси тузилади. Иккинчисида – шартлар ва ташкил қилиш белгиланади, яъни инновацион даврнинг ҳар хил паллаларини амалга ошириш учун ресурсларни белгилаш, ходимлар олдига вазифаларни қўйиш, ишни ташкил қилиш кетади. Ижро этиш босқичида текширишлар ва ишлаб чиқишлар бажарилади, режа амалга оширилади. Раҳбарлик босқичи назорат ва таҳлилни ҳаракатларга тузатиш, киритиш ва тажриба тўплашни кўзда тутати.

1- расм. Инновацион менежментнинг босқичлари.

Бу ерда инновацион лойиҳалар, инновацион бошқарув қарорлари, янгиликларни қўллашнинг самарадорлиги баҳоланади.

Инновацион жараён (ИЖ) даврий характерга эга. ИЖ ни ифодаловчи фаолият инсон меҳнатини тақсимланиши натижасида ажралиб чиққан, бир бирларидан фарқланувчи алоҳидаги вазифавий, ташкилий бирликларга бўлинади. ИЖ нинг иқтисодий ва технологик таъсири фақат янги маҳсулотлар ёки технологияларда қисман рўёбга чиқади.¹⁰

У анча кўпроқ янги техникани вужудга келишининг шарт – шароити сифатида иқтисодий ва илмий – техник салоҳияти кўпайишида намоён бўлади, яъни инновацион тизим ва унинг таркибий элементларининг технологик даражаси ошади, шунинг билан инновацияларга мойиллик ҳам ошади.

Инновацион жараёни умумий кўринишда занжирга кўринишида ёзиш мумкин: ФТ – АТ – И – Л – Қ – Ў – С ИЧ – М – Сот,

бу ерда **ФТ** ва **АТ** – фундаментал ва амалий тадқиқотлар; **И** – ишлама; **Л** – лойиҳалаштириш; **Қ** – қурилиш; **Ў** – ўзлаштириш; **СИЧ** – саноат ишлаб чиқариш; **М** – маркетинг; **Сот** – сотиш.

Бу занжирчани таҳлил қилиш учун унинг ҳар хил элементлари ўртасидаги тескари алоқа омилларидан абстракклашиш (предметлар ва улар ўртасидаги муносабатларнинг бир қатор хусусиятларидан уларнинг муҳим аломатларини ажратиш мақсадида ҳаёлан чалғимоқ), ФТ – Ў давраси узунлигини (у 10 йилдан кўпроқ давом этиши мумкин) ва паллалардан ҳар бири (ФТ – АТ; Л – Қ)нинг нисбий мустақиллигини ҳисобга олиш зарур. Илмий фаолият тушунчаси билан боғлиқ фундаментал (назарий) тадқиқот ҳар қандай инновацион жараёнинг бошланғич босқичи бўлади. Албатта, давранинг ҳар

¹⁰ Управление инновациями. Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008

бир алоҳида элементи фундаментал тадқиқот билан боғлиқ илмий фаолият билан тўлдирилганю Шу нарса характерлики, ФТ дан СИЧ гача янги муълумотларнинг микдори камайиб боради. Бунда тадқиқот фаолияти борган сари кўникмалар, тажрибалар ва стандартли усуллар билан алмашиб боради.

Агар ФТ нинг якуний натижаси ҳақида гап кетса, унда фақат савол назарияси соҳасидаги янги, ажойиб, исботланган маълумотлар ва ахборотларни олиш ва қайта ишлашга қаратилган тадқиқот фаолиятини ажратиш керак. Назарий тадқиқот бевосита аниқ амалий вазифаларни ечиш билан боғланмаган, аммо худди унинг ўзи инновацион жараённинг пойдеворидир. Шунинг билан бирга назарий тадқиқотларнинг зарурлиги амалиётнинг эҳтиёжлари ва предмет ҳақидаги олдинги билимларнинг синтези билан асосланиши мумкин.

Фундаментал тадқиқотлар, қоидага кўра, амалий тадқиқотларда рўёбга чиқадилар, аммо бу нарса дарҳол содир бўлмайди. Фақат баъзи бир тадқиқотлар АТ – И – Л ва ҳ.к. рўёбга чиқадилар. Фундаментал тадқиқотлар мавзуларининг тахминан 90 % салбий натижага эга бўлиши мумкин. Ижобий натижага эга қолган 10 % дан ҳаммаси ҳам амалиётда қўлланилмайди. Ахир фундаментал тадқиқотнинг мақсади – жараён (масала назарияси)ни англаш ва ривожлантиришдир.

Амалий тадқиқотлар (АТ) бутунлай бошқа мақсадга қаратилганликларга эгалар. Бу “билимларни моддий ҳолат” га келтириш, уларни ишлаб чиқариш жараёнида ўзгартириш, янги маҳсулот, технологик чизмалар ва ҳ.к. топширишдир.

Ишламалар натижасида янги машиналар (ускуналар)нинг конструкцияси яратилади ва жараён лойиҳалаштириш (Л), кўриш, ўзлаштириш (Ў) ва саноат ишлаб чиқариши (СИЧ) паллаларига ўтади. М ва Сот паллалари тўғридан – тўғри инновацион жараён натижаларини тижоратли сотиш билан боғлиқдир.

4.3.Билимлар иқтисодиёти менежментининг мақсадлари.

Корхона инновацион менежментнинг мақсадлари фирманинг вазифаси, унинг фалсафаси, анъаналари ва ташкилотнинг ҳаётий давраи билан боғлиқ.

Замонавий иқтисод хўжалик фаолиятининг субъекти – бу корхона, компания, фирма, корпорация, яъни фаолиятнинг ҳар хил турлари, шериклар, мулкни эркин танловчи ва давлат олдида белгиланган мажбуриятларга эга юридик шахсдир.

Фирма стратегик ва оператив мустақилликка эга, ишлаб чиқариш ҳажмлари, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг турлари технологик ва ташкилий тузилмани белгилайди, бозордаги ҳулқ ва жойлашиш масалаларини ҳал қилади. У мақсадлар тузимига эга, улар фирма ривожланишининг ташқи муҳити ва ички эҳтиёжларининг таъсири билан белгиланади. Фирманинг ташқи муҳит таъсиридан келиб чиққан стратегик мақсадлари тизими 2 – расмда намоиш қилинади.

Корхона инновацион фаолиятининг унинг ички эҳтиёжлари нуқтаи назаридан мақсадлари барча ишлаб чиқариш тизимларини янгилаш ҳисобига ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш, илмий, илмий – техник, ақлий ва

иқтисодий салоҳиятлардан самарали фойдаланиш асосида корхона рақобат афзалликларини кўтаришдан иборатдир.

Социал мақсадлар ходимлар иш ҳақини ошириш, меҳнат шароитларини яхшилаш ва социал ҳимоялашни оширишга қаратилгандир.

Инновацион мақсадлар салоҳиятини янгиликларни ишлаб чиқиш, патентлаштириш ва лицензиялаштириш бўйича ишларни ўтказиш, ноу – хаулар, янги саноат намуналари, товар белгилари ва ҳ.к. харид қилиш билан боғлиқдир.

Фирманинг янгиликларини тижоратлаштириш соҳасидаги мақсадлари кейинчалик сегментини кенгайтириш ва янги бозорларга бостириб кириш билан бозорда мустаҳкам ҳолатни эгаллаш учун фаол маркетинг тадқиқотларини ўтказишни ўз ичига олади.

Инновацион менежментнинг устувор мақсадлари инновацион фаолиятни фаоллаштириш асосида ташкилотни ўсиши ва ривожланиши, янги товарлар ва янги технологияларни бозор томонига фаол ҳаракатлантириш иқтисодий тараққий этиш ва янги бозорларга бостириб киришни фаол ўсиши учун ишлаб чиқаришни янада ихтисослаштириш ва ҳар томонлама ривожлантириш имкониятларидан фойдаланишдан иборатдир.

Ташкилотнинг тактик мақсадлари янгиликларини ишлаб чиқиш, тадбиқ этиш ва ўзлаштириш, корхонага инвестициялар киритишни ва молиялаштириш, ихтисосни ўзгартиришга ўқитиш, ходимларни рағбатлантириш ва мукофотлаш, ИТТКИ ва янгиликларнинг илмий базаси, бошқарувнинг усуллари ва вазифалари, йўллари ва услубларини такомиллаштиришдан иборатдир.

Ташкилотнинг таркибий мақсадлари корхона тизимчалари: ишлаб чиқаришлар, ИТТКИ, ходимлар, молиялар, маркетинг ва менежментни мувофиқ фаолият юритиши билан боғлиқдир.

Инновацион менежмент мақсадларини умумий таснифлаш қуйидаги асосий мезонлар бўйича ўтказилади:

- даражаси (стратегик ва тактик);
- муҳит турлари (ташқи ва ички);
- мазмуни (иқтисодий, социал, сиёсий, илмий, техник, ташкилий ва ҳ.к.);
- устуворлиги (устувор, доимий, анъанавий, бир мартали);
- ҳаракатланиш муддати (узоқ муддатли, ўртача муддатли, қисқа муддатли);
- вазифавий тузилмалари (ишлаб чиқариш, ИТТКИ, ходимлар, молиялар, маркетинг, менежмент);
- ташкилотнинг мавжуд бўлиш даврасининг босқичлари (вужудга келиш, ўсиш, балоғатга етиш, пасайиш ва мавжуд бўлиш даврасини тугалланиши).

5-Мавзу. Билим иқтисодиётида интеллектуал салоҳиятнинг таҳлили

5.1. Таълим ва инсон тараққиёти

5.2. Билим иқтисодиётида интеллектуал салоҳиятнинг таҳлили

5.3. Билим иқтисодиётида интеллектуал салоҳият йўналишидаги ислохотлар

5.1. Таълим ва инсон тараққиёти

Бугунги кунда *таълим* инсон ва жамиятни ривожлантиришнинг энг муҳим омилига айланган. Таълим муассасалари маданий меросни авлоддан авлодга узатиш, касбий тайёргарликнинг асосий шаклига айланган. Таълим шахс томонидан билимларни эгаллашига хизмат қилади, унга ижтимоий меъёрларни ўзлаштиришга ёрдам беради, иқтисодий фаол ҳаётга киришида дастак бўлади.

Таълимнинг инсоннинг маънавий ва интеллектуал эҳтиёжларини ва қобилиятини шакллантиришга таъсири нуқтаи назаридан уни ўзаро боғлиқ уч: шахс, давлат ва жамият нуқтаи назаридан қараб чиқиш қабул қилинган.

Шахсий даражада – бу инсоннинг ўзлигини тўла намоён қилиш, интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш имкониятидир. Шу билан бирга таълим умумий ва касб билимларини эгаллашга ҳам хизмат қилади. Билимли инсон маънавий жиҳатдан бой, унинг ҳаёти фақат моддий қадриятлардангина иборат эмас. Таълим шахсга ўзининг маънавий эҳтиёжларини қондириш, ҳаётини тўлақонли ва уйғун қилиш имконини беради.

Давлат даражасида шуни таъкидлаш керакки, давлат мамлакат интеллектуал салоҳиятини ривожлантиришдан манфаатдор. “Билимлар иқтисодиёти” даврида таълим иқтисодий ривожланиш ва миллий бойликни жамғаришнинг энг муҳим таркибий қисмига айланди. Аҳолининг маънавий бойлиги мамлакатда ҳуқуқий маданиятни шакллантиради, шунингдек халқнинг эркин, демократик, ҳуқуқий давлатда яшаш ва меҳнат қилиш, ўз ҳуқуқлари ва эркинликларини англаш, улардан ўзининг ҳамда давлат ва жамиятнинг манфаатлари йўлида фойдаланишга кўмаклашади.

Жамият даражасида таълим алоҳида глобал маънавий қадриятларни шакллантиришга йўналтирилган бўлиши керак. Бу жамиятни тараққий эттиришнинг қудратли омилидир. Жамиятнинг интеллектуал ривожланиши – ижтимоий тараққиётнинг асосидир.

Иқтисодий нуқтаи назардан одамлар томонидан билимларни эгаллаши жамиятнинг иқтисодий, илмий, маданий ва ижтимоий ривожланишини таъминлайди. Таниқли америкалик иқтисодчи Т. Стоуньер “Иқтисодиётнинг саноат ривожланишидан кейинги даврида билим ер, меҳнат ва капитал ўрнини босиб, замонавий ишлаб чиқариш тизимларининг энг муҳим асосига айланди”¹¹ деб кўрсатади.

¹¹ Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. Новая технологическая волна на Западе / Под ред. Гуревича П.С. –М.: Прогресс, 1986. - С.24.

Экспертларнинг ҳисоблаб чиқишларига кўра, ҳозирги даврда жисмоний капитал улушига жаҳон бўйича ўртача миллий бойликнинг 16,0 % тўғри келади. Айни пайтда миллий бойликда инсон капиталининг улуши 64,0 %, табиий капиталнинг улуши 20,0 % ни ташкил қилади.

Иқтисодий ривожланиш даражаси ортиши билан инсон капиталининг миллий бойликдаги улуши ортиб боради. Германия, Швейцария ва Японияда мазкур салмоқ 80,0 % га етгани худди шундан далолат беради. Жаҳон ҳамжамияти ва алоҳида давлатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши стратегиясида таълимга инсонни ривожлантириш концепциясининг энг муҳим таркибий қисми сифатида ёндашилади.

5.2. Билим иқтисодиётида интеллектуал салоҳиятнинг таҳлили

Таълим инсонни ривожлантиришнинг энг муҳим омили сифатида иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва гуманитар муаммолар бутун мажмуасини ҳал этишга катта таъсир кўрсатиши исботланган. Улар қаторида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- ҳар бир мамлакатда ҳозирги давр учун муносиб бўлган аҳоли турмуш даражаси ва турмуш сифатини таъминлаш;
- иш билан самарали бандликни таъминлаш;
- барқарор ривожланишни таъминлаш;
- ижтимоий тенгсизлик даражасини пасайтириш;
- фуқаролик жамияти таркибини мустаҳкамлаш;
- инсон ҳуқуқларига риоя этиш ва уларни самарали амалга ошириш;
- шахснинг имкониятларини тўла ва ҳар тарафлама амалга ошириш учун шарт-шароитларни яратиш.

Халқаро ҳамжамият бугунги дунёда таълимнинг аҳамиятига муносиб баҳо берган ҳолда инсонни ривожлантиришда таълимнинг муносиб ролини таъминлашга қаратилган қатор стратегик дастурлар ишлаб чиқди ва уларни амалга ошириш чораларини кўрмоқда. Улардан бири – “*Таълим – ҳамма учун*” концепциясидир. Концепциянинг асосий принциплари 1990 йилда Жомтъян (Таиланд) ташкил этилган конференцияда баён этилди. Ушбу анжуманда

“Таълим – ҳамма учун” умумжаҳон декларацияси қабул қилинди. Ушбу ҳужжатда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциядан келиб чиққан ҳолда қуйидагилар эълон қилинди: “Ҳар бир бола, ёш ва катта ёшдаги шахс ўзининг туб таълим эҳтиёжларини, ушбу тушунчанинг энг юксак ва мукаммал маъносида, қондирадиган таълим олиш ҳуқуқига эгадир”. “Таълим – ҳамма учун” декларациясида таълим тизими ҳар бир инсон истеъдоди, салоҳиятини намоён қилишга кўмаклашиши, шахс ўз ҳаётини яхшилаши ва жамиятни ўзгартириш учун салоҳиятни ривожлантиришга рағбатлантириши зарур деб баён қилинди.

1996 йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотига аъзо мамлакатларнинг таълим вазирлари томонидан қабул қилинган *“Таълим – бутун умр давомида”* стратегияси “Таълим – ҳамма учун” концепциясига жуда яқиндир. Бутун умр давомида таълим олиш стратегияси умуман жамиятнинг, шунингдек алоҳида ҳар бир шахснинг турмуш тарзини шиддатли ўзгартирадиган ўтиш иқтисодиётига эга давлатлар учун алоҳида аҳамиятга эгадир.

“Таълим – бутун умр давомида” тушунчаси моҳиятининг ўзи инсон фақат мактаб ёшида эмас, балки бутун меҳнат фаолияти даврида таълим беришнинг ҳам расмий, ҳам норасмий тузилмаларида таълим олиши учун зарур шарт-шароитлар яратилиши кераклигини эътироф этишдир. Яъни “Таълим – бутун умр давомида” стратегияси инсон умрининг барча босқичларида турли шаклларда ва турли соҳаларда билим олиши зарурлигини назарда тутди.

Ҳозирги вақтда бутун жаҳонда одамлар ҳамма даврдагиларга қараганда юқори таълим даражасига эгалар. Буни таълимнинг жуда кўп индикаторлари тасдиқлаб турибди. Агар 1960 йилда жаҳонда 15 ёшдаги ва ундан катта ёшда бўлган ҳар бир одам таълим олишининг ўртача давомийлиги 4 йилдан камни ташкил этган бўлса, 2010 йилга келиб мазкур кўрсаткич глобал даражада икки баробарга, ривожланаётган мамлакатларда эса уч маротабага - 1,9 йилдан 6,4 йилга ортди.

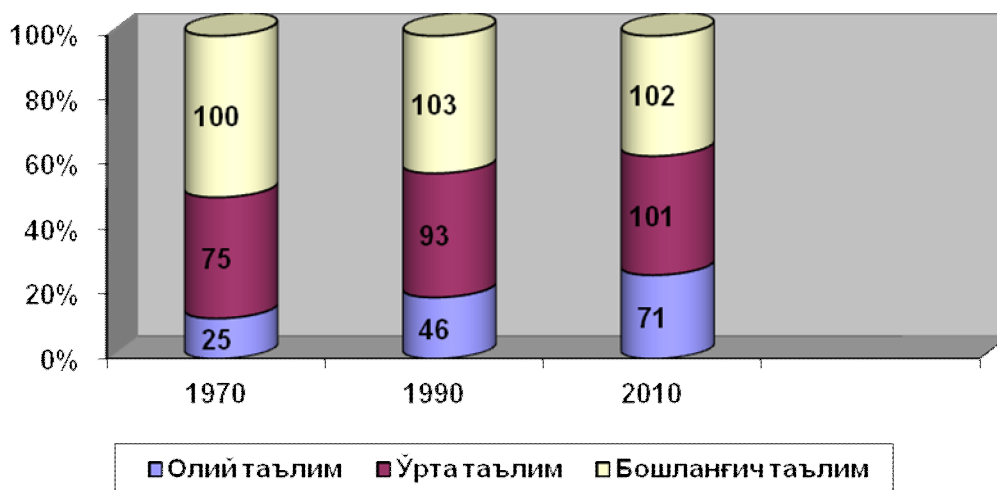
1990 йилги Инсонни ривожлантириш тўғрисидаги биринчи маъруза эълон қилинган вақтдан буён таълим олишнинг ўртача давомийлиги икки йилга ортди, аҳолини таълим билан ялпи қамраб олиш эса 12,0 % га ортди, саводхонлик эса 57,0 % дан 85,0 % га кўтарилди.

Инсонни ривожлантириш индексида фойдаланиладиган таълимнинг ўртача индекси ҳам мазкур соҳада эришилган юқори натижалардан далолат беради .

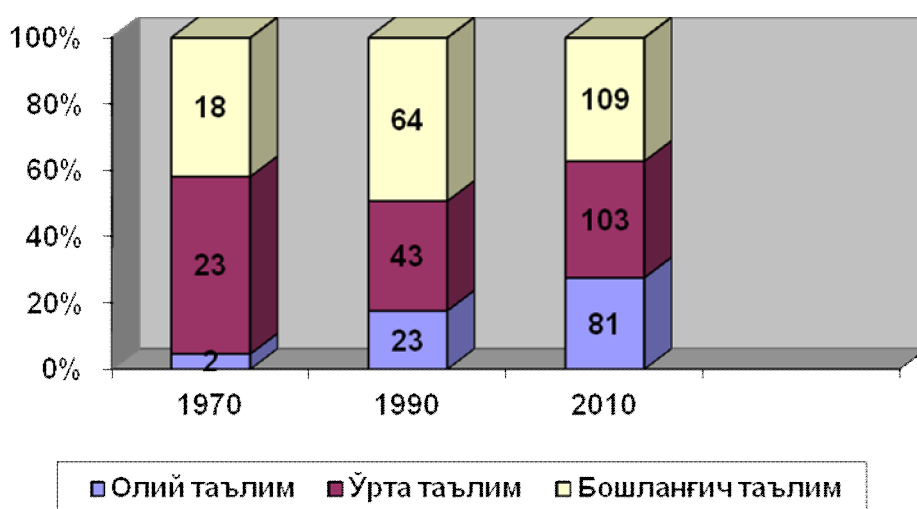
Шу билан бир қаторда ушбу кўрсаткичлар аҳоли ҳамма қатламларини таълим билан қамраб олишдаги энг янги силжишларни ҳисобга олмаслиги мумкин. Мактабга бормайдиган одамлар, одатда, катта ёш гуруҳига мансубдир. Ривожланаётган мамлакатларда 65-74 ёшдаги одамларнинг 36,0 % умрида мактабга бормаган. Таққослаш учун шуни айтиш мумкинки, 15-24 ёш гуруҳидаги ёшлар учун ушбу кўрсаткич атиги 7,0 % ни ташкил этади.

Бугунги кунда жаҳонда ёшлар ўртасидаги саводхонлик маълумотлар мавжуд бўлган 104 мамлакатнинг 63 тасида 95,0 %, 35 мамлакатда эса 99,0 % ни ташкил этади.

Ривожланган давлатлар

Ривожланаётган давлатлар

Ривожланган ва ривожланаётган давлатларда аҳолини таълимнинг турли даражалари билан қамраб олиниши (%)

Аҳолини бошланғич таълим билан қамраб олиш бўйича ўртача кўрсаткичлар бугунги кунда ривожланаётган давлатларда ҳам, ривожланган давлатларда ҳам 100,0 % га тенгдир. Ҳозирги вақтда болалар фақат мактабга борибгина қолмасдан, уни тамомлаяптилар ҳам. Жаҳонда бошланғич таълимга эга бўлганлар сони жами аҳолининг 84,0 % дан 94,0 % га етди.

Дунёдаги кўпгина мамлакатларда аҳолини таълим билан қамраб олишнинг кенгайиши ушбу соҳани давлат томонидан молиялаштириш ортиши билан боғлиқдир. Ўқувчилар асосан давлат мактабига борадилар. Айниқса, бошланғич (жами ўқувчиларнинг 92,0 %) ва ўрта (85,0 %) давлат мактабларига қатнайдиган ўқувчилар кўп. Дунёда таълимга давлат харажатлари 1970 йилдаги ялпи ички маҳсулотнинг 3,9 % дан 2006 йилда 5,1 % га етди. Мазкур ўсиш узоқ муддатли тенденция эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Чунки бундан 100 йил муқаддам таълим учун давлат харажатлари ялпи ички маҳсулотнинг 1,0 % ни ташкил этарди.

Маълумки, кўпчилик индустриал ривожланган мамлакатларнинг замонавий таълим тизими 1950-1970 йилларда шаклланган. Шу даврда инсон капитали назарияси пайдо бўлиб, жамият ва давлатнинг таълимнинг ривожланишига бўлган муносабатига сезиларли таъсир кўрсатди.

Инсоннинг билимлар билан бойишининг доимий жараёни ҳозирги шароитда фаннинг жамият ҳаётидаги ролининг ортиб бориши билан шартланган янги хусусиятларни касб этди. Энди у мавжуд билимлар ва кўникмаларнинг амалий йўл билан тўлдирилишини намоён этмайди. Инсонларни илмий билимлар ва уларни амалиётда қўллаш укувлари билан бойитиш жараёни ҳал қилувчи роль ўйнамоқда. Буни эса узлуксиз ривожланувчи ва ривожланиш жараёнида табақалашувчи таълим тизимисиз амалга ошириб бўлмайди. Унда кадрларни, шу жумладан тадбиркорларни иқтисодий тайёрлаш муҳим ўрин тутди.

Билимлар ва ахборотларнинг жамият ривожланишидаги аҳамиятини ниҳоятда ошиб бораётганлиги ахборот жамияти концепцияларида ва ахборот цивилизациясининг шаклланишида ўз аксини топди. Янги билимлар, ахборот, укув ва кўникмаларга эга бўлиш, уларни янгилаш ва ривожлантиришга йўналтирилишнинг қарор топиши нафақат индустриал иқтисодиётдаги ходимларнинг, балки тадбиркорларнинг, бизнес раҳбарларининг ҳам фундаментал хусусиятларига айланмоқда. Ахборот жамиятида қарор топувчи иқтисодий ривожланишнинг янги хили улар учун ўз малакасини доимий равишда ошириш заруратини келтириб чиқаради. Таълим соҳаси ахборот жамиятида ҳаётнинг иқтисодий соҳаси билан аралашиб кетади. Таълим фаолияти иқтисодий ривожланишнинг муҳим таркибий қисмига айланмоқда.

Замонавий ахборот инфратузилмасини шакллантириш нафақат иқтисодий самарадорликни ошириш вазифалари билан, балки бизнесда янги технологиялардан, замонавий техника тизимларидан, маълум билимлар, укув ва кўникмалардан, инсонлар хатти-ҳаракатининг моделларидан фойдаланиш зарурати билан белгиланади.

Демак, ижтимоий ривожланишда билимлар, ахборот аҳамиятининг кучайиши, билимларнинг аста-секин инсон капиталига айланиши таълим соҳасининг ҳозирги замон ижтимоий ҳаёти таркибидаги ролини кескин ўзгартиради. Албатта, турли мамлакатлар ва турли давлатлар гуруҳларида таълим тизимининг ижтимоий тузилмадаги ҳолатининг ўзига хос хусусиятлари

мавжуд. Бироқ, янги ахборот цивилизациясининг вужудга келиши таълим соҳасини ижтимоий ҳаётнинг марказига чиқарди.

Ушбу жараёнларни кўпгина мамлакатлар учун умумийлигини ҳисобга олган ҳолда 1990-йилларнинг охирига келиб Европа қитъасида Болонья жараёни белгиси остида Европа таълим макони шакллана бошлади. 1999 йилда Италиянинг Болонья шаҳрида олий таълим учун жавоб берувчи Европа вазирларининг Биринчи учрашуви бўлиб ўтди ва унда декларация қабул қилинди. Жараён моҳияти келажакда Европа олий таълим ҳудуди деб номланган ва фаолият кўрсатиш фундаментал тамойилларининг умумийлигига асосланган Умумевропа олий таълим тизимини шакллантиришдан иборат¹².

Шундай қилиб, ахборот жамиятининг вужудга келиши билан боғлиқ барча миллий ва халқаро лойиҳаларда таълим соҳасини ривожлантириш марказий ўрин эгаллайди. Таълим тизимининг ҳолатидан, унинг шахс ва жамиятнинг юқори сифатли таълим хизматларига бўлган эҳтиёжларини қондира олишидан ҳозирги замон жамият ривожланиш истикболлари боғлиқ.

Шу билан бирга, жаҳон глобал иқтисодий тенденциялар, шу жумладан иқтисодиётда инсон сармоясининг ортиши муҳим аҳамият касб этади. Жаҳон тикланиш ва тараққиёт банки томонидан ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра 192 мамлакатда иқтисодий ўсишнинг фақатгина 16,0 % жисмоний капитал (жиҳозлар, инфратузилма ва ҳ.к.) улушига тўғри келади. Мазкур улушнинг яна 20,0 % ни табиий ресурслар беради. Қолган 64,0 % инсон омили билан, шу жумладан иқтисодий ривожланишнинг катализаторига айланишга қодир бўлган сифат жиҳатдан янги турдаги тадбиркорларни шакллантириш билан боғлиқ¹³. Ушбу жиддий далил турли мамлакатлар ҳукуматларини бизнес-таълим тизимини ривожлантириш орқали бизнес соҳаси учун мутахассисларни тайёрлаш тизимини ривожлантириш учун қулай шарт-шароитларни яратишга ундайди.

¹² Гребнев Л.Г. Болонский процесс и система образования России //Бизнес-образование.- 2002. - №2.

¹³ Бизнес-образование по-русски. //Экономическое обозрение -Т.: 2006. - № 5. – 69-б.

Бунда шундай ҳолатдан келиб чиқиш лозимки, таълимнинг ўзи – бу инсоннинг у ёки бу меҳнат фаолияти учун зарур бўлган билимлар, ўқув ва кўникмаларни ўзлаштиришнинг бир вақтнинг ўзида ҳам жараёни, ҳам натижасидир. Таълим, шу жумладан бизнес соҳасида таълим олишнинг асосий йўли – ўқув муассасаларида таҳсил олишдан иборат, у ерда ўқиш хўжалик юритишнинг бозор усуллари ва тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги билимларни эгаллаш билан боғлиқ.

Таълим сифати муаммоси ривожланган мамлакатларда бизнес-мактаблар фаолиятининг асосий масаласи ҳисобланади. Олинadиган таълимнинг юқори сифати «лицензиялаш – аттестациядан ўтказиш – давлат аккредитацияси - ижтимоий аккредитация - таснифлар» занжирининг тегишли босқичида таъминланади.¹⁴ Бунда лицензиялаш таълим дастурларини давлат таълим стандартларига мувофиқ ўтишга рухсат берилишини англатади. Ўз навбатида, аттестация одатда лицензия берилганидан сўнг камида уч йилдан кейин ўтказилиб, у олий ўқув юртининг таълим дастурлари бўйича давлат стандартларига мос келишини текшириш функциясини бажаради. Тегишлича, давлат аккредитацияси таълим муассасаси мақомининг ҳамда олий ўқув юрти битирувчиларига давлат намунасидаги дипломни бериш имконини берувчи ўқув дастурларининг кейинги муддатга тан олиншини ўзида намоён этади.

Бундан ташқари, ривожланган мамлакатларда ижтимоий аккредитация ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у олий ўқув юртлари дастурларининг мустақил баҳоси ҳисобланади. Таснифлар – бу олий ўқув юртининг мустақил баҳоловчилар томонидан ишлаб чиқилган мезонлар асосида мустақил ташқи экспертлар томонидан баҳоланиши. Баҳолашнинг мақсади одатда олий ўқув юртларининг сифатга асосланган таснифини тузишдан иборат. Шуниси эътиборга лойиқки, мактабларнинг машҳурлиги ва таснифи МВА дастурлари битирувчиларининг ишга жойлашишига ижобий таъсир кўрсатади.

¹⁴ Зобов А.М. Проблемы реализации многоуровневой системы бизнес- образования во внешнем учебном заведении // Бизнес- образование. –М.: 2002. - №2. –С. 24.

Яна шуни таъкидлаш лозимки, барча мамлакатларда ўзининг аккредитациялаш стандартлари мавжуд. Масалан, улар АҚШда ҳам, Европа мамлакатларида ҳам катта фарқ қилади, бунда Буюк Британия, Италия ва Франция каби Европа мамлакатларининг ўзида ҳам аккредитациялаш кескин фарқ қилади. Ҳатто иккита энг машхур аккредитация тизими AACSB International (Шимолий Америка) ва EQUIS (efmd - Европа) ҳам турли ёндашувларга асосланган, масалан, EQUIS аккредитациясини олиш имконияти мактаб талабаларининг катта қисми хорижликлар бўлишини назарда тутди.

5.3.Билим иқтисодиётида интеллектуал салоҳият йўналишидаги ислоҳотлар

Ўзбекистонда таълимга жамиятни ислоҳ этиш ва янгилаш сиёсатини амалга оширишнинг ҳал қилувчи бўғини сифатида алоҳида эътибор қаратилади. Таълим мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, мамлакатни жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашнинг мажбурий шарти деб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддасига мувофиқ:
“Ҳар ким таълим олиш ҳуқуқига эгалар. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир”¹⁵.

“Таълим тўғрисидаги” Қонунда¹⁶ таълим Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасида устувор деб эълон қилинган.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйидагилардани иборатдир:

- таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги;
- таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги;
- умумий ўрта, шунингдек ўрта махсус, касб-хунар таълимининг мажбурийлиги;
- ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишини академик лицейда ёки касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги;

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б.10.

¹⁶ “Таълим тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // <http://www.lex.uz>.

- таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги;
- давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиклиги;

- таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалаштирилган ёндашув;
- билимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш;
- таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш.

Ўзбекистонда таълим соҳасини чуқур ислоҳ қилиш 1997 йилда қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий дастури¹⁷ билан боғлиқдир. Ушбу ҳужжатда қуйидагилар қайд қилинади:

“Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилишини, жамиятнинг маънавий янгиланишини, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришни, жаҳон ҳамжамиятига қўшилишни таъминлайдиган демократик ҳуқуқий давлат ва очик фуқаролик жамияти қурмоқда.

Инсон, унинг ҳар томонлама уйғун камол топиши ва фаровонлиги, шахс манфаатларини рўёбга чиқаришнинг шароитларини ва таъсирчан механизмларини яратиш, эскирган тафаккур ва ижтимоий ҳуқ-атворнинг андозаларини ўзгартириш республикада амалга оширилаётган ислоҳотларнинг асосий мақсади ва ҳаракатлантирувчи кучидир. Халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида, замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир”.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида мамлакатда таълим соҳасини ислоҳ қилиш зарурати қуйидагилар билан изоҳланади:

- республиканинг демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қуриш йўлидан изчил илгарилаб бораётганлиги;

¹⁷ Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури // <http://www.lex.uz>.

- мамлакат иқтисодиётида туб ўзгартиришларнинг амалга оширилиши, республика иқтисодиёти асосан хомашё йўналишидан рақобатбардош пировард маҳсулот ишлаб чиқариш йўлига изчил ўтаётганлиги, мамлакат экспорт салоҳиятининг кенгаяётганлиги;

- давлат ижтимоий сиёсатида шахс манфаати ва таълим устуворлиги қарор топганлиги;

- миллий ўзликни англашнинг ўсиб бориши, ватанпарварлик, ўз ватани учун ифтихор туйғусининг шаклланаётганлиги, бой миллий маданий-тарихий анъаналарга ва халқимизнинг интеллектуал меросига ҳурмат;

- Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига интеграцияси, республиканинг жаҳондаги мавқеи ва обрў-эътиборининг мустаҳкамланиб бораётганлиги.

Билим иқтисодиётида интеллектуал салоҳиятнинг таҳлилида Олий таълим тизими алоҳида касб этади.

“Олий таълим” атамаси заминида иқтисод, фан, техника ва маданият соҳасида фаолият олиб боровчи, иш мобайнида илм-фан, маданият, техника янгиликларини қўллаган ва ўз устида ишлаган ҳолда назарий ва амалий муаммоларни бартараф этувчи юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш тушунилади.

Олий таълимнинг асосий мақсади замон талабларига жавоб бера оладиган малакали, рақобатбардош, юксак билимли, олий таълим мутахассиси талабларига ўзи танлаган йўналиши юзасидан талабга жавоб бера оладиган республиканинг илм-фан, маданият, иқтисод, ижтимоий соҳаларини ривожлантиришда ўз ҳиссасини қўшадиган, мустақил фикрлайдиган, юксак маънавиятга эга бўлган юқори салоҳиятли мутахассисларни тайёрлашдир.

Олий таълим икки босқичдан иборат: бакалавриат ва магистратура.

Бакалавриат — бу тўрт йил давом этувчи йўналтирилган назарий ва амалий билим берувчи олий таълимнинг биринчи босқичи ҳисобланади. Бакалавр дастурини ўқитиш ниҳоясига етгач талаба давлат аттестациясининг якуний ҳулосасига мувофиқ ўқитилган йўналиш асосида “бакалавр” даражасига лойиқ деб топилади ҳамда давлат намунасида кўрсатилган диплом берилади.

Магистратура — бу икки йил давом этадиган аниқ йўналиш асосида назарий ҳамда амалий билим берувчи, бакалаврни битиргачгина танлов асосида таълим олиш давом эттирилиши мумкин бўлган олий таълим босқичи.

Магистратурада ўқиш якунлангач битирувчиларга давлат аттестацияси комиссиясининг якуний хулосасига мувофиқ аниқ мутахассислиги кўрсатилган “магистр”лик даражаси ва магистрликни тасдиқловчи давлат намунасида кўрсатилган диплом берилади.

Ўзбекистон Республикасида олий таълим муассасаларининг қуйидаги турлари мавжуд:

1. Университет. Мазкур олий таълим муассасаси:

- олий ва ундан кейинги таълим учун таълимни бир неча йўналишда беради;
- турли соҳалардаги мутахассисларнинг малакасини оширади ва қайта тайёрлайди;
- фаннинг турли йўналишларида фундаментал ва амалий тадқиқотларни олиб боради;
- илм соҳаси билан чамбарчас боғлиқ илмий ва методик марказ ҳисобланади.

2. Академия. Ушбу олий таълим муассасаси:

- таълим соҳасида маълум белгиланган олий ва олий таълимдан сўнгги таълим беришга мўлжалланган ўқув дастурини бажаради;
- мутахассисларнинг билимларини белгиланган тартибда малакасини оширади ва қайта тайёрлайди;
- фундаментал ва амалий илмий тадқиқот ишларини олиб боради;
- ўз фаолияти доирасида етакчи илмий, методик маркази ҳисобланади.

3. Институт. Мазкур олий таълим муассасаси:

- олий ва олий таълимдан кейинги ўқув дастурларини бажаришни таълим ва фаннинг маълум бир меъёрида амалга оширади;
- мутахассисларни маълум бир соҳада қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш билан шуғулланади;

- фундаментал ва амалий тадқиқот ишларини олиб боради.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури доирасида Мактаб таълимини ривожлантириш давлат умумиллий дастури амалга оширилмоқда.

6-Мавзу. Интеллектуал мулк – баҳолаш объекти сифатида ва уни баҳолаш

6.1. “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар” тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.

6.2. Ўзбекистон Республикасининг муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган халқаро шартномаларининг ҳуқуқий табиати.

6.3. Патент ҳуқуқининг ривожланиш тарихи.

6.4. Муҳофаза ҳужжатларининг турлари. Муҳофаза муддатлари.

6.5. Бутун жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти.

6.1. “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар” тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонуни

Муаллифларнинг ва уларнинг ҳуқуқий ворисларининг фуқаролигидан қатъий назар, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида эълон қилинган ёки бирон-бир объектив шаклда бўлган асарларга татбиқ қилинади. Ўзбекистон Республикаси сарҳадларидан ташқарида эълон қилинган ёки бирон-бир объектив шаклда бўлган асарларга татбиқ қилинади ҳамда Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган муаллифларга (уларнинг ҳуқуқий ворисларига) тегишли деб тан олинади.

Ўзбекистон Республикаси сарҳадларидан ташқарида эълон қилинган ёки бирон-бир объектив шаклда бўлган асарларга татбиқ қилинади ҳамда Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ бошқа давлатларнинг фуқароси бўлган муаллифларга (уларнинг ҳуқуқий ворисларига) тегишли деб тан олинади. Башарти, асар Ўзбекистон Республикаси сарҳадларидан ташқарида биринчи марта эълон қилинган санадан сўнг ўттиз кун ичида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида эълон қилинган бўлса, Ўзбекистон Республикасида эълон қилинган деб ҳисобланади.

Асар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ қўриқланиши лозим бўлса, унинг муаллифи

худудида муаллифлик ҳуқуқини олиш учун асос бўлиб хизмат қилган юридик факт содир бўлган давлатнинг қонуни билан аниқланади.

Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 1996-йил 30 август (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996-йил, 135-модда) қабул қилинган.

Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонунинг **1-моддасида** асосий тушунчалар баён этилиб, ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

«Муаллиф» — ижодий меҳнати билан асар яратган жисмоний шахс;

«Ёзув» — овозлар ва (ёки) тасвирларнинг уларни техникавий воситалар ёрдамида қайта-қайта идрок этиш, такрорлаш ёки узатиш имконини берадиган бирор-бир моддий шаклдаги мужассами;

«Ижрочи» — актёр, кўшиқчи, мусиқачи, раққос ёки рол ўйнайдиган, ўқийдиган, ифодали ўқийдиган, мусиқа асбобини чаладиган ёхуд адабиёт ёки санъат асарини (шу жумладан естрада, стирк ёки кўирчоқли номерни) бошқа бир тарзда ижро этадиган шахс, шунингдек спектаклнинг сахналаштирувчи режиссёри ва дирижёр;

«Эълон қилиш (ошкор қилиш, чоп этиш)» — омманинг оқилона талаб-эҳтиёжларини қондириш учун ҳамда асарнинг, фонограмманинг хусусиятидан келиб чиққани ҳолда асар, фонограмма нусхаларини муомалага етарли миқдорда чиқариш;

«Манзарали амалий санъат асарлари» — амалда фойдаланиладиган буюмларга кўчирилган икки ўлчовли ёки уч ўлчовли санъат асари, шу жумладан, бадий ҳунармандчилик асари ёки саноат йўли билан тайёрланадиган асар;

«Фонограмма» — бирон-бир ижро ёки бошқа овозларнинг ҳар қандай мутлоқо овозли ёзуви;

«Асар нусхаси» — асарнинг ҳар қандай моддий шаклда тайёрланган кўчирмаси;

«Фонограмма нусхаси» — фонограммадан бевосита ёки билвосита тайёрланган ва шу фонограммага жо бўлган овозларнинг ҳаммасини ёки бир қисмини қамраб олган ҳар қандай моддий жисмдаги фонограмма кўчирмаси.

Ўзбекистон Республикасининг муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисидаги қонуннинг ҳужжатлари 2-моддасида баён этилади, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари фан, адабиёт ва санъат асарларини (муаллифлик ҳуқуқи), сахна асарларини, ижроларни, фонограммаларни, ефир ва кабел орқали кўрсатув ҳамда эшиттиришлар берувчи ташкилотларнинг кўрсатув ва эшиттиришларини яратиш ҳамда улардан фойдаланиш натижасида келиб чиқадиган интеллектуал мулк соҳасидаги муносабатларни тартибга солиниши эътироф этилади.

Ушбу қонуннинг **3-моддасида** Халқаро шартномаларнинг мазмун ва моҳияти келтирилган, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларидагидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилиши мазкур моддада баён этилади..

Қонуннинг **4-моддасида** Муаллифлик ҳуқуқининг амал қилиш соҳаси баён этилиб, бунда муаллифлар ва уларнинг ҳуқуқий ворислари фуқаролигидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида эълон қилинган ёки бирор-бир объектив шаклдаги асарларга татбиқ қилиниши, Ўзбекистон Республикаси сарҳадларидан ташқарида эълон қилинган ёки бирор-бир объектив шаклдаги асарларга татбиқ қилинади ҳамда Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган муаллифларга(уларнинг ҳуқуқий ворисларига) тегишли деб тан олинади, Ўзбекистон Республикаси сарҳадларидан ташқарида эълон қилинган ёки бирор-бир объектив шаклдаги асарларга татбиқ қилинади ҳамда Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ бошқа давлатларнинг фуқароси бўлган муаллифларга (уларнинг ҳуқуқий ворисларига) тегишли деб тан олинади келтирилган.

Муаллифлик ҳуқуқи билан кўриқланадиган асарлар(муаллифлик ҳуқуқи объектлари). Муаллифлик ҳуқуқи ижодий фаолият натижаси бўлмиш фан, адабиёт ва санъат асарларига нисбатан уларнинг мақсади ва кадр-қиммати,шунингдек ифодаланиш усулидан қатъи назар,татбиқ қилиниши, асар

оғзаки, ёзма шаклда ёки уни идрок этиш имконини берадиган бошқа объектив шаклда ифодаланган бўлиши лозимлиги, ёзма шаклдаги ёки моддий жисмда ўзгача усулда ифодаланган асар (кўлёзма, машинка ёзуви, нотали ёзувлар, техника воситалари ёрдамидаги ёзув, шу жумладан, аудио ёки видеоёзув, икки ўлчовли ёки ҳажмий-фазовий шаклда яратилган тасвир ва хоказо), ундан учинчи шахсларнинг фойдаланиш имконияти бор-йўқлигидан қатъи назар, объектив шаклга эга деб ҳисобланиши қонуннинг **5-моддасида** келтирилган.

Қонуннинг **6-моддаси** Муаллифлик турлари ва Муаллифлик ҳуқуқи объектларига бағишланган. Қонунда белгиланишича муаллифлик ҳуқуқи объектларига қуйидагилар киради:

- адабий асарлар (адабий-бадиий, илмий, ўқув, публицистик ва бошқа асарлар);
- драматик ва сценарий асарлар;
- матнли ва матнсиз мусиқа асарлари;
- мусиқали-драматик асарлар;
- хореография асарлари ва пантомималар;
- аудиовизуал асарлар (кино, теле ва видеофильмлар, слайд фильмлар, диафильмлар ва бошқа хил кино, теле ҳамда видео асарлар), радиоасарлар;
- рангтасвир, ҳайкалтарошлик, графика, дизайн асарлари ва бошқа тасвирий санъат асарлари;
- манзарали-амалий ва сахна беағи санъати асарлари;
- архитектура, шаҳарсозлик ва бо-парк барпо этиш санъати асарлари;
- фотография асарлари ва фотографияга ўхшаш усулларда яратилган асарлар;
- география, геология хариталари ва бошқа хариталар, жўғрофия, топография ва бошқа фанларга тааллуқли тархлар, эскизлар ва асарлар;
- барча турдаги электрон-ҳисоблаш машиналари (ЭҲМ) учун дастурлар, шу жумладан амалий дастурлар ва операция тизимлари;

Ушбу Қонуннинг **7-моддасида** Асарнинг қисмлари ва ҳосила асарларга ҳуқуқий таърифлар берилган. Унга кўра ҳосила асарлар жумласига қуйидагилар киради:

- бошқа асарларни қайта ишлаш натижасида яратилган асарлар (ишланма асарлар, аннотациялар, рефератлар, мухтасар хулосалар, шарҳлар, инценировкалар, оранжировкалар ҳамда фан, адабиёт ва санъат соҳасидаги шунга ўхшаш бошқа асарлар);

- таржималар;

- материалларнинг танланганлиги ёки жойлаштирилганлигига кўра ижодий меҳнат натижаси бўлган тўпламлар (энциклопедиялар, антологиялар, маълумот базалари) ва бошқа жамланма асарлар.

Ҳосила асарларнинг яратилиши учун асос бўлган ёки улар ўз ичига олган асарлар муаллифлик ҳуқуқи объектлари бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъи назар, ҳосила асарлар муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимоя қилинади:

Муаллифлик ҳуқуқи объектлари ҳисобланмайдиган асарлар ва уларга ўхшаш фаолият натижалари қонуннинг **8-моддасида** келтирилади.

Қуйидагилар муаллифлик ҳуқуқи объектлари ҳисобланмайди:

- расмий ҳужжатлар (қонунлар, қарорлар, тўхтамлар ва шу кабилар), шунингдек уларнинг расмий таржималари;

- расмий-рамзлар ва белгилар (байроқлар, герблар, орденлар, пул белгилари ва шу кабилар);

- халқ ижодиёти асарлари;

- оддий матбуот ахбороти тусидаги кундалик янгиликларга доир ва жорий воқеалар ҳақидаги хабарлар;

- инсоннинг бевосита индивидуал асар яратишга қаратилган ижодий фаолияти иштирокисиз, муайян турдаги ишлаб чиқариш учун мўлжалланган техника воситалари ёрдамида олинган натижалар.

Қонуннинг **9-моддаси** Расмий ҳужжатлар, рамзлар ва белгиларнинг лойиҳаларига бўлган ҳуқуқларига бағишланган. Расмий ҳужжат, рамз ёки

белгининг лойиҳасига бўлган муаллифлик ҳуқуқи лойиҳани яратган (ишлаб чиққан) шахсга тегишли эканлиги белгилаб қўйилган.

Расмий ҳужжатлар, рамзлар ва белгиларнинг лойиҳаларини ишлаб чиққан шахслар, башарти, бундай лойиҳани ишлаб чиқиш тўғрисида топшириқ берган орган томонидан таъқиқланмаган бўлса, ўзлари яратган лойиҳаларни эълон қилишга ҳақлидирлар. Лойиҳани эълон қилишда уни ишлаб чиққан шахслар ўз исм-шарифларни кўрсатишга ҳақлидирлар.

Ваколатли орган расмий ҳужжат тайёрлаш учун лойиҳадан, башарти, лойиҳа уни ишлаб чиққан шахс томонидан эълон қилинган ёки тегишли органга юборилган бўлса, мазкур шахснинг розилигисиз фойдаланиши мумкин.

Асар муаллифи. Муаллифлик презумпцияси. Қонуннинг **10-моддасида** келтирилган. Асар кимнинг ижодий меҳнати билан яратилган бўлса, ана шу фуқаро асар муаллифи деб эътироф этилади.

Асар биринчи марта эълон қилинганда муаллиф сифатида кўрсатилган шахс, башарти, ўзга ҳол исботланмаган бўлса, асар муаллифи ҳисобланади.

Асар имзосиз ёки таҳаллус остида эълон қилинган тақдирда (муаллифнинг таҳаллуси унинг ким эканлигига шубҳа қолдирмайдиган ҳоллар бундан мустасно), асарда исми-шарифи ёки номи кўрсатилган ношир башарти, бошқа далиллар бўлмаса, муаллифнинг вакили ҳисобланади ҳамда муаллифнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларнинг амалга оширилиши таъминлаш ҳуқуқига эга бўлади. Бу қоида бундай асар муаллифи ўз шахсини ошкор етгунича ва ўзининг муаллиф эканлигини маълум қилгунича амалда бўлади.

11- модда. Ҳаммуаллифлик. Икки ёки ундан ортиқ фуқаронинг биргаликдаги ижодий меҳнати натижасида яратилган асарга бўлган 100 фоизлик муаллифлик ҳуқуқи, мазкур асар бўлинмас бир бутун ёки ҳар бири ҳам мустақил мазмунга эга қисмлардан иборат эканлигидан қатъи назар, ҳаммуаллифларга биргаликда тегишли бўлади.

Ҳаммуаллифларнинг ҳар бири, башарти, уларнинг ўртасидаги битимда ўзгача ҳол назарда тутилган бўлмаса, асарнинг ўзи яратган мустақил мазмунга эга бўлган қисмидан ўз хоҳишига кўра фойдаланишга ҳақлидир.

Ҳаммуаллифлар ўртасидаги муносабатлар, қоида тариқасида, битим асосида белгиланади. Бундай битим бўлмаган тақдирда, асарга бўлган муаллифлик ҳуқуқи барча муаллифлар томонидан биргаликда амалга оширилади, муаллифлик ҳақи эса улар ўртасида тенг тақсимланади.

Башарти, ҳаммуаллифларнинг асари бўлинмас бир бутунни ташкил этса, асардан фойдаланишга етарли асослар бўлмай туриб таъқиқлаб қўйишга ҳаммуаллифлардан ҳеч бири ҳақли эмас.

12-модда. Фильм муаллифлари. Қуйидагилар кинофильм, телефильм ва видео-фильмнинг тўлиқ муаллифлари (ҳаммуаллифлари)дир:

- сахналаштирувчи режиссёр;
- сценарий муаллифи;
- муайян аудиовизуал асар учун махсус яратилган матнли ёки матнсиз мусиқа асарининг муаллифи;
- сахналаштирувчи оператор.

Бундай асарнинг ҳаммуаллифлари жумласига айтиб ўтилган муаллифлар билан келишувга биноан фильмда фойдаланилган бошқа асарларнинг муаллифларни киритилиши мумкин.

Муқаддам мавжуд бўлиб, шунингдек фильм устида иш олиб бориши жараёнида яратилиб, фильмда фойдаланилган асарлар муаллифларининг ҳар бири умуман фильмга бўлган муаллифликдан қатъи назар, мустақил мазмунга эга бўлган ўз асарига муаллифликни сақлаб қолади.

13-модда. Ҳосила асарларнинг муаллифлари. Бошқа асарларни қайта ишлаган шахслар, таржимонлар, тўпламлар ва бошқа жамлама асарларнинг тузувчилари ҳосила асарларнинг муаллифлари деб эътироф этилади.

Ҳосила асарнинг муаллифи қайта ишланган, таржима қилинган ёки жамлама асарга киритилган асар муаллифининг ҳуқуқларига риоя етган тақдирдагина ҳосила асарга бўлган муаллифлик ҳуқуқидан фойдаланади.

Ҳосила асарлар яратувчиларининг муаллифлик ҳуқуқи бошқа шахсларнинг муқаддам фойдаланилган асарлар асосида ўз ҳосила асарларини яратишларига тўсқинлик қилмайди.

14-модда. Интервью муаллифлари.Интервью ёзувига бўлган муаллифлик ҳуқуқи ҳаммуаллифлар тарикасида интервью берган шахс билан интервью ўтказган ва уни ёзиб олган шахсга, башарти, улар ўртасидаги келишувда ўзгача ҳол назарда тутилган бўлмаса, тегишлидир.

Интервью ёзувини эълон қилиш, кўрсатиш ва эшиттиришга интервью берган шахснинг розилиги билангина йўл қўйилади.

15-модда. Асарлар яратилишини ташкил этувчи шахсларнинг ҳуқуқлари. Асарлар яратилишини ташкил этувчи шахслар (энциклопедияларнинг нашрлари; фильмларнинг тайёрловчилари, продюсерлар ва шу кабилар) тегишли асарларнинг муаллифлари деб эътироф этилмайди. Бироқ ушбу Қонун ёки бошқа қонунларда назарда тутилган ҳолларда, бундай шахслар ана шундай асарлардан фойдаланишда алоҳида ҳуқуқларга эга бўладилар.

Энциклопедиялардан, энциклопедик луғатлардан, илмий ишларнинг даврий ва давомли тўпламларидан, газеталар, журналлар ва бошқа даврий нашрлардан фойдаланишнинг алоҳида ҳуқуқлари уларнинг ноширларига тегишлидир. Бундай нашрдан ҳар қандай тарзда фойдаланилганда ҳам ношир ўз номини кўрсатишга ёки номи кўрсатилишини талаб қилишга ҳақлидир.

Бундай нашрларга киритилган асарларнинг муаллифлари, башарти, асар яратишга доир шартномада ўзгача ҳол назарда тутилган бўлмаса, тўлиқ нашрдан қатъи назар, ўз асарларидан фойдаланишга бўлган алоҳида ҳуқуқларни сақлаб қоладилар.

Аудиовизуал асар, шу жумладан, фильм яратиш хусусида шартнома тузиш, башарти, бундай шартномада ўзгача ҳол назарда тутилган бўлмаса, мазкур асар муаллифларининг асарини такрорлаш, уни тарқатиш, омма олдида ижро этиш, барчанинг эътиборига етказиш учун кабел орқали беришга, эфирга узатиш ёки асардан бошқа ҳар қандай тарзда оммавий фойдаланиш, фильм матнини субтитрлаш ва дубляж қилишга бўлган алоҳида ҳуқуқларининг асарни тайёрловчига ўтишига олиб келмайди. Мазкур ҳуқуқлар аудиовизуал асарга бўлган муаллифлик ҳуқуқининг амал қилиш муддати давомида амал қилади.

Фильм тайёрловчиси бу асардан ҳар қандай тарзда фойдаланилганида ҳам ўз исми-шарифи ёки номини кўрсатишга ёхуд исми-шарифи ёки номи кўрсатилишини талаб қилишга ҳақлидир.

Фильм омма олдида намоиш этилганида мусиқа асарининг муаллифи ўзининг мусиқа асари (матнли ёки матнсиз) омма олдида ижро этилганлиги учун олиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

Фильм муаллифи ва фильмга бўлган мулк ҳуқуқини бошқа эгалари розилигисиз фильмнинг охирги вариантини (ёзувнинг асл нусхасини) йўқ қилиб юбориш таъқиқланади.

16-модда. Муаллифлик ҳуқуқининг ҳимоя белгилари. Алоҳида муаллифлик ҳуқуқининг эгаси ўз ҳуқуқларидан хабардор этиш учун асарнинг ҳар бир нусхасида акс эттириладиган ва қуйидаги уч унсурдан иборат муаллифлик ҳуқуқининг ҳимоя белгисидан фойдаланиши мумкин:

- айлана ичига олинган лотинча «С» ҳарфи;
- алоҳида муаллифлик ҳуқуқлари эгасининг исм-шарифи (номи);
- асар биринчи марта эълон қилинган-йил.

Муаллифлик ҳуқуқининг ҳимоя белгисида кўрсатилган шахс, Башарти, ўзга ҳол исботланмаган бўлса, ҳуқуқ эгаси ҳисобланади.

17-модда. Муаллифнинг шахсий номулкий ҳуқуқлари. Асар муаллифига қуйидаги шахсий номулкий ҳуқуқлар тегишлидир:

- муаллифлик ҳуқуқи;
- муаллифлик номига бўлган ҳуқуқ;
- асарнинг дахлсизлигига бўлган ҳуқуқ.

Муаллиф шахсий номулкий ҳуқуқларни амалга оширишдан воз кечиш тўғрисида бирор-бир шахс билан тузган битим ва муаллифнинг бу ҳақдаги аризаси аҳамиятсиздир.

15-модда. Муаллифлик ҳуқуқи. Муаллиф (ҳаммуаллифлар)нинг ўзи яратган асарга бўлган муаллифлик ҳуқуқи бошқа шахсларнинг айнан шу асарга муаллифлик ҳуқуқи эътироф қилишини истисно этади.

19-модда. Муаллифлик номига бўлган. Муаллиф асардаи ўз исм-шарифи, тахаллуси кўрсатган ҳолда ёки имзосиз фойдаланиш ёки шу тарзда фарқланишга рухсат бериш борасидаги алоҳида ҳуқуққа (муаллифлик номига бўлган ҳуқуққа) эгадир.

20-модда. Асарнинг дахлсизлигига бўлган ҳуқуқ. Муаллиф ўз асарига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳамда асарга ўзининг розилигисиз бирор-бир шахс томонидан ўзгартишлар ёки қўшимчалар киритилишидан асарини ҳимоя қилиш борасида алоҳида ҳуқуққа (асарнинг дахлсизлигига бўлган ҳуқуққа) эгадир.

Асарни нашр қилиш, омма олдида ижро этиш ёки ундан бошқача тарзда фойдаланиш чоғида асарнинг ўзига ҳам, унинг номига ҳам, муаллифнинг номи кўрсатилишига ҳам бирор-бир ўзгартиш киритишга фақат муаллифнинг розилиги билангина йўл қўйилади.

Муаллифнинг розилигисиз унинг асарини безаклар билан, сўзбоши, хотима, шарҳ ёки бирор-бир тушунтиришлар билан нашр этиш таъқиқланади.

Муаллифнинг вафотидан кейин асарнинг дахлсизлигини ҳимоя қилиш васиятномада кўрсатилган шахс томонидан, бундай кўрсатма бўлмаган тақдирда эса муаллифнинг меросхўрлари, шунингдек Қонунга мувофиқ зиммасига муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган шахслар томонидан амалга оширилади.

21-модда. Асарни эълон қилиш ҳуқуқи. Муаллиф номуайян доирадаги шахсларнинг асардан фойдаланишига имкон яратиб бериш ҳуқуқи (асарни эълон қилиш ҳуқуқи) эгадир.

Асарни нашр қилиш, омма олдида ижро этиш, оммага намойиш этиш йўли билан ёки бошқа тарзда оммавийлаштириш орқали муаллиф томонидан ёки унинг розилиги билан номуайян доирадаги шахсларнинг асардан фойдаланиши учун биринчи бор имкон яратиб берилса, асар эълон қилинган ҳисобланади.

Муаллиф асарни эълон қилиш тўғрисида илгари қабул қилган қароридан асардан фойдаланиш ҳуқуқини олган шахсларга улар шундай қарор туфайли кўрган зарарининг ўрнини, шу жумладан, бой берилган фойдани қоплаш шарти

билан воз кечиш ҳуқуқига (асарни чақириб олиш ҳуқуқига) эгадир. Башарти, асар эълон қилинган бўлса, муаллиф ўз асарини чақириб олганлигини оммага маълум қилиши шарт. Бунда муаллиф асарнинг аввал тайёрлаб қўйилган нусхаларини ўз ҳисобидан муомаладан олиб қўйишга ҳақлидир.

Бу қоидалар, башарти, муаллиф билан тузилган шартномада ўзгача ҳол назарда тутилган бўлмаса, хизмат асарларига нисбатан ҳам татбиқ этилади.

22-модда. Муаллифнинг асардан фойдаланиш ҳуқуқи. Муаллиф асардан ҳар қандай шаклда ва ҳар қандай усулда фойдаланиш борасида алоҳида ҳуқуқларга эгадир.

Асарни такрорлаш ва уларни тарқатиш, бошқа йўллар билан реализация қилиш, хусусан:

- асарни омма олдида намойиш этиш (кўргазмага қўйиш, экспонат сифатида кўрсатиш);
- асарнинг моддий жисмини ташкил этувчи нусхасини ижарага бериш;
- асарни омма, олдида ижро этиш;
- асарни эфирга узатиш (радио ёки телевидение орқали трансляция қилиш), шу жумладан, кабел ёки алоқа йўлдоши орқали бериш;
- асарни техника. ёрдамида ёзиб олиш; асарнинг техникавий ёзувини алмаштириш ёки кўрсатиш, шу жумладан радио, ёки телевидение орқали;
- асардан кейинчалик фойдаланиш мақсадида уни таржима қилиш ёки қайта ишлаш;
- шаҳарсозлик, архитектура, дизайн лойиҳасини амалий рўёбга чиқариш асардан фойдаланиш ҳисобланади.

Асарга унинг объектив шаклланиши, ақалли асл нусхасида қандай бўлса, шу ҳолдаги шаклини қайта бериш (асарни нашр этиш, аудио ёки видеоёзувлардан нусха кўпайтириш ва шу кабилар) асарни такрорлаш ҳисобланади.

Асар нусхаларини сотиш, алмаштириш, ижарага бериш ёки улар иштирокида бошқа амалларни бажариш, шу жумладан уларни импорт қилиш асарни тарқатиш ҳисобланади.

Башарти, асарнинг нусхалари қонунан бошқа шахсга берилган бўлса, уларни кейинчалик муаллифнинг розилигисиз ва ҳақ тўламаган ҳолда тарқатишга йўл қўйилади, қонунда назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Асардан даромад (фойда) олиш мақсадида фойдаланилганлиги ёки ундан фойдаланиш бундай мақсадга қаратилмаганлигидан қатъи назар асардан фойдаланилган деб ҳисобланади.

Асарнинг мазмунини, ташкил этувчи қоидаларни (кашфиётлар, бошқа техникавий, иқтисодий, ташкилий ва шу каби ечимларни) амалий қўллаш асардан муаллифлик ҳуқуқи маъносида фойдаланилганликни англатмайди.

23-модда. Асарларни сақлаш учун топшириш. Башарти, асар сақлаш учун, ҳар ким фойдаланишга мумкин бўлган сақлов жойига (делопозитарийга) топширилган бўлса ва депозитарий билан тузилган шартномага кўра мазкур депозитарийга мурожаат этадиган ҳар қандай шахснинг асар нусхасини олишига йўл берса, асардан бу тарзда фойдаланиш асарларнинг қўлёзмалари, моддий жисмдаги бошқа асарлар, шу жумладан, машина ёрдамида тайёрланган асарларни сақлаш учун топшириш деб эътироф этилади.

Асарни сақлаш учун топшириш асардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган шахснинг (ҳуқуқ эгасининг) депозитарий билан тузилган, асардан фойдаланиш шартларини белгилаб берувчи шартномаси асосида амалга оширилади. Бундай шартнома ва депозитарийнинг фойдаланувчи билан тузган шартномаси оммавий шартнома ҳисобланади.

24-модда. Асардан фойдаланиш ҳуқуқини тасарруф этиш. Муаллиф ёки ҳуқуққа эга бўлган бошқа шахс шартномага, шу жумладан, очиқ савдода тузилган шартномага биноан асардан фойдаланиш борасидаги барча ҳуқуқларни ўзга шахсга бериши (фойдаланиш ҳуқуқини бошқа шахсга ўтказиш) мумкин.

Асардан фойдаланиш ҳуқуқи бир шахсдан бошқа шахсга универсал ҳуқуқий ворислик тартибида ўтади.

Ҳуқуқ эгаси бошқа шахсга асардан муайян доирада фойдаланиш учун рухсатнома (лицензия) бериши мумкин. Бундай рухсатнома асардан унинг

дастлабки шаклида фойдаланиш учун ҳам қайта ишланган шаклида, хусусан, таржима, оранжировка тарзида ва шу каби усулларда фойдаланиш учун ҳам талаб қилинади.

Асардан фойдаланишнинг ҳар-йил усули учун ҳуқуқ эгасининг махсус рухсатномаси талаб қилинади.

25-модда. Тасвирий санъат асарларидан фойдаланиш ҳуқуқи. Тасвирий санъат асарининг муаллифи асар мулкдори сифатида асарини такрорлаш ҳуқуқини (фойдаланиш ҳуқуқини) амалга ошириш кимошди беришни талаб қилишга ҳақлидир. Бунда асар мулкдоридан асарни муаллифга етказиб беришни талаб қилиш мумкин эмас.

26-модда. Муаллифлик ҳуқуқларининг чекланиши. Муаллиф ва бошқа шахсларнинг асардан фойдаланиш борасидаги алоҳида ҳуқуқларини чеклашга ушбу Қонуннинг 17-21-моддаларида ёки бошқа қонунларда назарда тутилган ҳоллардагина йўл қўйилади.

Мазкур чеклашлар асардан нормал фойдаланилишига ўринсиз зиён етказмаган ва муаллифнинг қонуний манфаатларини асоссиз камситмаган тақдирдагина татбиқ этилади.

27-модда. Бегона асарни шахсий мақсадларида такрорлаш. Чоп этилган бегона асардан муаллифнинг розилигисиз ва муаллифлик ҳақини тўламаган ҳолда шахсий мақсадларга фойдаланишга, башарти, бунда асардан нормал фойдаланишга зиён етмайдиган ва муаллифнинг қонуний манфаатларига путур етмайдиган бўлса йўл қўйилади.

Ушбу модда биринчи қисмининг қоидалари қуйидагиларга нисбатан татбиқ этилмайди:

- бинолар ва шунга ўхшаш иншоотлар шаклидаги архитектура асарларидан фойдаланиш;
- маълумот базалари ёки уларнинг муҳим қисмларидан фойдаланиш;
- қонунда назарда тутилган ҳолларини истисно қилганда, ЭҲМ учун яратилган дастурлардан фойдаланиш;
- китобларни (тўлиқ)ва нотаниш матнларни репродукция қилиш.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилганидан истисно тарзда, қонунда аудио ва видео ёзувлардан шахсий мақсадларда фойдаланилган тақдирда, тегишли ёзувнинг муаллифи, ижрочиси ва ишлаб чиқарувчиси тегишли ҳақ олиш ҳуқуқига эга бўлиши белгилаб қўйилиши мумкин.

Асарни такрорлаганлик учун ҳақ ишлаб чиқарувчилар ёки асарни такрорлаш учун ишлатиладиган асбоб-ускуналар (аудио аппаратлар, видеоманитофонлар ва шу кабилар) ҳамда асар моддий жисмининг (аудио ва (ёки) видео плёнкалар, кассеталар, лазер дисклар, компакт дисклар ва шу кабиларнинг) импортчилари томонидан ажратмалар (фоизлар) шаклида тўланади.

28-модда. Асардан муаллифнинг исми-шарифини кўрсатган ҳолда эркин фойдаланиш. Асардан муаллифнинг исми-шарифи ва олинган манбани кўрсатган ҳолда ҳамда асардан нормал фойдаланилишига зарар етмаслик на муаллифнинг қонуний манфаатларини камситмаслик шарти билан қуйидаги тарзда эркин фойдаланишга йўл қўйилади:

– чоп этилган асарни улардан олинган цитаталар тарзида асл нусхалида ва таржимада); шу жумладан газета ва журналларнинг мақолаларидан олинган парчалар тарзида цитатадан кўзлаган мақсадга мос ҳажмда илмий, тадқиқот, танқид ва ахборот мақсадларида такрорлаш ҳамда тарқатиш; чоп этилган асарларни таълим ва ўқув тусидаги нашрларда, радиоэшиттириш ва телекўрсатувларда, аудио ва видеоёзувларда мисол тариқасида қўйилган лойиқ ҳажмда такрорлаш, техника ёрдамида ёзиб олиш ва эфир орқали бериш;

– кундалик сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва диний масалалар юзасидан газета ва журналларда эълон қилинган мақолалар ёки эфир орқали берилган шу тусдаги асарларни газеталарда такрорлаш, эфирга узатиш, бундай фойдаланиш муаллиф томонидан атайин тақдирланган ҳоллар бундан мустасно;

– омма олдида сўзланган сиёсий нутқлар, мурожаатлар, маърузалар ва шунга ўхшаш асарларни қўйилган мақсадга мос ҳажмда газеталарда такрорлаш, эфирга узатиш;

– кундалик воқеалар жараёнида кўриш ёки эшитиш мумкин бўлган асарларни ана шундай воқеаларнинг шаклида ахборот мақсадига мос ҳажмда такрорлаш, ҳамма олдида намойиш этиш, эфирга узатиш;

– фойда олишни кўзламаган ҳолда кўзи ожизлар учун қабарик-нуқтали ҳарфлар ёки бошқа усуллар билан чоп этилган асарларни такрорлаш, фойдаланишнинг ана шундай усуллари учун атайин яратилган асарлар бундан мустасно.

29-модда. Асарлардан репродукция қилиш йўли билан фойдаланиш. Муаллифнинг розилигисиз ва муаллифлик ҳақини тўлаган ҳолда, лекин асаридан фойдаланилаётган муаллифнинг исми-шарифи ва олинган манбаини албатта кўрсатиб, қуйидагилардан фойда олишни кўзламай репродукция қилишга йўл қўйилади¹⁸.

Асардан, йўқолган ёки яроқсиз бўлиб қолган нусхаларини тиклаш, алмаштириш учун, шунингдек ушбу асарларни бирон сабаб билан йўқотиш.

6.2. Ўзбекистон Республикасининг муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган халқаро шартномаларининг ҳуқуқий табиати

Мустақилликнинг дастлабки йилларида интеллектуал мулкни муҳофаза қилишга қаратилган саноат намуналари ҳуқуқий муҳофазаси билан боғлиқ қонунлар қабул қилинган бўлса, кейинчалик муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисидаги янги қонунчиликка асос солинди.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.Каримов таъкидлаганидек, халқаро ва минтақавий ташкилотлар билан ҳамкорликни чуқурлаштириш Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устивор йўналишларидан бирини ташкил этади. Шунга кўра, мамлакатимиз тўлақонли мустақил давлат эканлигини намойиш этиш учун ҳам халқаро-ҳуқуқий актларга мустақил қўшила бошлади.

¹⁸ Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 1996-йил 30 август (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996-йил, 135-модда)

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки кунлариданок муаллифлик ҳуқуқини халқаро доирада муҳофаза қилишни ташкил этиш, бунда миллий институтларни жалб этиш, мавжуд ҳимоя тизимини ислоҳ этишга эътибор қаратилди.

Мустақилликнинг дастлабки кунлариданок республикамиз муаллифлик ҳуқуқини халқаро доирада ҳимоя қилишга эътиборини қаратди. Хусусан, 1993 йил 24 сентябрда Ўзбекистон муаллифлик ҳуқуқини биргаликда муҳофаза қилишга қаратилган халқаро-ҳуқуқий фаолиятини кенгайтириш мақсадида МДХ “Муаллифлик ҳуқуқини биргаликда ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Москва Битимини имзолади. Москва Битими республикамизнинг муаллифлик ҳуқуқини халқаро доирада биргаликда муҳофаза қилишга қаратилган дастлабки ҳудудал халқаро-ҳуқуқий акти ҳисобланади.

Муаллифлик ҳуқуқини давлатлар ўртасида халқаро муҳофаза қилиш мақсадида Ўзбекистон давлатлараро икки томонлама имзолаган шартномалари халқаро-ҳуқуқий ҳаракатерга эга бўлиб, улар турли йилларда муаллифлик ҳуқуқини муҳофаза қилишни янада кенгайтиришга қаратилган. Жумладан, Олма-Отада 1995 йил 10 февралда МДХ давлатлари раҳбарлари иштирокида “Кинематография соҳасида”ги битим ва “Полиграфия ва матбаачилик ишлари тўғрисида”ги битим имзоланди.

Муаллифлик ҳуқуқига оид халқаро-ҳуқуқий сиёсатни амалга оширишда республикамиз турли давлатлар билан икки томонлама халқаро шартномаларга аъзо бўла бошлади¹⁹. Хусусан, 1997 йил 18 июнда Тошкентда Ўзбекистон билан Озарбайжон Республикаси ўртасида “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларни муҳофаза қилиш ҳамкорлиги тўғрисида” Битим имзоланди. Битим 15 моддадан иборат бўлиб, у асосан икки мамлакат ўртасида муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларни биргаликда муҳофаза қилишга қаратилган. Унга кўра келишувга эришган давлатлар ўз ҳудудида муаллифлари ва бошқа ҳуқуқ эгаларининг тегишли ҳуқуқларини 1993 йил 24 сентябрда МДХ мамлакатлари

¹⁹ Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 1996-йил 30 август (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996-йил, 135-модда)

томонидан имзоланган “Муаллифлик ҳуқуқини биргаликда ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Москва битими ва 1952 йил 6 сентябрдаги Бутун жаҳон муаллифлик ҳуқуқи Женева конвенциясининг қоидалари асосида манфаатли муҳофазани таъминлайди, деб кўрсатилган.

Ўзбекистон ва Озарбайжон ўртасидаги битимнинг 12-моддасида ушбу актнинг амалда бўлишини таъминлаш Ўзбекистон томонидан Ўзбекистон муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилиш агентлиги, Озарбайжон томонидан Озарбайжон муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилиш агентлигига юклатилган. Шартномада давлатлар ўз ҳудудида ҳуқуқи муҳофаза қилинаётган муаллифлар (уларнинг меросхўрлари) ва бошқа ҳуқуқ эгалари ҳақида маълумотлар базасини яратиши ҳамда бу маълумотлар базаларини алмашишлари лозим.

Умуман олганда, муаллифлик ҳуқуқини биргаликда муҳофаза қилиш ҳақидаги шартномалар, аввало, ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳақидаги шартнома (акт)ларда ўз аксини топган бўлиши керак.

1998 йил 19 февралда Киевда Ўзбекистон ҳукумати билан Украина ҳукумати ўртасида “Интеллектуал мулкни ҳуқуқий муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Битим имзоланди. Битим 10 моддадан иборат бўлиб, у ўн йил муддатга тузилган. Битим интеллектуал мулкнинг ҳам саноат мулки намуналарига бўлган ҳуқуқларни, ҳам муаллифлик ҳуқуқига нисбатан бўлган ҳуқуқларни муҳофаза қилишга қаратилган. Битимдан кўзда тутилган асосий мақсад - интеллектуал мулк соҳасини ҳар томонлама рағбатлантириш, давлатлар ўртасида техникавий, маданий алоқаларни ривожлантириш ва фан тараққиётига эришиш, бу соҳада ўзаро ҳамкорликни янада кенгайтиришдир.

Битимга кўра ҳар икки давлат бу соҳадаги ҳуқуқларни ҳимоя қилишга ихтисослаштирилган ташкилотларига биргаликда муҳофаза қилиш вазифасини юклашлари, доимий равишда ахборот алмашиниб туриш, интеллектуал мулкка оид ўтказилаётган тадбирлар ҳақида хабар бериш, малакали кадрлар тайёрлашни йўлга қўйиш, семинарлар ўтказиш, кўргазмалар ташкил этишни мақсад қилиб олишган.

Мазкур Битимнинг 5-моддасига кўра Украина ва Ўзбекистон давлатлари интеллектуал мулк ҳуқуқи соҳасида ҳуқуқбузарликларга қарши курашни таъминлаш мақсадида фуқаролик-ҳуқуқий чораларни кўриш, маъмурий ва жиной жавобгарликни кучайтириш, объектларнинг қонунсиз айланишига қарши курашни рағбатлантириб боришлари кўзда тутилган. Битимда келишувга эришган бу икки давлатда интеллектуал мулк объектларининг савдосини йўлга қўйиш, бу билан мамлакатлар иқтисодиётини ривожлантириш бош мақсад қилиб олинган.

1998 йил 13 апрелда Тошкентда Туркия билан Ўзбекистон ҳукумати ўртасида “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ҳақида” Битим имзоланди. Туркия ва Ўзбекистон ўртасида тузилган Битим 11 моддадан иборат бўлиб, унда асосан ахдлашаётган бу икки давлат муаллифлари ҳуқуқларини ўз ҳудудларида ҳимоя қилиш масалаларига эътибор қаратилган.

Битимнинг 2-моддасида ҳар икки давлат адабий ва бадиий асарларга нисбатан муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқларни тан олиши, ҳуқуқ эгаларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кўзда тутилган.

Битимнинг 3-моддасида муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар юзага келиши ахдлашаётган давлатларнинг қонунчилиги билан тан оланади ва бу ҳуқуқлар ҳеч қандай тўсиқсиз ҳимояга олинади, дейилади. Битимнинг 4-моддасида ушбу Битимни амалда қўлланиши учун ҳар икки давлат муаллифлик ва турдош ҳуқуқларни ҳимоя қилишни ўзининг ташкилотларидан бирига юклайди.

Ташкилотлар ўзаро ҳамкорлик тўғрисида тузган шартномасига кўра ҳуқуқлар ҳимоясини таъминлаши қатъий белгиланган. Ушбу Битим ҳар икки давлатнинг халқаро-ҳуқуқий муносабатларини ривожлантиришга қаратилган бўлсада, унинг қоидалари амалда кучда бўлмагани туфайли, бу халқаро актни кузатув характеридаги халқаро акт, дейиш мумкин.

Муаллифлик ҳуқуқини ҳам устивор йўналиш сифатида белгилаган республикаимиз ҳукумати халқаро-ҳуқуқий актларга аъзо бўлиш орқали миллий манфаатларимизни хорижий малакатларда таъминлашга катта эътибор қаратди

ва 1999 йил 8 ноябрь куни Пекинда Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Хитой Халқ Республикаси ҳукумати ўртасида “Интеллектуал мулк ҳуқуқининг муҳофазаси тўғрисида ҳамкорлик” Битими имзоланди.

Битим номуайян муддатга тузилган бўлиб, унда икки давлат ўртасида интеллектуал мулк ҳуқуқининг ҳар иккала соҳасини ҳам ҳуқуқий муҳофаза қилиш назарда тутилган. Давлатлар интеллектуал мулк ҳуқуқи муҳофазасини таъминлаш орқали иқтисодиёт, савдо, фан ва техника соҳасини янада рағбатлантириш, унинг имкониятларини кенгайтиришни мақсад қилишган.

Битимга кўра интеллектуал мулк ҳуқуқини муҳофаза қилишни назорат қилиш борасида Ўзбекистон томонидан Ўзбекистон Республикаси Давлат патент идораси, Ўзбекистон Муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилиш агентлиги, Хитой Республикаси томонидан эса Интеллектуал мулк давлат идораси ва Муаллифлик ҳуқуқи бўйича давлат бошқармаси вакил этиб белгиланган. Давлатлар тузилган бу Битимнинг ҳуқуқий мақомига баҳо берадиган бўлсак, уни интеллектуал мулк ҳуқуқи соҳасини тартибга солувчи ва маъмурий бошқарувни ташкил этишга қаратилган акт, десак тўғри бўлади.

Ўзбекистон Республикаси давлатлараро икки томонлама шартномавий муносабатларни ривожлантириш билан бирга, идоралараро ва соҳалараро шартномавий муносабатларга ҳам эътибор қаратди. Аввал, 1995 йилда Ўзбекистон билан Россия Федерацияси ўртасида Битим имзоланган бўлса, кейинчалик, хусусан, 1998 йил 11 октябрда Тошкентда Ўзбекистон Республикаси Давлат патент идораси билан Россия патент ва товар белгилари агентлиги ўртасида интеграл микросхемалар топологияси, ЭХМ учун яратилган дастурлар ва ахборотлар базасини ҳуқуқий муҳофаза қилиш соҳасида Битим имзоланди.

Битим асосан саноат мулки намуналарини муҳофаза қилишга ихтисослаштирилган давлат идоралари ўртасида тузилган бўлсада, лекин унга кўра муаллифлик ҳуқуқининг энг мураккаб бўлган объектларининг ҳуқуқий муҳофазасига қаратилган. Битимда икки давлат ўртасида бир қатор объектларни яратиш, уларни давлат рўйхатидан ўтказиш ва улардан

фойдаланиш натижасида келиб чиқадиган муносабатлар тартибга солиш белгиланган. Айтиш керакки, ушбу битим имзоланган кейин республикамизда соҳага оид қонунларни такомиллаштиришга катта эътибор қаратилди. ЭХМ учун яратилган дастурлар ва ахборотлар базасининг ҳуқуқий муҳофазасига қаратилган қонун 2002 йилда янги таҳрирда қабул қилинди. Шунингдек, интеграл микросхемалар топологияси тўғрисида ҳам алоҳида қонун қабул қилинди.

Юқорида кўрсатилган халқаро шартномаларнинг қоидалари ўз навбатида Ўзбекистон Республикасининг “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Қонунини ривожлантиришни ҳам тақозо қилди. Айниқса, қонунда муаллифлик шартномасининг мазмуни атрофлича оиб берилди. Унга кўра мулкӣ ҳуқуқлар фақат муаллифлик шартномасини тузиш йўли билан ҳуқуқ эгаси томонидан бошқа шахсга ўтказилиши мумкинлиги кўрсатилган. Муаллифнинг мулкӣ ҳуқуқларини бошқа шахсга ўтказиш мутлақ ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги муаллифлик шартномаси асосида ёки мутлақ бўлмаган ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги муаллифлик шартномаси асосида амалга оширилиши мумкин.

Мутлақ ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги муаллифлик шартномаси фақат ушбу ҳуқуқлар ўтказилаётган шахс асардан муайян усулда ва шартномада белгиланган доирада фойдаланишига рухсат беради. Мутлақ бўлмаган ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги муаллифлик шартномаси фойдаланувчига асардан шундай ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказган мутлақ ҳуқуқлар эгаси ва (ёки) бу асардан айна шундай усулда фойдаланиш учун рухсат олган бошқа шахслар билан тенг равишда фойдаланишга ижозат беради.

Муаллифлик шартномаси бўйича бошқа шахсларга ўтказиладиган ҳуқуқлар, агар шартномада бевосита бошқача қоида назарда тутилган бўлмаса, мутлақ бўлмаган ҳуқуқлар ҳисобланади.

Асарга бўлган муаллифлик ҳуқуқи асар акс эттирилган моддий объектга бўлган мулк ҳуқуқи билан боғлиқ эмас. Қонунда бевосита муаллифлик шартномаси шартлари кўрсатилган.

Муаллифлик шартномасида асардан фойдаланиш ҳуқуқи амал қиладиган ҳудуд доираси тўғрисида шарт бўлмаган тақдирда, шартномага биноан бошқа шахсга ўтказилаётган ҳуқуқнинг амал қилиши Ўзбекистон Республикаси ҳудуди билан чекланади. Муаллифлик шартномаси бўйича ўтказилган ҳуқуқлар бундай шартномада бевосита назарда тутилган тақдирдагина бошқа шахсларга тўлиқ ёки қисман ўтказилиши мумкин. Бундан кўриниб турибдики, муаллифлик шартномаси муаллиф томонидан муомалага киритаётган асарининг тақдирини ўзи ҳал этишини англатади. Бу талаб қоида тариқасида республикаимиз иштирок этиб келаётган халқаро шартномаларда ҳам ўз аксини топиб бормокда.

Юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатади, икки томонлама ҳукуматлараро ёки идораларо шартномалар тузиладиган бўлса, шартноманинг объекти сифатида маълум ҳуқуқлар олинадиган бўлса, бундай битимларда қуйидаги қоида албатта эътиборга олинishi лозим.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ Ўзбекистон Республикасида муҳофаза қилинадиган асарларга татбиқ этилади. Агар, асар Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида биринчи марта чоп этилган санадан сўнг ўттиз кун ичида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чоп этилган бўлса, Ўзбекистон Республикасида ҳам биринчи марта чоп этилган, деб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ асарга Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муҳофаза берилган тақдирда, асар муаллифи муаллифлик ҳуқуқини олиш учун асос бўлиб хизмат қилган юридик факт қайси давлатнинг ҳудудида содир бўлган бўлса, ўша давлатнинг қонуни билан аниқланади.

Ўзбекистон Республикасининг муаллифлик ҳуқуқига оид икки томонлама ва кўп томонлама халқаро-ҳуқуқий актлари миллий қонунчиликни

ривожлантириш ва уни янада такомиллаштириш учун халқаро-ҳуқуқий манба бўлади.

6.3. Патент ҳуқуқининг ривожланиш тарихи

Ҳуқуқнинг ривожланиш тарихи бевосита давлат тарихи билан боғлиқ. Ҳуқуқ иқтисодий базис ва унинг асосида жамиятнинг маданий ривожланиши демакдир ва бундан бошқа нарса бўлиши мумкин эмас деб таърифлаш мумкин.

Ҳуқуқ, хусусан, ҳуқуқий тизим муайян ижтимоий муносабатлардан бошланадиган айрим меъёрлардан ташкил топади.

Ҳуқуқ меъёри айрим шахслар, ташкилотлар, давлат органлари ва ҳоказоларнинг ўзаро муносабатларини тартибга солувчи қоидалардир. Фақат давлат бутун мамлакат миқёсида ижтимоий муносабатларнинг ҳуқуқий тартибини таъминлаб бериши мумкин.

Ҳуқуқ тизими ўз ичига турли ҳуқуқ соҳаларини қамраб олади, улар ўз навбатида кичик соҳа ва институтларга бўлинади. Ҳуқуқий тартибга солиш предмети бўйича бирлаштирилган ҳуқуқий меъёрларнинг алоҳида гуруҳи ҳуқуқ соҳасидир. Ҳуқуқнинг ҳар бир соҳасига уни тартибга солиш предметининг хусусиятларидан келиб чиқадиган ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига мос услуби хосдир.

Интеллектуал мулк ҳуқуқи ёки интеллектуал мулк фуқаролик ҳуқуқининг кичик соҳасидир. Патент ҳуқуқи ва фуқаро муносабатлари иштирокчиликларини индивидуаллаштириш воситаларини муҳофазалаш, шунингдек ноанъанавий объектларни муҳофазалашдан иборат бўлган муаллифлик ҳуқуқи ва саноат мулки шу кичик соҳанинг институтларидир.

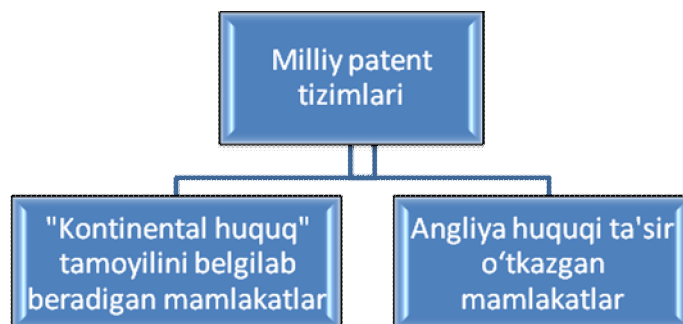
Патент ҳуқуқи. У дастлаб феодализмнинг сўнги даврларида феодал жамият негизида хўжалик юритишнинг капиталистик усули вужудга келиб, ривожлана бошлаши билан юзага келди. Патент ҳуқуқи – ишлаб чиқаришнинг капиталистик усули устун келиши ва ҳокимиятнинг буржуазия йўлига ўтиши натижасида шаклланди.

Капитализмда иш қуроллари ва ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчилик типи бўйича ихтироларни ўзлаштиришга эҳтиёж юзага келди.

Маълумки, ихтироларни яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш ҳар доим дастлабки сармоя сарфлашни талаб этади. Лекин ҳеч бир тадбиркор ўзи сарфлаган маблағдан фойда олишга улгурмай туриб рақобатчилар худди шу ихтиродан нусха олиб унинг тажрибасидан фойдалана бошламасликларига кафолат олмасдан туриб бундай сармояларни хавф-хатарга қўя олмайди. Айнан ана шу объектив омил сабабли ихтиролардан фойдаланишда ундан етарли даражада узок муддат фойдаланиш ва рақобат курашида ютиб чиқиш имконини берадиган монополия зарур бўлиб қолди. Бундай монополиyani яратиш учун юридик восита – патент Европада феодал жамиятидан буён маълум эди.

Феодализмда патентдан турли мол-мулк эгалари ва қирол ўз хазинаси фойдасига даромад манбаларини мустаҳкамлаш воситаси сифатида кенг фойдаланар эди. Феодал патент тизими капитализм ривожланиши учун тўсик эди, чунки қирол кўплаб патент бериш йўли билан исталган нарсадан фойдаланишга яккахокимлик (монопол) ҳуқуқни ўзи хоҳлаганча белгилай оларди. Буржуазия табиийки, бундай ҳолатга, хусусан феодал монополиялар ва ихтироларга монополиялар жорий этишга қарши фаол кураша бошладилар. Бунда иқтисодиёт ихтироларга монополиялар феодалнинг марҳамати билан эмас, балки мунтазам, яъни қонунда белгиланган қоидалар бўйича берилиши талаб қилинарди.

Миллий патент тизимларини иккита гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчи гуруҳни патент тизимини “континентал ҳуқуқ” тамойили белгилаб берадиган мамлакатлар ташкил этади. Иккинчи гуруҳнинг миллий ҳуқуқларига Англия ҳуқуқи таъсир ўтказган мамлакатлар ташкил этади.

Ҳар икки йўналишдан ташқари миллий патент тизимларини шартли равишда тўрт асосий: герман, роман, инглиз ва америка гуруҳига бўлиш мумкин, улар патент ҳуқуқининг асосий тизимлари ҳисобланади.

Патент ҳуқуқи ҳамма вақт иқтисодий муносабатлар билан белгиланади, чунки у жамият иқтисодий ривожланишнинг зарур омили ҳисобланади.

6.4. Муҳофаза ҳужжатларининг турлари. Муҳофаза муддатлари

Мамлакатимизнинг асосий қонуни Ўзбекистон Республикаси Конституциясидир. Конституция Ўзбекистон қонунчилигини ишлаб чиқишнинг асосий қоидаларини белгилаб беради. Бизнинг интеллектуал мулк объектларини ҳуқуқий муҳофазалаш соҳасидаги амалдаги қонунчилигимиз бевосита мулкка эгалик ва илмий-техник ижодиёт эркинлиги ҳуқуқлари акс этган Конституциянинг 36- ва 42-моддаларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилган.

Интеллектуал мулк объектларини яратиш, муҳофазалаш ва фойдаланиш билан боғлиқ ҳуқуқий муносабатлар фуқаролик ҳуқуқи соҳаси ҳисобланади ва Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси билан тартибга солинади.

Ўзбекистонда интеллектуал мулк ҳуқуқларини муҳофазалаш билан боғлиқ масалаларни тартибга солувчи қуйидаги қонунлар амал қилади:

1996-йил 30-августда қабул қилинган “Муаллифлик ҳуқуқлари ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги қонун;

1994-йил 6-майда қабул қилинган ва 1997-йил 26-декабрда ўзгартирилган “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги қонун;

1993-йил 7-майда қабул қилинган ва 1997-йил 26-декабрда ўзгартирилган “Товар белгилари ва хизмат кўрсатиш белгилари тўғрисида”ги қонун;

1994-йил 6-майда қабул қилинган “ЭҲМ ва маълумотлар базалари учун дастурларни ҳуқуқий муҳофазалаш тўғрисида”ги қонун;

1996-йил 30-августда қабул қилинган “Селекция ютуқлари тўғрисида”ги қонун;

2001-йил 12-майда қабул қилинган “Интеграл микрочизмалар топологиясини ҳуқуқий муҳофазалаш тўғрисида”ги қонунлардир.

Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ давлатимизда интеллектуал мулк соҳасида ваколатли қуйидаги ташкилотлар фаолият кўрсатади:

Муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоялаш соҳасидаги масалаларни тартибга солувчи Муаллифилик ҳуқуқлари бўйича агентлик.

Ўзбекистон Республикаси Давлат патент идораси, унинг вазифаси саноат мулки объектларини муҳофазалаш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга оширишдан иборат.

Муаллифга шунингдек муаллифлик номи ҳуқуқи ҳам берилган бўлиб, унга мувофиқ муаллиф ўз объектига ўз номи ёки бошқа номни бериш ҳуқуқига эга.

Интеллектуал мулк объектларига мулкый ҳуқуқлар фуқаро ёки юридик шахснинг шу объектга алоҳида ҳуқуқларидир. Фақат алоҳида ҳуқуқлар эгаси интеллектуал мулк объектидан бошқа шахслар фойдаланишига рухсат бериши ёки ман этиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари фан, адабиёт ва санъат асарларини(муаллифлик ҳуқуқи), сахна асарларини, ижроларни, фонограммаларни, эфир ва кабел орқали кўрсатув ҳамда эшиттиришлар берувчи ташкилотларнинг кўрсатув ва эшиттиришларини яратиш ҳамда улардан фойдаланиш натижасида келиб чиқадиган интеллектуал мулк соҳасидаги муносабатларни тартибга солади.

Алоҳида ҳуқуқлар фақат қонунда кўзда тутилган ҳоллар ва фақат интеллектуал мулк объектларидан нормал фойдаланишга ҳамда унинг эгасининг қонуний манфаатларига зарар етказилмаган тақдирдагина чекланиши мумкин.

Алоҳида ҳуқуқлар қуйидаги ҳолларда чекланиши мумкин:

Ўзбекистонда муҳофаза қилинадиган ихтиро, фойдали моделлар, саноат намуналари таркибидаги қурилмаларни бошқа давлат – Париж конвенцияси иштирокчисининг транспорт воситасида, бу транспорт воситаси вақтинча ёки

тасодифан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлганда қўлланиш, бунда бу қурилмалар фақат шу восита эҳтиёжлари учунгина фойдаланилиши шарт;

Таркибида патентланган объектлар бўлган воситалар устида илмий тадқиқот ёки тажрибалар ўтказиш.

Табиий офатлар, ҳалокатлар, эпидемиялар ва бошқа фавқулодда ҳолларда таркибида патентланган объектлар бўлган воситаларнинг қўлланиши. Вазирлар Маҳкамаси миллий хавфсизлик манфаатлари йўлида патентланган объектлардан фойдаланиш тўғрисида патент эгасининг розилигини олмасдан туриб қарор қабул қилади, лекин бундай ҳолларда объектдан фойдаланилгани учун унга тегишли тоvon тўланади.

Таркибида патентланган объектлар бўлган воситаларни, агар бу воситалар қонуний йўл билан хўжалик айланмасига киритилган бўлса, қўлланиш (масалан, патент эгасининг ўзи ёки унинг лицензияси).

Дорихоналарда шифокор рецепти бўйича дориларни бир марта тайёрлаш.

Ихтирога патент – ихтиронинг устуворлик санасидан бошлаб йигирма-йил мобайнида амал қилади, моҳияти бўйича экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади.

Ихтирога дастлабки патент(2002-йил октябр ойигача) – дастлабки экспертиза ўтказилгандан сўнг берилиб, устуворлик санасидан бошлаб беш-йил мобайнида амал қилади. Талабнома берувчининг моҳияти бўйича экспертиза ўтказиш тўғрисидаги илтимосига кўра патентга айлантирилиши мумкин.

Саноат намунасига патент – моҳияти бўйича экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади ва устуворлик санасидан бошлаб 10-йил мобайнида амал қилади, патент эгасининг илтимоси билан амал қилиш муддатини яна беш-йилга узайтириш имкониятини сақлаб қолади.

Саноат намунасига дастлабки патент (2002-йил октябр ойигача) – Дастлабки экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади ва устуворлик санасидан бошлаб беш йил мобайнида амал қилади. Дастлабки патент эгаси илтимосига кўра патентга айлантирилиши мумкин.

Фойдали моделга патент – дастлабки экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади ва устуворлик санасидан бошлаб беш йил мобайнида амал қилади ва талабнома берувчининг илтимосига кўра яна уч йилга узайтирилиши мумкин.

Товар белгисига гувоҳнома экспертиза ўтказилгандан сўнг берилади ва устуворлик санасидан бошлаб 10 йил мобайнида амал қилади ва ҳар сафар 10 йилга узайтириш имкониятини сақлаб қолади.

Агар объект патентга лаёқатлилиқ мезонларига мос бўлса, у тегишлича ихтиро, фойдали модел, саноат намунаси деб тан олинади. Қонунга мувофиқ кўрсатилган объектлар учун қуйидаги мезонлар белгиланган:

Ихтиролар учун – унинг янгилиги, ихтиро даражаси ва саноатда қўлланилиши;

Фойдали модел учун – унинг янгилиги ва саноатда қўлланилиши;

Саноат намунаси учун – унинг янгилиги, ўзига хослиги ва саноатда қўлланилиши.

Патент экспертизасини ўтказиш вақтида фойдаланиладиган энг муҳим тушунча техника даражаси тушунчасидир. Техника даражаси ўз ичига ихтиронинг устуворлик санасигача жаҳонда барча учун маълум бўлган ва барча фойдаланиладиган маълумотларни олади.

Дастлабки экспертизанинг моҳият жиҳатидан экспертизадан фарқи энг аввало шундаки, дастлабки экспертиза вақтида талабнома берилган объектнинг (ихтиро, фойдали модел) маҳаллий янгилик талабларига мувофиқлиги текширилади, яъни патент экспертлари фақат Ўзбекистондаги мавжуд патент ҳужжатларини текширадилар, моҳият жиҳатидан экспертизада эса объектнинг жаҳон техника даражасига мувофиқлиги текширилади. Патент идораси маълумотлар расмий равишда чоп этилгандан сўнг уч ой ўтгач патент эгасига (ёки товар белгиси эгасига) муҳофаза ҳужжати, тегишлича патент, дастлабки патент ёки гувоҳнома беради. Патент, дастлабки патент ёки гувоҳнома Ўзбекистон Республикаси номидан берилади ва Патент идораси раҳбари томонидан имзоланади. Шунинг қайд этиб ўтиш керакки, ҳамма вақт битта объектга фақат битта муҳофаза ҳужжати (патент, дастлабки патент ёки

гувоҳнома) берилади. Агар патент эгаси бир нечта бўлса (масалан, икки фирма ёки икки ҳаммуаллиф) улар битта патент оладилар.

Қайд этиб ўтамизки, кейинчалик патент эгаси патент ёки дастлабки патентни кучда сақлаб туриш учун мунтазам равишда бож тўлаб туришлари шарт, бож тўламаслик муҳофаза ҳужжатининг амал қилиши тўхташига олиб келиши мумкин. Патент, дастлабки патент қуйидаги ҳолларда ҳам амал қилишдан тўхталиши мумкин:

- патентнинг амал қилиш муддати тугагач;
- патент, дастлабки патент ёки товар белгисининг ҳақиқий эмаслиги учинчи томоннинг даво аризаси билан суд орқали тасдиқланганда;
- патент эгасининг Патент идорасига берган аризаси асосида.

Агар патент, дастлабки патент ёки гувоҳноманинг амал қилиш муддатидан илгари тўхтатилса, бу ҳақидаги маълумот Патент идорасининг “Расмий ахборотнома” бюллетенида чоп этилади. Ўзбекистон қонунчилиги бўйича хориж фуқаролари ва юридик шахслари бевосита талабнома бериш ҳуқуқига эга эмас. Улар патент олиш ва уни кучда сақлаб туриш учун ишларини Ўзбекистоннинг патент бўйича ишончли вакиллари орқали юритишлари мумкин.

Патент эгасининг ҳуқуқларидан истиснолар.

Ҳимоя қилинаётган селекция ютуғидан:

Шахсий ва нотижорат мақсадларида фойдаланиш;

синов-тажриба мақсадларида фойдаланиш;

бошқа навлар ёки зотлар яратиш учун дастлабки нав ёки зот сифатида фойдаланиш;

корхона, хўжалик патент эгасидан олган навли уруғлик ва насл материалдан икки-уч йил давомида такрор етиштириш учун ана шу корхона, хўжалик ҳудудида фойдаланиш патент эгасининг ҳуқуқларини бузилди деб эътироф этилмайди.

6.5. Бутун жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти.

Бутун жаҳон интеллектуал мулк ташкилотининг тарихи 1883 ва 1886-йиллардан Саноат мулкни муҳофаза қилиш Париж конвенцияси ва адабий ва бадиий асарларни муҳофаза қилиш Берн конвенцияси қабул қилингандан бошланган. Бу Конвенциялар "Халқаро бюролар" деб номланган ўз котибиятларини ташкил этишни кўзда тутган эди. 1893-йилда бу икки котибият "Интеллектуал мулкни муҳофаза қилиш бўйича бирлашган халқаро бюролар" ёки француз тилида қисқартирилган БИРПИ номи остида ягона котибиятга бирлаштирилди.

Ҳозирги Бутун жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (қисқартирилган шаклда "БМТ", инглиз тилида - "ВИПО", француз ва испан тилларида — "ОМРИ") 1967-йил 14-июлда имзоланган "Бутун жаҳон интеллектуал мулк ташкилотини таъсис этиш Конвенцияси"га мувофиқ тузилган. Бу Конвенсия 1970-йилда кучга кирган²⁰.

Ҳозирда БМТ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) тизими таркибига (1974-йил декабридан) кировчи ихтисослашган муассасадан иборат.

2001-йил 1-январига келиб ташкилот 175 давлатни бирлаштирди.

БМТнинг фаолияти кўп қирралидир. У миллий қонунчиликларни замонавийлаштириш бўйича янги халқаро битимлар ва лойиҳаларни ишлаб чиқиш билан шуғулланади, ривожланаётган мамлакатларга техник ёрдам кўрсатади, патент маълумотларини йиғади ва тарқатади, ойлик журналлар (хусусан, "Саноат мулки" ва "Муаллифлик ҳукуқи" журналларини) чиқаради, интеллектуал мулк объектларини ҳимоя қилиш соҳасида халқаро тартибларнинг бажарилишини таъминлайди, БМТга аъзо давлатлар орасида бошқа кўринишдаги маъмурий ҳамкорликни ривожлантиришга кўмаклашади.

БМТ ўз фаолиятида қуйидаги асосий мақсадларни кўзда туттади:

1. Давлатлар ўртасида ҳамкорлик, шунингдек, бошқа ихтиёрий халқаро

²⁰ by Robert D. Atkinson and Merrilea Mayo. Refueling the U.S. Innovation Economy: Fresh Approaches to Science, Technology.

ташкilotлар билан ўзаро алоқа йўли билан бутун жаҳонда интеллектуал мулкни муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланишга кўмаклашиш.

Интеллектуал мулкни муҳофаза қилиш соҳасида Иттифоқлар ўртасида маъмурий ҳамкорликни таъминлаш. Париж Иттифоқи, Берлин Иттифоқи, Мадрид Иттифоқи, РСТ Иттифоқи ва ҳоказо.

Шундай қилиб, БМТ таркибига кирувчи иттифоқларни маъмурий бошқаради ва бошқа халқаро ташкilotлар билан ҳамкорлик қилади.

Ҳозирги кунда саноат мулки ва муаллифлик ҳуқуқи соҳасида 20 дан ортиқ халқаро конвенсия, шартнома ва битимларнинг бажарилиши БМТ назоратида турибди.

БМТ Конвенсия доирасида таъсис этилган раҳбарлик органлари.

БМТнинг юқори органи Бош Ассамблея ҳисобланади. Бош Ассамблея БМТ фаолиятининг асосий масалаларини ҳал қилади, хусусан, Мувofiқлаштириш комиссиясининг тақдимотига кўра БМТ Бош директорини тайинлайди, Бош директор ва Мувofiқлаштириш комиссиясининг ҳисоботларини кўриб чиқади ва тасдиқлайди ва уларга зарур йўриқномалар беради, барча Иттифоқларга умумий бўлган икки йиллик харажатлар бюджетини тасдиқлайди, котибиятнинг иш тилларини аниқлайди, шунингдек бошқа кўпгина масалаларни ҳал қилади.

БМТ Конференцияси муҳимлиги жиҳатидан БМТнинг иккинчи органи ҳисобланади. Ассамблеядан фарқли равишда, иттифоқларда иштирокидан қатъи назар барча БМТ аъзо мамлакатлари конференция аъзоси ҳисобланади. Конференциянинг вазифаларига интеллектуал мулк соҳасида барча мамлакатларга умумий аҳамият касб этадиган масалаларни муҳокама қилиш ва улар бўйича мос тавсияномалар қабул қилиш киради.

БМТнинг учинчи органи асосан барча Иттифоқлар учун аҳамиятли бўлган келишув тавсияномаларини ишлаб чиқиш учун тузилган мувофиқлаштириш комитети ҳисобланади. Хусусан, мувофиқлаштириш комитети Ассамблея ва конференциянинг кун тартибини тайёрлайди, Ассамблеяга бош директор лавозимига номзодни тақдим этади ва ҳоказо.

Бош Ассамблея ва конференция навбатдаги сессияларга икки йилда бир марта йиғилса, Мувофиқлаштириш комитети ўз сессияларини йилда бир марта ўтказди.

Талабнома берувчилар томонидан РСТ, Мадрид ва Гаага тизимлари бўйича тўланадиган халқаро божлар Халқаро бюронинг асосий даромад манбаи ҳисобланади. Бундай божлар, одатда, БМТ даромадлари умумий йиғиндисининг 73%ни ташкил этади. БМТнинг бошқа даромадлари унга аъзо давлатларнинг ҳукуматлари тўлайдиган бадаллар (ўртача 18%) ва БМТ нашрларини сотишдан тушадиган даромадлардан ташкил топади.

БМТ шунингдек ривожланаётган мамлакатларда патент тизимининг шаклланишига техник ва молиявий ёрдам кўрсатади.

Шундай қилиб, БМТ фаолияти бутун жаҳонда интеллектуал мулк ҳууқуқларини муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш учун мустаҳкам асос яратади.

7-Мавзу. Тадқиқотларнинг илмий-техник ва иқтисодий самарадорлиги

- 7.1. Инновацион муҳит ва унинг иқтисодиётда тутган ўрни.
- 7.2. Иқтисодиётда маркетинг инновацияси.
- 7.3. Саноатлашган иқтисодиётдан инновацион иқтисодиётга ўтиш.
- 7.4. Корхоналарнинг инновацион бизнес фаолияти.
- 7.5. Инновацион салоҳият ва унинг иқтисодий таҳлили.

7.1. Инновацион муҳит ва унинг иқтисодиётда тутган ўрни

Жаҳон иқтисодий форумининг The Global Competitiveness Report²¹ муаллифлари фикрига кўра, мамлакат иқтисодиёти ўсиши унинг халқаро савдодаги очиқлик даражаси, ҳукумат сиёсати, молиявий тизим самарадорлиги, меҳнат бозори ҳаракати, илмий салоҳиятли ишчи кучи даражаси, жамоат муассасалари сифати ва бошқа омиллар билан узвий боғлиқ.

Глобал рақобатбардошликнинг асосий омиллари мажмуи:

- муассасалар;
- инфратузилма;
- макроиқтисодий муҳит;
- соғлиқни сақлаш ва бошланғич таълим;
- олий таълим тизими;
- товар бозори самарадорлиги;
- меҳнат бозори самарадорлиги;
- молия бозорининг ривожланганлиги;
- янги технологиялар билан қуролланганлик;
- бозор ҳажми;
- бизнес самарадорлиги;
- инновацион салоҳият.

Юқоридаги омиллар ўз навбатида учта муҳим субиндексга бўлинади. Биринчи гуруҳ субиндекси ресурсларга йўналтирилган иқтисодиёт учун базавий (асосий) талабларни, жумладан, муассасалар, инфратузилма, макроиқтисодий муҳит, соғлиқни сақлаш ва бошланғич таълимни ўз ичига олади. Иккинчи гуруҳ субиндекси самарадорликка йўналтирилган иқтисодиёт учун олий таълим тизими, товар бозори самарадорлиги, меҳнат бозори самарадорлиги, молия бозорининг ривожланганлиги, янги технологиялар билан қуролланганлик ва бозор ҳажми каби бизнес муҳит самарадорлигини оширувчи омилларни қамраб олади. Шунингдек, учинчи гуруҳ субиндекси инновацияга

²¹ A Practitioner's Guide To Economic Development Tools for Regional Competitiveness in a knowledge-Based Economy.

йўналтирилган иқтисодиёт учун бизнес самарадорлиги ва инновацион салоҳият каби бизнесни такомиллаштириш омилларини бирлаштиради. Субиндексларни ҳисоблаётган вақтда ҳар бир гуруҳнинг улуши белгиланади.

Бунда ҳар бир субиндекснинг аниқ мамлакат учун ҳисобланган натижавий Глобал рақобатбардошлик индекси (GCI) қўшган ҳиссасидан келиб чиқиб, ушбу мамлакатнинг иқтисодий ривожланишнинг қайси босқичида эканлигини аниқлаш мумкин бўлади. Ушбу ёндашув иқтисодий ривожланиш жиҳатдан турли даражадаги мамлакатларнинг рақобатбардошлигини таққослаш имконини беради²².

Мамлакатлар ривожланиш босқичларига кўра икки мезон:

- 1) аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ ҳажми (бозор баҳоларида);
- 2) мамлакатнинг омилларга боғлиқлик даражаси бўйича гуруҳланади.

Ушбу кўрсаткич ҳам ашё экспортининг умумий экспортдаги улуши орқали аниқланади. Экспортнинг 70%дан ортиғи ҳам ашёдан иборат мамлакатлар ресурсларига боғлиқ бўлади.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган инвестиция сиёсатининг ўзига хос хусусияти маҳаллий ҳам ашё ресурсларини чуқур қайта ишлашни таъминлайдиган, юқори технологияларга асосланган янги ишлаб чиқаришларни ташкил этишга қаратилган инвестиция лойиҳаларига устувор аҳамият берилаётганида намоён бўлмоқда.

Таҳлилларнинг кўрсатишича, мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорликка эришилиши, иқтисодий ва институционал ислохотларнинг чуқурлаштирилиши ҳамда мамлакатимизда инвестиция муҳитининг яхшиланиши инвестиция фаоллигининг сезиларли даражада ошишига, Ўзбекистон иқтисодиётига йўналтирилаётган капитал қўйилмаларнинг сўнгги 4 йил мобайнида йиллик ўсиш суръати ўртача қарийб 10 фоизни ташкил этишига имкон берди. Бу кўрсаткич дунёдаги юқори, барқарор кўрсаткичлардан бири ҳисобланиб, кейинги 10 йилда мамлакатимиз иқтисодиётига киритилган

²² A Practitioner's Guide To Economic Development Tools for Regional Competitiveness in a knowledge-Based Economy

инвестициялар ҳажми 3,2 баробар ошган бўлса, шу даврда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми 20 баробардан зиёдни ташкил этди. 2014 йилда иқтисодиётимизга жалб қилинган инвестициялар ҳажми 10,9 фоизга ўсди ва АҚШ доллари ҳисобида 14600 млн. долларни ташкил этди. Бунда жами капитал қўйилмаларнинг 21,2 фоиздан ортиғи ёки 3 млрд. доллардан зиёдини хорижий инвестиция ва кредитлар ташкил қилди. Уларнинг тўртдан уч қисми тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардир. Жами инвестицияларнинг 73 фоиздан ортиғи ишлаб чиқариш соҳасига ва қарийб 40 фоизи машина ва ускуналар харид қилишга сарфланди.

Иқтисодиётимизнинг деярли барча тармоқлари модернизация қилиниб, амалда технологик жиҳатдан янгиланмоқда. Бу жараёнларнинг жадаллашувини асосий капиталга киритилаётган инвестицияларнинг салмоғи йилдан-йилга кўпаяётганлигида ҳам кўришимиз мумкин. Ана шундай ўзгаришлар натижасида ялпи ички маҳсулот, унинг таркибида саноатнинг улуши тобора ортиб бормоқда.

Капитал импорти ва экспортини давлат томонидан мувофиқлаштиришда нафақат инвестицион ресурслар ва миллий ишлаб чиқариш салоҳияти ўртасидаги боғлиқликка, балки инвестицион капитал шаклига ҳам кўпроқ эътибор қаратилиши лозим. Бундай шароитда давлат томонидан айнан жаҳон бозорида миллий бизнеснинг рақобатбардошлигини мустаҳкамлашга йўналтирилган халқаро капитал шакли оқимининг ўсишига шарт-шароит яратилиши керак.

Миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини оширишда инновацион омилларнинг самарадорлигига аввало мамлакатнинг илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари (ИТТКИ), миллий инновацион тизимини модернизация қилишга сарфлаётган харажатлари натижасида эришилади. Жаҳон таж-рибасидан маълумки, кўпгина иқтисодий жиҳатдан тараққий этган мамлакатларда ИТТКИга харажатлар давлат ва хусусий сектор ўртасида тақсимланган. Таҳлилларга кўра, йирик компанияларнинг ИТТКИга харажатлари давлат харажатларидан ҳам бир мунча кўплигини кузатишимиз

мумкин. Масалан, XX асрнинг 90 йилларида умумий ажратилган ИТТКИга харажатларда хусусий секторнинг улуши: Жанубий Кореяда — 82%, Швецарияда — 75%, Бельгия ва Люксембургда — 73%, Японияда — 69%, АҚШ, Германия, Швецияда — 68%, Буюк Британия — 63%, Ирландия — 62% ҳамда Франция — 61%ни ташкил қилган.

Хулоса қилиб айтганда, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини оширишга қаратилган, хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича давлат сиёсатини амалга оширишнинг асосий мақсади сифатида қуйидагиларни белгилаш зарур:

- мамлакатнинг иқтисодий ўсиши ва унинг ташқи бозордаги рақобатбардошлигини оширишга кўмаклашиш;
- иқтисодий суверенитетни таъминлаш ва иқтисодий устунликлардан имкон қадар самарали фойдаланишга эришиш.

Бу масалаларни ечиш учун катта миқдорда ички ва ташқи инвестициялар жалб этишда, айнан капитал бозоридаги рақобатбардошлик ёки инвестицион рақобатбардошлик, мамлакатнинг инвестицион таъминланганлик даражасини аниқлаш ва инновацион ривожланиш босқичига ўтиш имкониятларини белгилаш муҳимдир. Миллий иқтисодиётда инновацион лойҳаларни молиялаштиришда нафақат давлат, балки хусусий инвесторлар қатнашувини кенгайтириш мақсадга мувофиқ.

Бундай шароитларда биринчидан, инновацион ва технологик ривожланишга йўналтирилган инвестицияларни жалб қилиш, иккинчидан, улардан самарали фойдаланиш шарт ҳисобланади.

7.2. Иқтисодиётда маркетинг инновацияси

Фирма томонидан маркетингнинг янги услубини жорий этиш (маҳсулотнинг дизайни ва қадоқлаш, уни жойлаштириш, нарх белгилаш, бозорга чиқариш) агарда у фирма томонидан биринчи марта ишлатилаётган бўлса. Масалан, дизайн ва қадоқлаш бўйича: янгича кўриниш бериш ва кўркемлигини ошириш учун мебель дизайнига озгина ўзгартириш киритиш; маҳсулотга оригинал кўриниш бериш мақсадида косметик лосьон учун

идишнинг янги дизайнини жорий этиш. Жойлаштириш (сотиш каналлари) бўйича: лицензия олгандан кейинги маҳсулотнинг биринчи тақдимоти; тўғридан-тўғри сотиш ёки эксклюзив чакана савдонинг бошланиши; маҳсулотлар тақдимотининг янги концепциясини амалга ошириш.

Нарх белгилаш бўйича: мижозларга фирманинг интернет-сайтида зарур хусусиятлари бўйича маҳсулот танлаш, кейин танланган маҳсулотнинг нархини билиб олиш имконини берувчи янги услубни жорий этиш; товар ёки хизматнинг нархини уларга бўлган эҳтиёжга асосан белгилаш усулидан биринчи марта фойдаланиш; магазиннинг кредит ёки рағбатлантирувчи карточкалари эгаларигина фойдалана оладиган товарларни таклиф қилишнинг ички тартибидан биринчи марта фойдаланиш. Бозорга чиқариш бўйича: сотув маркаларидан биринчи марта фойдаланиш; маҳсулотни биринчи бор видеоролик ёки телевизион дастурларда намойиш қилиш; янги бозорда маҳсулотнинг ўрнини белгилаш учун бутунлай янги фирма белгисини жорий этиш; модаларни расм қилувчи жамоат фикри йўлбошчилари, машҳур одамлар ёки жамоат гуруҳлари орқали маҳсулотни оммалаштириш усулини биринчи бор қўллаш ва ҳ.к.

Маркетинг инновацияларига қуйидагилар кирмайди: мазкур корхонада аввал фойдаланилган усулларга асосланган маҳсулот дизайнида, қадоқлашда, жойлаштиришда, нархини белгилашдаги ўзгаришлар; маркетинг воситаларининг мавсумий, доимий ва бошқа ўзгаришлари; географик жиҳатдан янги бозорни ёки бозорнинг янги сегментини (масалан, мижозларнинг янги ижтимоий-демографик гуруҳини) ўзлаштириш учун маркетингнинг аввал фойдаланилган услубларидан фойдаланиш.

7.3. Саноатлашган иқтисодиётдан инновацион иқтисодиётга ўтиш

Инглизчада фан ва техника ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш, деган маънони англатувчи «Инновация» атамаси эндиликда ижтимоий-иқтисодий фаолиятимизда энг кўп ишлатиладиган сўзлардан бирига айланиб қолди.

Бу бежиз эмас. Чунки бугунги кунда илм-фан ютуқларисиз жаҳон бозорига чиқиб бўлмайди. Маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги унинг нечоғли замонавий экани билан ўлчанмоқда. Мазкур омиллардан етарли фойдалана олмаганлар эса глобал иқтисодий жараёнлардан ортда қолишлари турган гап. Мутахассислар саноатлашган иқтисодиёт ўрнини инновацион иқтисодиёт эгаллаётганини таъкидлаётганининг боиси ҳам ана шунда. Бинобарин, иқтисодиётдаги самарадорлик ишлаб чиқаришга замонавий технологиялар ва ихтироларнинг жорий этилиши эвазига ошиб бораётгани изохга муҳтож эмас. Шу ўринда инновацияга асосланган иқтисодиётнинг илк кўринишлари қачон ва қаерда вужудга келди, деган савол туғилиши табиий? Машҳур олимлар, хусусан, футуролог Э.Тоффлер инновацион иқтисодиёт даставвал 1956 йилда АҚШ заводларидаги эскирган ускуналар ўрнини замонавий ва камхарж технологиялар эгаллашидан бошланганлигини айтади²³. Бўлиши мумкин. Аммо ХХІ асрга келиб Швейцария, Швеция, Голландия, Буюк Британия, АҚШ, Сингапур, Франция, Жанубий Корея, Гонгконг каби кўплаб мамлакатларда инновация ва инновацион технологиялар иқтисодиётнинг муҳим бўғинига айланди. Чунки ишлаб чиқаришни жадал модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ички ва ташқи бозорда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятларини юзага келтиришдан ташқари ишсизликка хавф солмаслиги билан ҳам аҳамиятлидир²⁴.

Бугунги кунга келиб бир қатор ривожланган мамлакатлар иқтисодий ўсиш суръати ва барқарорлиги, фан, маданият, таълим ва мамлакат муҳофаа салоҳиятининг юксалаётгани ҳам бевосита юқори технологияларнинг иқтисодиёт тармоқларига қай даражада татбиқ этилгани билан ўлчанмоқда. Хусусан, инновацион технологиялар ривожланган Буюк Британиянинг тажрибаси бунга яққол мисол бўла олади. Энг аввало, давлат инновацион ишлаб чиқаришга катта миқдорда субсидиялар ажратса, Инновация департаменти илмий-тадқиқот кенгашларини моддий ва маънавий жиҳатдан

²³ A Practitioner's Guide To Economic Development Tools for Regional Competitiveness in a knowledge-Based Economy.

²⁴ A Practitioner's Guide To Economic Development Tools for Regional Competitiveness in a knowledge-Based Economy

тўла қўллаб-қувватлаб келмоқда. Худди «занжир реакция»си каби шакллантирилган тизим мамлакат иқтисодиётини ҳар томонлама ривожлантиришга хизмат қилаётир. Натижада саноатлашган иқтисодиёт ўрнини инновацион иқтисодиёт эгаллапти. Мутахассисларнинг таъкидлашича, Буюк Британиянинг узок муддатга мўлжалланган инновацион стратегиясини белгилашда 2008 йилнинг март ойида ишлаб чиқилган «Инновацион миллат» Оқ китоби муҳим роль ўйнамоқда. Мазкур ҳужжат орқали мамлакатда жозибадор инновацион бизнес хизматлари ташкил этилиши кескин жадаллашган.

Айтмоқчимизки, инновацион тараққиётни узок муддатли прогнозлаштириш, стратегик режалаштириш ва махсус дастурлаш тизимини йўлга қўйиш масаланинг энг муҳим жихатидир. Иқтисодчи олимларнинг фикрича, давлат инновацион мақсадларни амалга оширувчи хусусий инвестицияларга алоҳида имтиёз бериши, тараққиёт банкларини шакллантириш, уларни кафолатлаш ва суғурталаш, кичик ва хусусий инновацион бизнесни қўллаб-қувватлаш учун махсус жамғармалар тизимини ривожлантириш, йирик инновацион лойиҳаларга миллий ва хорижий сармояларни жалб этиш учун юқори технологияли фонд биржаларини ташкил этиш зарур.

Бу борада Ирландияда ҳам катта ишларга қўл урилмоқда. Гарчи мамлакат соҳага эътибор қарата бошлаганидан буён унча кўп вақт ўтмаган бўлса-да, улкан натижалар қўлга киритилаётганини кузатиш мумкин. ҳукумат айни йўналишни ривожлантириш учун биргина 2007 йилда 8,2 млрд. евро маблағ йўналтирган. Эътиборлиси, Европанинг ушбу мамлакатада хусусий сектор инновацияни ҳаракатлантирувчи куч, яъни генератор вазифасини ўтамоқда. Икки соҳанинг бир-бирига ҳамоҳанг иш олиб бориш тизими яхши йўлга қўйилган. Бунда давлатнинг бош ислохотчи сифатида намоён бўлаётгани эътиборга молик, яъни Ирландия иқтисодиётини дунё молиявий тизимига мослаштириш, ташқи инвестиция фаолиятини кучайтириш, инновацияни қўллаб-қувватлаган ҳолда унинг манбаини мустаҳкамаш ва шу орқали халқаро

информацион-технологиялар ишлаб чиқарувчи мамлакатлар қаторидан муносиб ўрин эгаллашдан иборатдир. Шу боис ҳам мамлакатда инновацион тизимнинг самарали механизми шакллантирилаётир. Бундан ташқари, солиқ ва божхона амалиёти билан боғлиқ имтиёзлар, сармоялар ва корхоналарнинг инвестицион таваккалчилиги учун суғурталашнинг намунали йўлга қўйилишигача масалалар ҳамиша диққат марказида бўлиб турибди.

Айни пайтда жаҳон ҳамжамияти инновацион технологиялар нималарга қодир эканлигини, иқтисодий ривожланишнинг келажаги айнан шу соҳа билан боғлиқлигини тўла англаб этмоқда. Бир сўз билан айтганда, соҳа ютуқларидан иқтисодиётнинг барча тармоқлари бирдек манфаатдор. Биргина қишлоқ хўжалиги соҳасини олиб кўрадиган бўлсак, айнан инновацион технологиялар туфайли соҳа тараккий топмоқда. Зеро, озиқ-овқат муаммоси тобора долзарб тус олаётган бир пайтда ер, сув ва бошқа манбалардан оқилона фойдаланиш нечоғли катта аҳамият касб этишини таъкидлашга ҳожат бўлмаса керак. Гарчи кўп такрорланган бўлсада, Исроил агросаноат тизимида ерларни томчилатиб суғориш тажрибасидан эндиликда бутун дунёда фойдаланишга ҳаракат қилинаётгани бунга яққол мисол бўла олади. Соддароқ қилиб айтганда, томчилатиб суғориш технологияси кам сув сарфлаб, мўл ҳосил олиш имконини бермоқда. Ёки телекоммуникация соҳасини олайлик. Бугунга келиб улар фаолиятини Wi-Fi технологияларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Чунки унинг афзалликлари жуда бисёр. АҚШнинг «Analysys Mason» компанияси мутахассисларининг таъкидлашича, айнан ана шундай симсиз технологияларга бўлган талаб тобора ортиб бораётир. «Analysys Mason» Wi-Fi қурилмаларини ишлаб чиқарувчи машҳур компаниялардан биридир. Агар 2011 йилда ушбу технологияларни ишлаб чиқаришга компания ўртача 5 млрд. доллар сарфлаган бўлса, 2016 йилга бориб бу рақамни 40 млрд. га етказиш кўзда тутилмоқда. Уларнинг олди-сотдисидан олинадиган даромад эса салкам 250 млрд. ни ташкил этиши кутиляпти. Бу замонавий илм-фан ютуқларини ўзида мужассамлантирган инновацион технологияларнинг келажаги нечоғли улкан эканидан далолатдир.

Дарҳақиқат, илм-фан ютуқларига асосланган соҳа иқтисодиётнинг ажралмас қисми сифатида тобора яққол намоён бўлмоқда. Лекин инновация моддий ишлаб чиқариш ёки капитал концентрацияси, дегани эмас. Аксинча, инновацион технологияларни новатор олимлар ва информацион соҳа яратади. Айрим тадқиқотчилар, жумладан, Э.Тоффлер, Ф.Фукуяма, Д.Белл ва Ж.Нейсбит²⁵ назарияларида айнан инновацион технологияларга таянган давлатгина юксак тараққиёт даражасига эришади, деган фикр илгари сурилади²⁶. Зеро, саноатлашган иқтисодиёт ўрнини аста-секин инновацион иқтисодиёт эгаллаши оддий ҳақиқатга айланиб бормоқда. Натижада янгидан-янги бозорлар кашф этиляпти. Бинобарин, инновацион мақсадларни рўёбга чиқариш учун хусусий инвестицияларга янада кенгроқ имтиёзлар бериш, уларга хизмат кўрсатувчи тармоқ банкларини шакллантириш, истикболли ғояларни кафолатлаш ҳамда суғурталаш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, йирик технологик лойиҳалар учун миллий ва хорижий сармояларни кенг жалб этиш талаб қилинади. Бундан ташқари, инновацион сиёсатни тартибга солувчи қонунларни такомиллаштириш ҳам ўта муҳим аҳамиятга эгадир.

Тан олиш керакки, айти пайтда замонавий технологиялар бозоридаги бизнес тизимини шакллантирган мамлакатлар ўз салоҳияти ва иқтисодий имкониятлари нуқтаи назаридан энергетика ва хом ашё ресурсларига бой бўлган минтақалардан қолишаётгани йўқ. Мисол учун, иқтисодиёти асосан инвестицион технологияларга асосланган Тайванни олайлик. Ушбу мўъжаз мамлакатда 1980 йилнинг ўзида инновацион товар айрбошлаш ҳажми 40 млрд. АҚШ долларини ташкил этганди. Асосан тўқимачилик, кийим-кечак, электрон

²⁵ Dirk Czarnitzki and Otto Toivanen. EUROPEAN ECONOMY. Innovation Policy and Economic Growth Economic Papers 482. European Union, 2013.

by Robert D. Atkinson and Merrilea Mayo. Refueling the U.S. Innovation Economy: Fresh Approaches to Science, Technology.

A Practitioner's Guide To Economic Development Tools for Regional Competitiveness in a knowledge-Based Economy.

Suzanne Berger. A Preview of the MIT Production in the Innovation Economy Report. February 22, 2013 © 2013 Massachusetts Institute of Technology.

²⁶ Suzanne Berger. A Preview of the MIT Production in the Innovation Economy Report. February 22, 2013 © 2013 Massachusetts Institute of Technology

асбоб-ускуналар, турли транзисторлар, соат ва ўйинчоқлар билан жаҳон бозоридан муқим ўрин эгаллаш ўз самарасини берапти.

Мамлакатимизда ҳам мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ замонавий технологияларга алоҳида эътибор қаратила бошланди. Айниқса, инновация жараёнининг иқтисодиётдаги мавқеини белгилашда Президентимизнинг 2008 йил 15 июлдаги «Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори муҳим аҳамият касб этди. Мазкур тарихий ҳужжатга асосан ишлаб чиқаришни ўрта ва қисқа муддатларда инновацион ривожлантириш ва модернизация қилиш чора-тадбирлари изчил амалга оширилмоқда.

Бундай ислохотлар инновация соҳасининг ўзига хос тарзда ривожланиб боришини таъминлаяпти. Агар рақамларга мурожаат қиладиган бўлсак, 2003-2006 йиллар давомида 7 мингга яқин илмий-техникавий ютуқлар рўйхатга олинган бўлса, кейинги 5 йил оралиғида уларнинг сони 10 мингдан ошди.

Юртбошимиз ташаббуси билан мамлакатимизда инновацион лойиҳалар ярмаркасини ўтказиш анъанага айланди. Мазкур ярмаркаларда саноат, қишлоқ хўжалиги, соғлиқни сақлаш, фармацевтика, ахборот-коммуникация технологиялари, илм-фан ва таълим соҳаларига оид юзлаб янги технология ва ишланмалар намойиш этиляптики, халқаро талабларга тўлиқ жавоб берадиган, экспортбop ва импорт ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қаратилган ушбу ғоялар Ўзбекистон иқтисодиётининг янада тараққий этишига хизмат қилиши шак-шубҳасиз. Масалан, пойтахтимизда ташкил этилган VII «Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳалар» республика ярмаркасида Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент давлат техника университетининг 1-курс талабаси Сирожиддин Насриддинов ўзининг ғаройиб ихтироси — икки томонлама шаффоф экранли МХ-1 русумдаги мобиль телефонининг тақдиротини ўтказгани барчани лол қолдирди. Оригинал дизайнга эга телефоннинг корпуси зарбга бардош берадиган шишадан тайёрланган бўлиб, шаффоф экран тасвирнинг ҳар икки томонда ҳам акс этишини таъминлайди.

Ихтирочининг таъкидлашича, телефон қуёшдан қувват (махсус наноплёнка орқали ҳамда корпусга ўрнатилган аккумулятор ёрдамида) олади. Шунинг учун унга қўшимча энергия билан таъминлаш воситаси керак эмас. Бошқа замонавий телефон аппаратлари сингари янги қурилма ҳам сенсорли клавиатурага эга. Янги авлод алоқа воситасининг пастки қисмига чақмоқ (выспищка) ва антенна билан таъминланган web-камера ҳам жойлаштирилган. Айни кунда тахминан 600 АҚШ долларига баҳоланаётган телефонни серияли ишлаб чиқариш имкониятлари ўрганиб чиқилмоқда. Биз соҳага оид ушбу мисолни бежиз келтирмадик. Талаба юртдошларимизнинг ушбу кашфиёти мамлакатимизда соҳага қай даражада эътибор қаратилаётганидан далолатдир.

Жаҳон бозоридан муносиб ўрин эгаллаш, мамлакат иқтисодиётини янада юксалтиришда инновация ва инновацион технологиялар ҳал қилувчи аҳамият касб этаётганини бугун барча бирдек англаб етмоқда.

7.4. Корхоналарнинг инновацион бизнес фаолияти

Умумий ва ноорганик кимё институтида дунё тажрибасида биринчи марта яратилган Марказий Қизилқум фосфоритидан «азотфосфорли ўғит» олиш технологияси «Навоийазот» акциядорлик жамиятида жорий этилиб, 2016 й.да 8,1 млрд. сўмлик 40 минг тонна ўғит ишлаб чиқарилди. 2017 йилда 54 млрд. сўмлик 180 минг тонна ўғит ишлаб чиқарилди.

Самарқанд кимё заводида маҳаллий хом ашёдан янги нитрокальцийфосфатли ўғит ишлаб чиқариш технологияси ўзлаштирилди. Тажрибаларнинг кўрсатишича ўғитнинг озукалик даражаси суперфосфатникидан икки баравар кўп бўлиб, у айниқса шўрланиши юқори бўлган майдонларда яхши самара беради. 2012-2016 йилларда 32,6 млрд. сўмлик 185,2 минг тонна маҳсулот ишлаб чиқарилди.

«Фарғонаазот» акциядорлик жамиятида 2015-2016 йилларда 6,2 млрд. сўмлик 3 минг тонна юмшоқ таъсир этувчи янги —«УзДЭФ» дефолианти, 37,8 млрд сўмлик 17,7 минг тонна «Супер ХМД» дефолианти ишлаб чиқарилди. 2015-2016йилларда ушбу дефолиантлар билан республика пахта далаларининг 70% дан кўпига ишлов берилган.

Мураккаб ўғит ишлаб чиқариш, фосфор ангидриди, оддий суперфосфат, турли маркали КМЦ (карбоксиметилцеллюлоза), ўсимликлар уруғига кимёвий ишлов берувчи УзХитАН перепаратини ишлаб чиқариш технологиялари жорий этилган. Умуман, юқоридаги технологиялар асосида 2012-2015 йй.да 93,1 млрд. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилган, 234 млн.доллари миқдорда валюта тежалган.

Тошкент кимё технология институтида яратилган маҳаллий хом-ашё асосида экстракцияли фосфор кислотасини олиш технологияси “Аммофос Максам” ОАЖда жорий этилиб, фосфорли ўғитлар ишлаб чиқаришда қўлланилган. 2010-2016 йилларда 577,0 млрд сўмлик 795 минг тонна ўғит ишлаб чиқарилган, жумладан 123,6 млн АҚШ долларига ўғит хорижга экспорт қилинган.

2012-2016 йилларда 12 номдаги дори воситаларни ишлаб чиқариш бўйича инновацион технологиялар «Ўзфармсаноат» ДАК корхоналарида жорий этилиб, жами 1378,3 млн.сўмлик янги дори воситалари ишлаб чиқарилган.

Фанлар академиясининг Ўсимлик моддалари кимёси ва Биоорганик кимё институтларининг инновацион фаолияти натижасида 2011 йил давомида «Аллапинин», «Жистенин» дори воситалари, биопрепаратлар ва «Госсипол» субстанциясини 2 млн. АҚШ доллари миқдорида экспорт қилинди.

7.5.Инновацион салоҳият ва унинг иқтисодий таҳлили

Бугунги кунда республикамизда илмий-тадқиқот олиб борувчи 400 дан зиёд корхоналар рўйхатга олинган. Кейинги 10 йилда илмий-техника дастурларини амалга оширишда 224 та илмий-тадқиқот муассасалари, олий ўқув юртлари, тажриба-конструкторлик ташкилотлари, тажриба-конструкторлик ва кичик инновацион марказлар қатнашиб келмоқдалар. Ўзбекистоннинг илмий потенциали 36 минг кишидан иборат бўлиб, унда 2549 фан доктори, 9254 фан номзоди ва 15,7 минг тадқиқотчилар мавжуд. Илмий тадқиқотлар Ўзбекистон Фанлар Академиясининг 45 та илмий тадқиқот институтларида, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг (ОЎМТВ) 36 та олий таълим муассасасида (ОТМ), Соғлиқни сақлаш вазирлигининг 34 та

илмий ташкилотларида, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг 30 та илмий ва ўқув институтларида, 79 та илмий ва инновацион марказларида ва бошқа улар таркибига кирмайдиган лойиҳа ва тажриба-конструкторлик ташкилотларида олиб борилмоқда. Илмий кадрларни тайёрлашда дастурий ёндашув амалга оширилиб, таълим босқичларида ислохотлар чуқурлаштирилмоқда.

Ўзбекистонда таълим соҳасига давлат харажатлари нисбий жиҳатдан юқори ҳисобланади. Кейинги 10 йил мабойнида уларнинг даражаси ЯИМнинг 10 фоизидан ортиқни ташкил этди. Бугунги кунда, БМТ маълумотларига кўра, мамлакатимизда таълимга йўналтирилаётган харажатлар давлат бюджетининг 35 фоиздан ортиғини ташкил этмоқда. Бошқача айтганда, Ўзбекистон давлат бюджетидан ҳар йили 35 фоиз маблағ айнан таълим-тарбия соҳасига йўналтирилмоқда^[1]. Шунингдек, республикаимизда илмий, илмий-техник ва инновацион потенциални яратиш ва тараққий эттириш соҳасида катта ишлар амалга оширилмоқда. Фан тизимини бошқаришни такомиллаштириш, илмий-инновацион фаолиятнинг қонуний ва норматив ҳуқуқий асосини кенгайтириш, академик ва олий таълим тадқиқотларини такомиллаштириш чоралари амалга оширилмоқда, ишлаб чиқаришнинг инновацион характерини ошириш, ахборот ва инновацион инфратузилмаларини яхшилаш, янги илм талаб корхоналарни яратиш, янги юқори технологияларни жорий этиш ишлари анча фаоллашмоқда.

Минтақаларда илмий лойиҳаларни ташкил этиш ва жорий этиш мақсадида инновацион фаолият ва технологиялар трансферига масъул ҳудудий марказлар ишлаб турибди. Марказлар илмий-техника соҳасидаги мустақил агентликлар бўлиб, улар эркин ва демократик тарзда бошқарилади. Бошқарув таркибига маҳаллий ҳокимиятлар, корхона, илмий ва ўқув юртларининг вакиллари киради. Ҳозирги кунда республикаимизда инновацион фаолият ва техника трансфери бўйича 8 та ҳудудий марказ фаолият олиб бормоқда. Улар Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Бухоро, Сурхондарё, Кашқадарё, Фарғона, Андижон, Наманган вилоятларида жойлашган.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси ҳақида гапирадиган бўлсак уларда “билимлар иқтисодиёти”нинг шаклланишида давлатнинг фан соҳасидаги

буюртмасидаги улуши камайиб, йирик корпорацияларнинг илмий бўлимлари, кичик ва ўрта миқёсдаги илмталаб фирмаларнинг мамлакат илмий-техник ривожланишидаги ҳиссаси ортиб бормоқда. Республикамиздаги инновацион тараққиёт давлат, кичик бизнес ва фуқаролик жамиятлари институтларининг тизимли ва мақсадга йўналтирилган ҳаракатларига таянган ҳолда давом этмоғи лозим. Бу мақсадларни амалга ошириш учун ОТМда инновацион фаолият, инновацион менежмент, технологиялар трансфери ва тижоратлаштириш, интеллектуал мулк назарияси ва ҳуқуқий асослари, инновацион лойиҳаларни бошқариш, бозорга йўналтириш соҳаларида фаолият юритувчи кадрлар тайёрланиши зарур, ОТМларида шундай курс ва ўқув дастурларини яратиш мақсадга мувофиқ.

Инсон ресурсини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган ёндашув билимлар жамияти концепциясини ташкил қилади ва қашшоқликка қарши кураш самарадорлигини таъминлаб, ривожланиш сиёсати асосини яратган ҳолда, инсон ҳуқуқлари ҳамда асосий эркинликларига тўлиқ риоя қилишни таъминлаши лозим. Негаки, билим ва ривожланиш ўртасидаги боғлиқлик билимлар жамиятини барпо этиш учун асос бўлиб, билим иқтисодий эҳтиёжларни қондириш воситаси ва ривожланишнинг ажралмас бир бўлаги саналади. Ривожланаётган билимлар жамияти марказида сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ўсиш суръати қашшоқликка қарши кураш, фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқларни илгари суриш мақсадлари ўртасидаги ижтимоий боғлиқликни яққол намоён этади.

Сўнгги йилларда янги ҳодисалар ва тушунчаларни ўрганадиган кўплаб илмий адабиётлар пайдо бўлди. Биринчи навбатда, билимларни яратиш ва улардан самарали фойдаланишга бағишланган таржима ишларини қайд этиш лозим. Билимларга асосланган иқтисодиётга бевосита тааллуқли бўлмаган айрим нашрлар интеллектуал капитал ва билимлар менежменти назариясининг у ёки бу жиҳатларини ишлаб чиқмоқда. А.А.Динкин, Н.И.Иванова, С.М.Климовнинг ишлари ушбу мавзудаги дастлабки Россия нашрлари сирасига киради. 2013 йилда Россия Федерацияси Президенти ҳузуридаги Россия давлат

хизмати академиясининг муаллифлар жамоаси иши чоп этилди. Шу йили А.Н.Козирев ва В.Л.Макаровнинг фундаментал иши, шунингдек, билимлар иқтисодиёти бўйича ўқув қўлланмаси нашр этилди. БМТ Ривожланиш Дастурининг Россияда билимларга асосланган жамият ташкил топишига бағишланган 2004 йилги йиллик тўплам мамлакат илмий ғоясига жиддий ўзгариш киритди²⁷.

Фан билан ишлаб чиқариш ўртасидаги узвий ҳамкорликни таъминлашнинг асосий шартларидан бири технологиялар трансферининг бозор механизмидир. Бу жараёни тезлаштириш учун миллий саноатимизда янги технологияларни яратиш ва мавжудларини қўллашни, олимлар томонидан бизнес таклифларини рағбатлантирувчи механизм яратилиши лозим. Концепцияда таъкидланганидек, бундай механизм сифатида давлатнинг технологиялар трансферини қўллаб-қувватлайдиган илмий ва саноат корхоналарининг консорциуми бўлиши мумкин.

8-Мавзу. Инновацион лойиҳаларнинг рискин баҳолаш методлари.

8.1. Инновацион фаолиятни бошқариш услубиёти.

8.2. Инновацион жараёни ташкил этиш.

8.3. Инновацион жараёнларни лойиҳалаштириш.

8.1.Инновацион фаолиятни бошқариш услубиёти

Инновацион жараён янги ғоя пайдо бўлганидан тортиб то бозорда сотиладиган маҳсулот ёки хизматни ишлаб чиқариш амалга оширилгунга қадар бўлган ўзаро боғлиқ босқичлар мураккаб занжирини ифодалайди. Умумий жиҳатдан инновацион жараёнбу воқеа-ҳодисаларнинг кетма-кетликдаги занжири бўлиб, унинг давомида янгилик оддий бир ғоядан муайян маҳсулот, технология ёки хизматгача “пишиб етади” ва хўжалик амалиётида тарқалади.

Бу жараёни куйидаги схема кўринишида акс эттириш мумкин:

$$\Phi_T \leftrightarrow A_T \leftrightarrow I \leftrightarrow L \leftrightarrow K \leftrightarrow Y \leftrightarrow C_H \leftrightarrow M \leftrightarrow C;$$

²⁷ Suzanne Berger. A Preview of the MIT Production in the Innovation Economy Report. February 22, 2013 © 2013 Massachusetts Institute of Technology

бу ерда:

Фт - фундаментал тадқиқотлар;

Ат - амалий тадқиқотлар;

И - ишланмалар;

Л - лойиҳалаштириш;

Қ - қурилиш;

Ў - ўзлаштириш;

Си - саноат ишлаб чиқариши;

М - маркетинг;

С - сотув.

Инновацион жараён бирор-бир иқтисодиёт субъектининг инновацион фаолиятини, яъни яқунланган илмий тадқиқотлар ва ишланмалар ёки бошқа фан-техника ютуқларининг натижаларини бозорда сотиладиган янги ёки такомиллаштирилган маҳсулотга, амалий фаолиятда фойдаланиладиган янги ёки такомиллаштирилган технологик жараёнга, шунингдек, бу билан боғлиқ қўшимча тадқиқот ва ишланмаларга жорий қилишга йўналтирилган жараёндир.

Инновацион жараённинг моҳияти шунда намоён бўладики, у инновациялар ташаббуси билан чиқиш, янги маҳсулот ва операциялар ишлаб чиқиш, уларни бозорда сотиш ва диффузиялаш бўйича мақсадли йўналтирилган ҳаракатлар занжирини ифодалайди.

Инновацион жараён еттита элементни ўз ичига олади, уларнинг умумий бир кетма-кетликдаги занжирга бирлашуви инновацион жараён структурасини ташкил этад.

Инновацион жараённинг бошланиши ташаббус кўрсатиш (инициация) ҳисобланади. **Инициация** бу - инновация мақсадини танлаш, инновация бажарадиган вазифани белгилаш, инновация ғоясини излаб топиш, уни техник-иқтисодий асослаб бериш ва ғояни моддий ҳолатга келтиришдан иборат бўлган фаолиятдир.

Ғояни моддий ҳолатга келтириш ғояни товарга айлантиришни, яъни мулкка, янги маҳсулотга, мулккий ҳуқуқ ҳужжатига (ноу-хау, технологиядан

фойдаланиш ҳуқуқи, лицензияси) ва технологик операция бўйича ҳужжатга айлантиришни англатади. Ташаббус кўрсатиш нафақат инновацион жараённинг бошланғич нуқтаси ҳисобланади, балки инновацион жараён боришининг янада нормал давом этиши учун асос ҳам саналади.

Янги маҳсулот (операция) асослаб берилгач, таклиф этилаётган инновациянинг маркетинг тадқиқотлари ўтказилади. Маркетинг тадқиқотлари давомида янги маҳсулот ёки операцияга талаб ўрганилади, агар улар лимитланадиган бўлса уларни чиқариш ҳажми ёки сони белгиланади, инновацияга бозорга кириб бораётган товар сифатида баҳшида этиш лозим бўлган товар тавсифномалари ва истеъмол хусусиятлари аниқланади. Сўнгра инновацияни сотиш, яъни бозорда инновациянинг кичик партияси пайдо бўлиши, уни илгари суриш, самарадорлигини баҳолаш ва диффузиялаш амалга оширилади.

Инновацияни илгари суриш инновацияларни амалга оширишга йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуини ифодалайди (ахборот узатиш, реклама, савдо жараёнини ташкил қилиш ва бошқалар).

Инновацияни амалга ошириш натижалари ва уни илгари суриш харажатлари статистик қайта ишланади ва таҳлил қилинади, бунинг асосида инновациянинг иқтисодий самарадорлиги ҳисоблаб чиқилади. Инновацион жараён инновациялар диффузияси билан якун топади.

Инновациялар диффузияси бир марта ўзлаштирилган инновацияни янги минтақалар, янги бозорлар ва янгича молиявий-иқтисодий шароитларда тарқатишни ифодалайди. Диффузия молиявий инновация тавсифномаси ёки уни ҳаракатлантириш шартларининг ўзгариши (банк фоиз ставкаси, депозит муддати ва ҳ.к.нинг ўзгариши), янги сотув бозорларини эгаллаб олиш ва ҳ.к. билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Инновацион фаолият мавжуд корхона, банк ва бошқа субъектларнинг фаолият турларидан бири сифатида ҳам, муайян инновацион лойиҳа ёки дастурни амалга ошириш учун ташкил этилган ёхуд инновацион фаолият асосий фаолият тури ҳисобланган ихтисослашган юридик шахслар –

инновационкорхоналар, банклар, фондлар, консорциумлар ва ҳ.к. томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин.

Қуйидаги жадвалда инновацион фаолиятга таъсир этувчи омиллар тизими кўрсатилган.

Инновацион жараёнлар ривожланишига таъсир кўрсатувчи омиллар

Омиллар гуруҳи	Салбий таъсир омиллар	Ижобий таъсир омиллар
<i>Иқтисодий</i>	Инвестиция маблағларининг етишмаслиги	Зарурий молиявий захираларнинг мавжудлиги
<i>Технологик</i>	Моддий-техника ва илмий- техникавий ишлар учун зарур бўлган шароитларнинг талабга жавоб бермаслиги. Мавжуд технологияларининг эскилиги ва ҳоказо	Етарли даражада моддий- техникавий базанинг ва ишлаб чиқариш технологиялари, хўжалик ҳамда илмий- техникавий инфратузилманинг мавжудлиги
<i>Сиёсий</i>	Антимонопол қонунлар томонидан чекланганлиги	Қонуний чора-тадбирларнинг яратилиши
<i>Ҳуқуқий</i>	Солиқ, амортизация, патент- лаш ва лицензиялаштиришнинг талабга жавоб бермаслиги	Инновацион фаолиятнинг ривожланишини ҳуқуқий таъминлаш
<i>Ташкилий</i>	Ташкилий таркибларнинг эскириши	Бозор шароитларидан келиб чиққан ҳолда ташкилий таркибни такомиллаштиришга мойиллиги
<i>Бошқарув</i>	Марказлаштирилган авторитар бошқарув, ахборотлар билан таъминлашнинг ва субъектлар ҳамда ички субъектлар	Ишлаб чиқариш ташкилий tizimining муқобиллиги, демократик бошқарувга асосланиши, ахборотлар билан

	муносабатларининг мураккаблиги. Инновацион жараён бўйича келишувнинг мураккаблиги	таъминланиши. Инновацион жараёни амалга оширишда умумий мақсаднинг шаклланиши
<i>Ижтимоий-психологик</i>	Ишлаб чиқариш йўналишининг ўзгариши асосида янги иш жойларининг мослашуви, мавжуд ишлаб чиқариш фаолиятини қайта ташкил этиш. Ишлаб чиқариш эски усуллариининг мавжудлиги, ишлаб чиқариш олдидаги кўрқув, омадсизлик	Маънавий рағбатлантириш. Ижтимоий тан олиш, инновацион меҳнатга шароит яратиш, талаб даражасида психологик шароитлар яратилиши
<i>Маданий</i>	Субъектлар ўртасидаги ижтимоий, иқтисодий ва маданий муносабатларнинг талабга жавоб бермаслиги, ишончга, ҳурматга асосланмаганлиги	Ўзининг инновацион маҳоратини кўрсатишга шароитнинг мавжудлиги. Субъектлар ўртасидаги муносабатлар тенглик, ишончлилиқ муносабатларига ва ҳурматга асосланиши

Инновацион жараёнлар секинлашуви ва тезлашувининг асосий омиллари.

Инновацион жараён - ташкил этиш ва бошқарув билан бирлаштириладиган, функциялар тўплами билан янгиликлар олиш ягона мақсадига эга бўлган, ижодий меҳнатнинг ҳар хил турлари доимий ўзгарувчан комбинациясидир. Шундай қилиб, унинг динамикасида асосий омиллар сифатида биринчи навбатда, қуйидагиларни кўриб чиқиш лозим: меҳнат элементлари, унинг мотивацияси, ресурслар билан таъминланганлиги, ташкил қилиш ва бошқариш, рақобат, атроф-муҳит шароитлари. Бу объектив омиллар йиғиндиси билан бир

қаторда бир гуруҳ субъектив омиллар ҳам амал қилади: стратегия, сиёсат, риск ва ҳ.к.

Таҳлил мақсадлари ва асосий таснифлаш белгиларига қараб, барча омиллар йиғиндисини қуйидагиларга тақсимлаш мумкин: ташқи ва ички омиллар, асосий ва тўлдирувчи омиллар, объектив ва субъектив омиллар, бозор омиллари ва бозордан ташқари омиллар, макроиқтисодий ва микроиқтисодий омиллар ва ҳ.к.

Инновацион фаоллик омиллари тўплами таркибида инновацион жараёнларни секинлатадиган омиллар ҳам амал қилади. Улар “инновацион тўсиқлар” деб аталади. Уларни таҳлил қилиш бешта асосий салбий омилни ажратиб кўрсатишга имкон беради:

- техник омиллар;
- таснифлаш омиллари;
- ижтимоий асосланган омиллар;
- тартибга солиш омиллари;
- иқтисодий омиллар.

Табиийки, ҳар қандай инновацион жараёнга ижобий ва салбий омиллар бутун тизими таъсир кўрсатади. Уларнинг таъсирини баҳолаш ҳамда энг катта муваффақиятга эришиш ва учраши мумкин бўлган рискни пасайтириш учун шароитлар танлаш - ҳар қандай поғонадаги бошқарув органларининг вазифаси, давлат, минтақа, фирманинг инновацион сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг ажралмас бир таркибий қисмидир.

8.2. Инновацион жараённи ташкил этиш

Инновациялар корхонанинг ижтимоий муҳитини режали яхшилаш жараёнидир. Бу турдаги инновацияни татбиқ этиш бозорда ишчи кучи имкониятларини янада кенгайтиради, ташкилот персоналини қўйилган мақсад сари сафарбар этади, корхонанинг ижтимоий мажбуриятларга нисбатан ишончини мустаҳкамлайди.

Инновацион жараёни ташкил этиш усули асосида корхонада инновацион тадбиркорликнинг уч моделини алоҳида кўрсатиш мумкин:

1) ички ташкилотчилик асосида инновацион тадбиркорлик, бунда инновация фирма ичида унинг махсус бўлинмалари томонидан инновацион лойиҳа бўйича уларнинг режалаштириш ва назорат асосида ўзаро ҳаракатида яратилади.

2) шартномалар ёрдамида ташқи ташкилот асосида инновацион тадбиркорлик, бунда ва/ёки ўзлаштиришга буюртма, инновация тарафдор ташкилотлар ўртасида жойлаштирилади.

3) венчурлар ёрдамида ташқи ташкилот асосида инновацион тадбиркорлик, бунда фирма инновацион лойиҳанинг татбиқи учун қўшимча томонларнинг маблағларини жалб этувчи шуъба венчурлик фирмаларини таъсис этади. Кўп ҳолларда инновацион тадбиркорликнинг иккинчи модели фойдаланилади, яъни корхона янгиликларни ишлаб чиқишга буюртма бермайди, балки уларни ўз кучи билан ўзлаштиради.

Инновацион тадбиркорликнинг барча турлари асосида маҳсулот (товар, хизмат)ларнинг янги турларини тайёрлаш, буюмлар яратиш, бойликларни яхшиликларга яратиш ва ўзлаштириш ётади. Бундай тадбиркорликнинг асосий ва муҳим қисми келгусида истеъмолчи ва харидорларга етказиб бериладиган илмий-техник маҳсулот, товар, иш, ахборот, интеллектуал бойлик яратиш ва ишлаб чиқаришдир. Инновацион тадбиркорликнинг намунавий схемаси 1-расмда келтирилган.

Тадбиркорга янги турдаги маҳсулот (товар, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва ўзлаштириш учун илмий-техник маҳсулот яратиш жараёнида ишлатиладиган, материалларни қайта ишлаш учун энергия ва бошқа кўринишдаги айланма маблағ керак бўлади. Бундан ташқари, илмий-техник маҳсулот ишлаб чиқаришда фойдаланиши мумкин бўлган жамловчи маҳсулотларга, яримфабрикатларга, яъни тайёр таркибий қисмларга эҳтиёж юзага келиши мумкин. Зарур материаллар, хомашё ва жамловчи маҳсулотларни

(М) корхона материал сони ва унинг баҳосидан келиб чиққан ҳолда, уларнинг қийматини тўлаб, айланма маблағ эгаларидан сотиб олади.

Илмий-техник маҳсулот (товар, хизмат)лар ишлаб чиқариш учун корхонага, шунингдек, иншоот кўринишида асосий воситалар, бино, махсус асбоб-ускуна, асбоб ва бошқалар зарур. Ташкилот уларни сотиб олиши ёки асосий восита эгаларидан маълум вақтга ижарага олиши мумкин. Инновацион фаолиятга зарур бўлган нарсалар учун мулкдорларга пул миқдорини тўлаши лозим, пул миқдори асосий воситаларнинг тури, сони ва баҳосига боғлиқ. Асосий воситаларнинг ижарасида тўлов унинг ишлатилиш муддатига боғлиқ бўлади.

Тадбиркорлик жараён сифатида ҳаракатларнинг – тадбиркорлик ғоясини излаш (туғилиши)дан бошлаб, ташкилотнинг истеъмолчилар учун зарур маҳсулот ишлаб чиқаришга имкон берадиган аниқ лойиҳасига айланишига қадар мураккаб занжирни ўзида акс эттиради. Ушбу жараён фойданинг маълум ҳажмини қўлга киритиш билан ниҳояланади.

Шунга кўра тадбиркорлик жараён сифатида тўрт асосий босқични ўз ичига олади:

- янги ғоялар излаш ва уларни баҳолаш;
- батафсил бизнес-режа тузиш;
- зарур ресурсларни излаш;
- яратилган корхонани бошқариш.

Дарҳақиқат, бизнес-режани ишлаб чиқиш билан бирга ғоялар танланади ва баҳоланади, шу вақтнинг ўзида яратилаётган инновацион ташкилот давлат рўйхатидан ўтказилиши ва патент олиш учун талабнома берилиши мумкин. Инновацион тадбиркорлик учун янги ғояларни излаш ва яратилаётган интеллектуал маҳсулотни ҳимоя қилиш каби босқичлари айнан муҳим аҳамият касб этади.

Тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш ҳар доим қандайдир аниқ ғояларга асосланади. Фаоллик ва журъатга асосланган тадбиркорлик ғояси, шахсан тадбиркорнинг инновацион ташаббуси ҳар бир қисмигача пухта

ўйланган бўлиб, нафақат ишлаб чиқариш жараёнини бутунлай қамраб олади, балки унинг бир ёки бир неча алоҳида қисмларини ҳам қамраб олиши мумкин. Тадбиркорлик ғоясининг айнан фрагментар шаклига диққатимизни қаратиб, ғояни татбиқ этиш мумкин бўлган тадбиркор фаолиятидаги асосий йўналишларини ажратиб кўрсатиб ўтамыз:

- ишлаб чиқариш бошқариш тизимининг ўзгартирилиши;
- янги техника ёки технологияни қўллаш;
- товар ишлаб чиқаришда янги, янада тежамкор ёки мустаҳкам материалдан фойдаланиш;
- маҳсулот ўрами, дизайнини яхшилаш;
- корхонанинг реклама кампаниясини ташкил этиш схемасининг янгиланиши ва ҳ.к.

Лекин тадбиркорлик фирмасининг инновацион фаолият характери нафақат ишлаб чиқариш омилларига нисбатан, ишлаб чиқариш жараёни ўзини ташкил этиш ёки маҳсулотнинг ўзида намоён бўлмай, балки ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этаётган одамлар фаолиятини ташкил этишга нисбатан ҳам намоён бўлиши мумкин.

Бу ҳолларда тадбиркорлик ғояси қуйидаги ҳаракатларда асосланиши мумкин:

- “малакаси етарли бўлмаган ишчиларни бўшатиш” мақсадида ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этувчиларни қисман ёки бутунлай алмаштириш;
- ушбу мақсадларга жалб этиш шартлари ва манфаатлари ҳисобига ишлайдиган жамоада “ўзига хос руҳият”ни яратиш;
- ҳар бир ишчи томонидан ўз иш вақтидан унумли фойдаланиш чораларини қабул қилиш ва ҳ.к.

Шундай қилиб, инновацион ғояни ноёб маҳсулот, товар, хизмат ёки уларнинг яхшиланган вариантлари ёки модификацияларини, шунингдек, янги нусхаларини ишлаб чиқариш каби реал мавжуд имконият деб белгилашимиз мумкин. Тадбиркор ўзи учун, шунингдек, унга қандайдир маълум инновацион ғояни топишга кўмак берувчи ахборот манбаларини алоҳида ажратиши муҳим.

Бундай манбалар бозор ва бозор эҳтиёжлари ҳақидаги аниқ билимлар, янги технология, материаллар, ишлаб чиқариш услубларининг пайдо бўлиши, таъминотдаги маълум маҳсулотга эҳтиёжнинг таркибий ёки географик узилишлари бўлиши, инновацион ғояларнинг аниқ манбалари сифатида намоён бўлиши мумкин:

- истеъмолчилар, яъни истеъмол талабини ўрганиш;
- маҳсулот, хизматнинг такомиллаштирилган ёки ноёб вариантларини яратишга имкон берувчи, янги материал, товар хусусиятлари ёки ихтирочилик билан машғул бўлган олимлар;
- ракобатчилар, айрим ҳолларда истеъмол талабини ўрганишга қаратилган уларнинг фаолияти, тадбиркорни ўзининг шахсий инновацион ғоясини шакллантиришга туртки бўлиши;
- савдо агентлари, дилерлар ва бошқа воситалар;
- инновацион фаолиятнинг маълум элементлари бўйича тадбиркорнинг маслаҳатчилари;
- бевосита ташкилотнинг ишчилари.

Айрим фирмаларда инновацион ғоялар манбаи сифатида айнан корхона ходимларидан фаол фойдаланадилар, бунинг учун янги товарларни ишлаб чиқариш бўйича рағбатлантиришнинг алоҳида усуллари қўллайдилар²⁸.

Инновацион ғоялар манбаларини кўрсатишда етти манба намоён этилди:

- 1) кутилмаган ҳодиса (ташкилот ёки тармоқ учун – кутилмаган муваффақият, кутилмаган муваффақиятсизлик, кутилмаган ташқи ҳодиса);
- 2) ноконкурентлик – реаллик ўртасида номувофиклик, ҳақиқатда қандай бўлса, у ҳақидаги тасаввуримиз (шундай, қандай бўлиши керак бўлгандай);
- 3) жараён эҳтиёжларига асосланган янгиликлар киритиш (жараён эҳтиёжларида унинг камчиликлари ва “салбий жойлари” назарда тутилиб, улар бартараф этилиши мумкин ва шарт;

²⁸ Suzanne Berger. A Preview of the MIT Production in the Innovation Economy Report. February 22, 2013 © 2013 Massachusetts Institute of Technology

- 4) бозор ёки соҳа таркибидаги кескин ўзгаришлар;
- 5) демографик ўзгаришлар;
- 6) қабул қилиш, кайфият ва қимматли кўрсатмаларда ўзгаришлар;
- 7) янги билимлар (илмий каби ноилмий ҳам).

Биринчи тўрт манба корхона ичида бўлиб, саноат тармоқлари ёки хизмат кўрсатиш соҳаси тасарруфида бўлганлиги сабабли ички манбаларга киради, шунинг учун шу корхона ёки тармоқда ишловчи одамлар учун фойдаланиш имкониятига эга. Янгилик киритишнинг қолган уч манбаи ташқи ҳисобланади, чунки корхона ёки тармоқ ташқарисида жойлашган мазкур корхона ҳаракати натижасида юзага келган. Аммо ушбу етти инновацион ғоя орасидаги чегара муқим эмас ва ўзаро алмашилиши мумкин, лекин бунда барча етти манба муқим ва самарасидир.

Шуни таъкидлаш керакки, соҳаларнинг биронтаси бошқаларига кўра бирламчи жуда муқим бўлмаса-да, улар олдиндан айтиб бериш ва таҳлил қилишнинг аниқлиги пасайиб бориши тартиби бўйича жойлаштирилади.

Биронта соҳа уларга биринчи ажратиб кўрсатиладиган манба, муваффақиятли инновация учун кутилмаган ютуқ каби катта имкониятни бермайди.

Кутилмаган ютуқ, инновациянинг имкониятини кўрсатибгина қолмай, балки уни талаб этади, чунки кутилмаган ютуқ раҳбарият қарашларининг чекланганлигини кўрсатади, иқтисодий реаллик билан уни уйғунлаштириш зарурлигини кўрсатади. Ташқи муҳитдаги бошқа кутилмаган ҳодисаларга ҳам эътибор қаратиш лозим, масалан, рақобатчиларнинг кутилмаган ютуғи ёки муваффақиятсизлиги. Бу манба айниқса йирик ва етук компаниялар учун муқимдир, чунки уларда умумий кўриниш яхши намоён бўлади ва улар учун кўпроқ манбаларни жалб этиш имконияти муқим аҳамият касб этади.

Навбатдаги манба – ноконкурентлик. Номўътадиллик яратувчи реалликда намоёиш этилган восита, унинг ёрдами билан ҳатто кичик бир интилиш ҳам бутун иқтисодий механизмни ҳаракатга келтириши мумкин. Бундай ноконкурентлик янгилик киритишдан олдин туради. Аммо уни ажратиб

кўрсатиш анча мушкул, чунки у миқдорийдан кўра сифат тавсифига кўпроқ эга бўлади.

Янгилик киритишга имкон берувчи вазифа шундай: ташкилотдаги ҳар ким заиф бўғин мавжудлигини билади, лекин ҳеч ким чора кўрмайди. Лекин, янгилик киритилиши билан у маълум нарса каби қабул қилинади ва тезда меъёрга айланади. Бу манбани ишлатишдаги муҳим дақиқа, айтилаётган эҳтиёжни қондириш учун янги билимлар олиш заруратидир.

Компания ёки соҳа учун янгилик киритишнинг энг сўнггиси бозор ёки тармоқ тараққийлик ўзгариши ҳисобланади. Ушбу таркиб кўп йиллар давомида ўзгаришсиз қолиши ва муқим янгилик кўринишида бўлиши мумкин, ҳақиқатда у “заиф” бўлади. Соҳа таркибидаги кутилаётган ўзгаришнинг тавсифли белгилари тезкор ривожланиш ва технологияларнинг уйғунлашуви.

Инновацион ғояларнинг энг муҳим манбаларидан бири – демографик ўзгаришлардир (аҳоли таркибидаги, жинс ва ёш тизимидаги, иш билан бандлиги, маълумот даражасидаги даромади). Ушбу ўзгаришларнинг муҳимлиги, уларни ҳисобга олиш зарурати тан олинган, лекин, шу билан бирга, ушбу ўзгаришларни кундалик иш амалиётида ҳисобга олиш муҳим эмас, деган қатъий фикр ҳам мавжуд. Демографик ўзгаришларни олдиндан башорат қилиб бўлмаслик мумкин, аммо уларни идрок этиш ва уларни қўллаш орасидаги муддат анча катта, бу эса уларни назарда тутиш лозимлигини тақозо этади. Улар айнан кундалик иш амалиётида ҳисобга олинмаганлиги билан инновацион тадбиркорлик учун муҳимдир.

Инновационликнинг навбатдаги муҳим манбаи зеҳн ва қимматли кўрсатмаларнинг ўзгаришидир. Агар қабул қилиш биринчи таъкидлашдан иккинчисига қадар ўзгарса, янгилик киритиш учун реал имкониятдир. Кутилмаган ютуқ ёки муваффақиятсизлик, одатда, кайфият ўзгаришини билдиради. Бундай ўзгариш юз берган ҳолларда, фактлар ўзгармайди, балки уларга муносабат ўзгаради.

Янги билимларга асосланган янгиликлар ўзининг асосий тавсифлари билан бошқа янгиликлардан фарқ қилади: вақтни қамраб олиш, муваффақиятсизликни олдиндан башорат қилиш ва тадбиркорга бўлган талаб даражаси.

Янгилик ёки ихтирони кашф этиш ва уни ишлаб чиқаришдан амалий технология даражасигача ҳамда бозор томонидан ўзлаштирилишигача бўлган вақтдаги тафовут тахминан 20 – 25 йилни ташкил этади. Бу узилиш янги билимларга асосланган янгиликлар киритилишига оиддир. Бундай янгиликлар киритилишининг алоҳида белгилари, шунингдек, бир неча янги ғояларнинг бирлашуви бўлиб, бунда улардан айримлари илмий тадқиқот натижаси бўлмаслиги ҳам мумкин. Ниҳоят, янги билимларга асосланган янгиликлар, бошқа асосийлари билан биргаликда таваккалликнинг янада катта улишини олиб боради. Инновацион ғоя манбаларини мунтазам назорат қилувчи тизимга янги билимларнинг интеграциялашуви ва инновацион бошқарувни тизимли қўллаш янгилик киритиш жараёнини янада муваффақиятли қилиши мумкин. Муҳим ёрқин ғояга асосланган янгилик киритиш янада инқилобийдир. Кўпгина тармоқларда ўтказилаётган тадқиқотлар ўткир илмий ғояларни излаш ва уларни қўллашга қаратилган бўлиши лозим. Инновацион ғоя туғилиши ва ўзлаштирилишидан сўнг муҳим вазифаларни тақсимлаш, маълум ҳаракат дастурини шакллантириш, ундан кейин аниқ режалаштириш ва бунинг учун зарур бўлган маълумот йиғиш даври келади.

Инновацион ғоялар шакллантирилганидан сўнг тадбиркор келгусидаги устувор ғояларни танлаб олади. Бунда у нафақат ушбу лойиҳанинг зарурлигини, балки унинг амалга ошиши қанчалик аниқ эканлигини ҳам ҳисобга олиши керак, чунки маблағ, зарур малака бўлмаса ёки ҳал қилиб бўлмайдиган тўсиқлар юзага келса, яхши инновацион ғоя ҳам амалга ошмаслиги мумкин. Шунинг учун тадбиркорлик фирмаси бирон инновацияни татбиқ қилишидан олдин, биринчидан, бирор маҳсулот бозорда яхши имконга эга ёки эга эмаслигини аниқлаши лозим (агар гап маҳсулот инновацияси ҳақида борса), иккинчидан, инновацион ғоя билан боғлиқ сўнгги қарорни қабул

қилишда, шунингдек, конструктор-тадқиқотчилик ишлари билан боғлиқ ишларда қуйидагиларни назарда тутиши лозим:

– лойиҳадан тушган фойда уни ишлаб чиқаришдан кўра анча юқори бўлиши;

– лойиҳани сотишдан тушган даромад билан лойиҳага оид таваккалчилик рухсат этилган чегара нисбатида бўлиши лозим.

Бундан ташқари, ҳатто илғор ғоя ҳам ўз-ўзидан ижодкор корхонага бозорда автоматик равишда ютуққа кафолат бермайди. Кўзланган мақсадга эришиш ва инновацион фаолиятдан монопол юқори фойдага эришиш учун тадбиркорлик фирмаси айрим шартларга риоя қилиши ва аниқ талабларга жавоб бериши керак²⁹:

1. Салоҳиятли истеъмолчиларнинг янгиликка бўлган эҳтиёжи ҳажмини, мазкур эҳтиёжни қондиришнинг маълум усулларида иқтисодий устуворликни аниқлаб олиши лозим. Бундан ташқари, янгилик киритиш, ишлаб чиқариш ва яратишда юзага келадиган манбалар чегарасини аниқлаш лозим, яъни янгиликнинг иқтисодий салоҳиятининг ҳар томонлама башоратини тўғри ташкил этиш лозим.

2. Инновацион ташкилотнинг муваффақиятли ривожланиши учун корхона ходимларининг айрим талабларга мослиги асосий шарт ҳисобланади. Фирма ташкилотчиларининг ёши (ўртача 30 – 35 ёш) ва уларнинг шахсий хусусиятлари муҳим аҳамиятга эга бўлади: юқори жавобгарлиги.

8.3. Инновацион жараёнларни лойиҳалаштириш

Бугун жаҳон тараққиётида рўй бераётган турфа ўзгаришлар шароитида инновацияга асосланган иқтисодиётгина барқарорлиги ва рақобатдошлигини сақлаб қолишини ривожланган давлатлар тажрибаси исботламоқда. Мамлакатимизда ҳам инновацион технологиялардан кенг фойдаланиш, янги

²⁹ Suzanne Berger. A Preview of the MIT Production in the Innovation Economy Report. February 22, 2013 © 2013 Massachusetts Institute of Technology

ғояларни амалиётга татбиқ этиш, илм-фан ва саноатни юксалтириш ва шу орқали ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, ички бозорда маҳаллий маҳсулотлар улушини кўпайтириш, илмий муассасалар билан корхоналар ўртасида ўзаро ҳамкорликни ривожлантиришга муҳим эътибор қаратилаётганлиги Ватанимизнинг илғор мамлакатлар сафидан муносиб ўрин олишига хизмат қилиши шубҳасиз.

Ҳақиқатан ҳам, ислохотларни янада чуқурлаштиришга қаратилган бозор субъектларининг инновацион фаолияти механизмини яратиш бугун мамлакатимиз иқтисодий сиёсатининг энг устувор вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда. Чунки, айнан инновацияларгина маҳсулотлар рақобатдошлигини таъминлаш, таннархини, энергия истеъмолини камайтириш, инвестициялар оқимини кўпайтириш ва янги-янги имкониятларни вужудга келтиришга шароит яратади.

Мамлакатда ишлаб чиқариш корхоналарини модернизация қилиш ва янгилаш, замонавий инновацияларга асосланган ва юксак самарали технологияларни жорий этиш бўйича катта мақсадлар қўйилган. Уларни амалга оширишда керакли имтиёзларга эга бўлган махсус индустриал зоналарни ташкил этиш йўлида охириги йилларда кўпгина тажрибаларга эга бўлинди.

Бунинг амалий тасдиғини «Навоий» ва «Ангрен» махсус индустриал зоналари фаолияти мисолида кўриш мумкин. Жумладан, «Навоий» эркин индустриал-иқтисодий зонаси ташкил этилганидан буён унинг ҳудудида умумий қиймати 100 миллион доллардан зиёд бўлган 19 та инвестиция лойиҳаси бўйича ишлаб чиқариш корхоналари ишга туширилган. Жумладан, юксак технологиялар асосида модем ва телевизор учун приставкалар, электр энергияни электрон ҳисоблагичлар, юқори кучланишга чидамли кабеллар, иссиқлик ва сув иситиш қозонлари, мобил ва стационар телефон аппаратлари, тайёр дори воситалари ва бошқа турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилган.

«Ангрен» махсус индустриал зонаси ҳудудида қисқа муддатда умумий қиймати қарийб 44 миллион доллар бўлган 5 та лойиҳа асосида энергияни

тежайдиган диодли ёруғлик лампалар, турли катталиқдаги мис қувурлар, кўмир брикетлари каби юксак технологиялар асосидаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. «Интеллектуал мулк асри» дея эътироф этилаётган XXI асрда мамлакатимизнинг инновацион ривожланишини таъминлаш ва иқтисодиётни модернизация қилишда фаннинг ролини кучайтириш масалалари давлат сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан бири сифатида тараққий топмоқда.

Инновация соҳасида эришилаётган ютуқлар мамлакатимизнинг иқтисодий қудратини ривожлантиришга, жаҳон ҳамжамиятидаги мавқеини мустаҳкамлашга хизмат қилаётгани билан ҳам эътирофга моликдир. Мамлакатимиз жадал ривожланаётган давлатлар қаторидан ўрин эгаллагани мазкур соҳанинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Маълумки, дунё энергетика балансининг асоси ҳисобланган, ҳозирги даврда қазиб олинadиган ёқилғи турлари — кўмир, нефть, табиий газ ва ураннинг захираси йилдан-йилга камайиб бормоқда. Соҳа мутахассисларининг маълумотига кўра, сўнги 40 йил мобайнида органик ёқилғи дунёда инсоният тарихидаги бутун даврдан кўп қазиб олинган ва энергия ресурсларининг истеъмол суръати тобора ўсиб бормоқда. Шунинг учун муқобил энергетика инновацион ривожланишнинг шак-шубҳасиз энг асосий омилига айланади.

Қайта тикланувчан энергия манбаси қурилмаларидан фойдаланиш тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, мазкур қурилмалар ўзининг харид нархини ундан фойдаланишнинг бошланғич давридаёқ тўлиқ қоплайди. Шунинг учун ҳам муқобил энергия манбалари — республика иқтисодиётининг инновацион йўлга ўтишида муҳим устуворликка эга. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти томонидан 2013 йил 1 мартдаги «Муқобил энергия манбаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони мамлакатимизда ноанъанавий энергия ресурслари, жумладан, қуёш энергиясидан фойдаланиш учун кенг имкониятлар эшигини очиб берди. Чунки ушбу ҳужжатга кўра, тўпланган тажрибани ҳисобга олган ҳолда, қуёш ва биогаз

энергиясидан фойдаланиш соҳасидаги экспериментал ва амалий тадқиқотларни янада чуқурлаштириш, бунда муқобил манбалардан энергия ҳосил қилиш бўйича тажриба лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ўзимизда тегишли ускуналарни, бутловчи буюмлар ва материалларни ишлаб чиқариш, уларга сервис хизмати кўрсатишни ташкил қилишга алоҳида эътибор қаратилган. Шунингдек, фотоэлектрик панеллар тайёрлаш бўйича лойиҳалар имтиёзли кредитлар билан молиялаштирилиши, куёш ҳамда биогаз энергиясини ишлаб чиқарувчилар ва фойдаланувчиларга солиқ ва божхона имтиёзлари берилиши белгилаб қўйилган.

Тошкент шаҳрида Халқаро куёш энергияси институтининг ташкил қилингани эса соҳада олиб борилаётган ислохотларнинг мантикий давоми бўлди. Нега деганда, куёш энергиясидан саноат кўламида фойдаланиш учун юқори технологик ишланмаларни амалга ошириш, куёш энергияси потенциалини илғор ва самарали технологиялар асосида иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва ижтимоий соҳада қўллаш бўйича таклифлар тайёрлаш, шу жумладан, махсус материалларни синтез қилиш ва уларга термик ишлов бериш технологияларини амалиётга татбиқ этиш билан боғлиқ амалий тадқиқотларни ўтказиш, куёш энергетикаси соҳасидаги йирик лойиҳалар бўйича ҳужжатларни ишлаб чиқиш борасидаги ишларни мувофиқлаштириш ушбу илмий даргоҳнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш дастури бу борадаги ишлар сифатини янада яхшилашга қаратилган. Бугунги кунда иқтисодиётнинг барча тармоқлари, жумладан, замонавий саноат ишлаб чиқариши, қишлоқ хўжалиги, энергетика, машинасозлик ва бошқа соҳаларда мавжуд ғоят муҳим технологик ва илмий муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилган фундаментал тадқиқотлар ва инновацион лойиҳалар устида иш олиб борилмокда. Зотан, бозор муносабатлари ривожланиб бораётган бир шароитда бозор субъектларининг инновацион фаолиятига дахлдор масалалар ва уларнинг таъсирчан механизми мамлакат иқтисодий сиёсатининг муҳим йўналишларидан биридир. Айнан

инновациялар мамлакатимизда ишлаб чиқариладиган маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш, таннархни пасайтириш, энергия истеъмолини камайтириш, инвестициялар оқимини кўпайтириш асносида янги-янги бозорларнинг вужудга келиши имконини беради.

9-Мавзу. Комплекс дастурларни ишлаб чиқишнинг халқаро тажрибалари.

9.1. Билимга асосланган иқтисодиётнинг мазмуни ва моҳияти

9.2. Комплекс дастурларни ишлаб чиқишнинг халқаро тажрибалари

9.3. Билимлар иқтисодиёти тараққиётининг асосий йўналишлари

9.1. Билимга асосланган иқтисодиётнинг мазмуни ва моҳияти

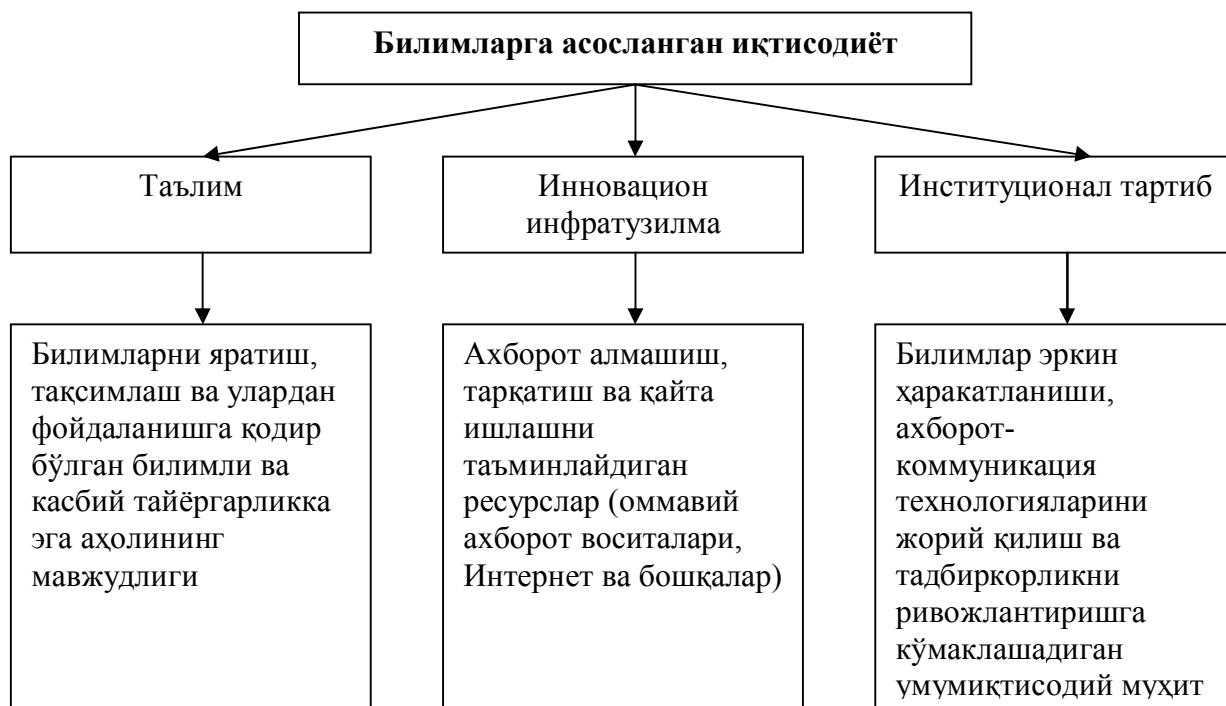
Билимга асосланган иқтисодиёт иқтисодиётнинг саноат ривожланишидан кейинги ва инновацион иқтисодиётнинг олий босқичи ҳисобланади. Бунда кўпинча *“билимга асосланган иқтисод”* атамаси *“инновацион иқтисодиёт”* синоними сифатида ишлатилади. Аммо билимга асосланган иқтисодиёт – инновацион иқтисодиётни ривожлантиришнинг олий босқичидир.

Жаҳон банки экспертларининг таърифига кўра: “Билимга асосланган иқтисодиёт – ўзининг ўсиши ва рақобатбардошлигини ошириш учун билимларни яратадиган, тарқатадиган ва улардан фойдаланадиган иқтисодиётдир”³⁰.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг мутахассислари томонидан билимга асосланган иқтисодиётга батафсилроқ таъриф берилган, яъни у “билимлар барча тармоқлар, барча секторлар, иқтисодий жараёнларнинг барча қатнашчиларини бойитадиган иқтисодиётдир. Айти пайтда бундай иқтисодиёт турли шакллардаги билимлардан фойдаланибгина қолмасдан, балки мазкур билимларни юқори технологияли маҳсулотлар, юқори малакали хизматлар, илмий маҳсулот ва таълим сифатида яратади”³¹.

³⁰ Всемирный банк // <http://www.worldbank.org>.

³¹ БМТнинг Ўзбекистон Республикасидаги ваколатхонаси // <http://www.undp.uz>.

Жаҳон банки экспертлари фикрича, билимларга асосланган иқтисодиётнинг таркибий қисмлари

Билимга асосланган иқтисодиёт “*моддий иқтисодиёт*”дан “*интеллектуал иқтисодиёт*”га ўтишни назарда тутди. Бунинг моҳияти шундан иборатки, билимлар ва махсус ноёб кўникмалар барқарор иқтисодий ўсишнинг асосий манбаи ва ҳал қилувчи омилига айланади. Буюк Британиянинг собиқ Бош вазири Тони Блэр: “Билимга асосланган иқтисодиёт – амалда бутун иқтисодиётдир. “Янги иқтисодиёт” деган нарсанинг ўзи йўқ, гап шундаки, бутун иқтисодиёт ахборот технологиялари асосида ўзгаради – бу иқтисодий инқилобдир”³² деб кўрсатган.

Академик В.Л. Макаровнинг фикрича, “Билимга асосланган иқтисодиётда, бир томондан, олимлар томонидан қанчалик кўп билим яратилса, иккинчи томондан, одамлар бу билимларни қанчалик кўп истеъмол қилсалар, шунчалик кўп маҳсулот ҳажми ортади.... Яъни билимларни пировард истеъмолчиларга

³² Buckman R.H. Building a Knowledge – Driven Organization. – McGraw – Hill, 2004.-P.132.

етказадиган олимларнинг ҳам, уни истеъмом қиладиган одамларнинг ҳам иши муҳимдир”³³.

Билимга асосланган иқтисодиёт инфратузилмасига иқтисодий ўсишни таъминлайдиган қуйидаги омиллар киради:

- юксак турмуш сифатини амалга оширадиган самарали давлат институтлари;

- юқори сифатли таълим;
- самарали илм-фан;
- самарали илмий-техникавий венчур бизнеси;
- юқори сифатли инсон капитали;
- билимлар ва юқори технологияларнинг яратилиши;
- ахборот жамияти ёки билимлар жамияти.

Ҳозирги вақтда фақат АҚШ ҳамда Европа Иттифоқига аъзо айрим давлатларининг иқтисодиётини билимларига асосланган иқтисодиёт деб аташ мумкин. Жаҳоннинг ушбу тараққий этган давлатлари олимлар ғояларини товарлар ва маҳсулотларга тез ва самарали айлантириш учун энг мақбул шарт-шароитларни яратдилар. Бевосита илмий тадқиқотлар, инсон капиталига инвестицияларнинг ортиши ва бунинг натижасида энг янги технологияларнинг ўзлаштирилиши жаҳоннинг етакчи мамлакатларига иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини таъминлаш имкониятини бермоқда.

Меҳнатни билимлар билан алмаштириш билан боғлиқ туб ўзгаришларнинг моҳияти шундан иборатки, билимлар ресурсларни қайта ишлашга жалб қилинар экан, меҳнат эмас, балки бевосита билимлар қиймат манбаи сифатида намоён бўлади. Моҳият жиҳатидан *“қийматнинг меҳнат назарияси”* *“билимлар томонидан яратиладиган қиймат”* назарияси билан алмаштирилмоқда. Ушбу назариянинг асосчиси Т.Сакайя *“биз билимлар томонидан яратилаётган қадриятлар ҳаракатлантирувчи кучга айланаётган тараққиётнинг янги босқичига қадам қўймоқдамиз”* деб таъкидлаган.

³³ Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России // Вестник Российской академии науки, 2003, №5.- С.73.

Билимларга асосланган иқтисодиёт – билимлардан ўзининг ўсиши ва рақобатбардошлигини таъминлаш учун фойдаланаётган иқтисодиётдир. Бундай иқтисодиётда билимлар иқтисодиёт барча тармоқларини, иқтисодий жараёнларнинг барча қатнашчиларини бойитиб боради. Билимларга асосланган иқтисодиёт улкан ижтимоий аҳамиятга эга, у турмуш сифатини яхшилаш принципларига асосланган .

Европа комиссияси экспертлари билимларни қуйидагича таснифлайдилар

- илмий билимлар;
- техника (технологик) билимлари;
- инновациялар;
- инсон капитали;
- малака;
- ахборот-коммуникация технологияларига оид билимлар.

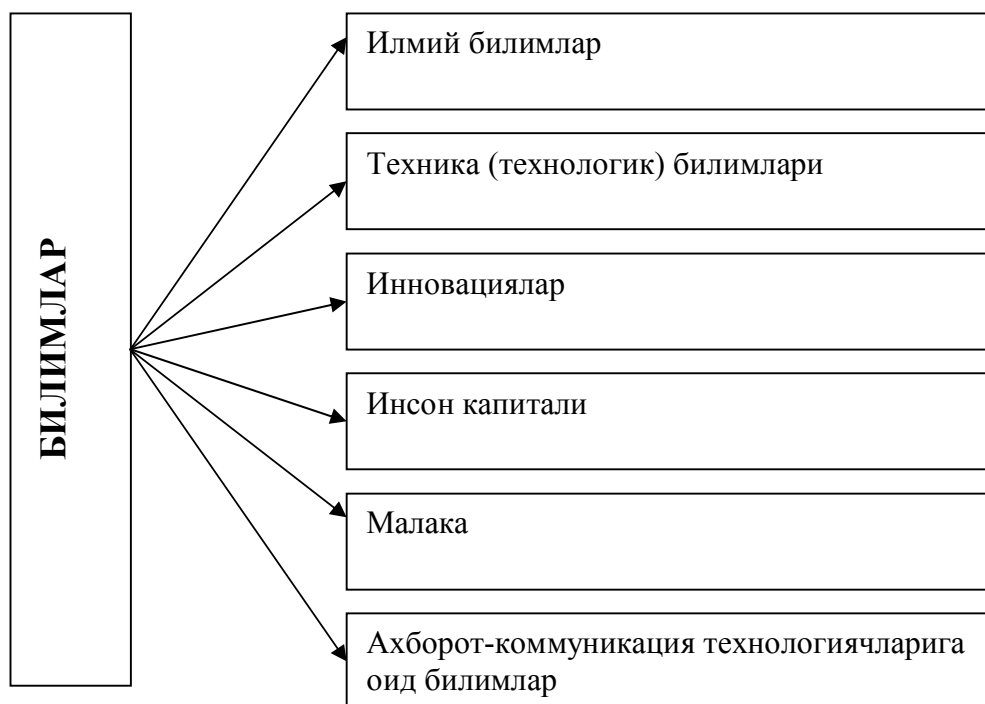

Билимга асосланган иқтисодиёт тизими

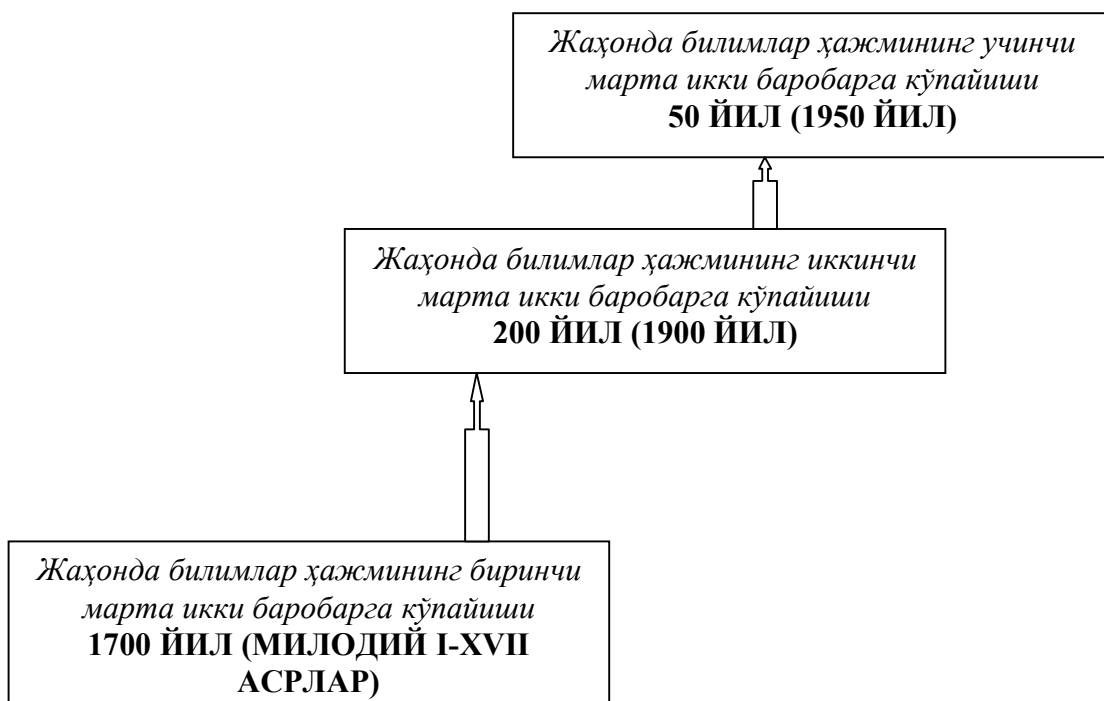
Инсоният бугунги кунда эга бўлган билимларнинг 90,0 % сўнгги 30 йил ичида яратилган. Умуман, жаҳонда билимларни биринчи марта икки бараварга кўпайтириш учун 1700 йил (милодий I-XVII асрлар) керак бўлди. Билимларнинг иккинчи бор яна икки маротабага ортиши эса 1900 йилда содир бўлди. Билимларнинг учинчи марта яна икка каррага кўпайган санаси сифатида 1950 йил кўрсатилади (10.5-расм).

Цивилизациянинг бутун тарихи давомида тайёрланган олимлар ва муҳандисларнинг 90,0 % ҳам замондошларимиздир.

XXI асрни – ахборот асри деб аталиши бежиз эмас. Ушбу минг йиллик бошига келиб ахборот ҳажми 30 баробарга ортди.

Европа комиссиясининг билимлар таснифи

Жаҳонда билимлар ҳажми кўпайиши суръатлари

9.2. Комплекс дастурларни ишлаб чиқишнинг халқаро тажрибалари

Билимларга асосланган иқтисодиёт тизимида билимлардан ресурс сифатида фойдаланиш – билимларни жорий этиш, биринчи навбатда, инновацион жараёни амалга ошириш билан боғлиқдир. Билимларни жорий этиш самараси, энг аввало инсон фаровонлигини акс эттирадиган унинг саломатлиги, турмуш даражасининг сифати ва умр кўриш давомийлигида ўз ифодасини топади.

Ушу соҳадаги инновацияларга тиббиёт, таълим, ижтимоий-маданий ривожланиш, турар жой қурилиши, ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш, озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги энг янги ютуқлар тааллуқлидир. Буни қуйидаги мисолларда кўриш мумкин: энергия, меҳнат, материал сарфини тежайдиган янги технологияларнинг жорий этилиши товарлар ва хизматлар қийматини арзонлаштиради. Маркетинг ва ташкилий инновациялар аҳолининг эҳтиёжлари учун зарур бўлган товарлар ва хизматлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтиради. Шу билан бирга ишлаб чиқариш соҳасидаги ва ташкилий инновациялар меҳнат жараёнини инсонпарварлаштиришга хизмат қилади, айна пайтда ходимларнинг малакасини оширади.

Товарлар ва хизматлар таннархини арзонлаштиришга хизмат қиладиган билимлардан фойдаланиш ишлаб чиқарувчиларга рақобатда стратегик устунлик беради. Натижада корхоналар ва улар ходимларининг даромадлари ортади. Пировард натижада эса бу миллий иқтисодиёт барқарор юқори суръатларда ўсишни таъминлайди. Бундан ташқари даромадларни қайта тақсимлашга қаратилган давлат сиёсати таълим, соғлиқни сақлаш, маданият соҳаларини, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларини молиялаштиришни кўпайтиради.

Чет эл олимларининг сўнгги тадқиқотлари жаҳондаги энг йирик компанияларининг интеллектуал капитали қиймати унинг моддий ресурслари ва молиявий капиталига нисбатан ортиб бораётганидан далолат беради. Мазкур нисбат 5:1 ва 6:1 даражага яқинлашиб қолди. Бунинг ёрқин тимсолини

АҚШдаги “эски” ва “янги” компаниялар иқтисодий самарадорлигида кузатиш мумкин.

АҚШдаги “эски” ва “янги” компанияларнинг иқтисодий самарадорлиги³⁴

“Эски” компаниялар	Бозор капиталлашуви даражаси, млрд. долл.	Иш билан бандлар сони, минг киши	Янги компаниялар	Бозор капиталлашуви даражаси, млрд. долл.	Иш билан бандлар сони, минг киши
“Женерал Моторс”	52,7	594,0	“Яху”	92,9	0,803
“Форд”	62,5	345,2	“Америка он лайн”	141,0	12,1
“Даймлер– Крайслер”	76,9	441,5	“Циско”	368,0	21,0
Жами	129,1	1380,7	Жами	601,9	33,9

Жадвалда акс этганидек, янги иқтисодиёт тимсоли бўлган уч компанияда иш билан банд ходимлар сони “эски” компаниялардагига қараганда 40 баравар кам бўлгани ҳолда уларнинг капиталлашувининг даражаси уч маротаба юқоридир. Бунинг сабаби – “янги” компанияларнинг ўз ишлаб чиқаришига илмий–тадқиқот ва тажриба–конструкторлик ишланмаларини дадил жорий этиб бориш билан бир қаторда персонал “капитали”ни ҳам муттасил бойитиб боришлари – ходимлар муттасил ўқитиши, малака ошириши, инновациялар яратиш ва жорий этишга рағбатлантирилиши ва ҳоказолардадир.

Инновация (инглизча “innovationas” –“киритилган янгилик”, “ихтиро” сўзидан) - фан-техника ютуқлари ва илғор тажрибага асосланган техника, технология, бошқариш ва меҳнатни ташкил этиш каби соҳалардаги янгиликлар, шунингдек уларнинг турли соҳалар ва фойлат доираларида қўлланилишидир.

Кенг маънода инновация дейилганда янги технологиялар, маҳсулот ва хизматлар турлари сифатидаги янгиликлар, ишлаб чиқариш, молия, тижорат, маъмурий ёки бошқа хусусиятларга эга ташкилий-техникавий ва ижтимоий-

³⁴ Мир на рубеже тысячелетий. Прогноз развития мировой экономики до 2015 года. – М.: Институт мировой экономики и международных отношений РАН, 2010. –с.117.

иқтисодий қарорлардан самарали фойдаланиш тушунилади. Янгилик ғоясининг туғилиши, унинг яратилиши ва оммалашидан бошлаб фойдаланишгача бўлган вақтни инновациянинг ҳаётий цикли деб аташади. Ана шулар билан боғлиқ ишларни олиб бориш тартиби ҳисобга олинган ҳолда инновациянинг ҳаётий циклига инновация жараёни сифатида қаралади.

Инновация ўз тизимига эгадир .

Инновацион тизимнинг амал этиши

Бозор иқтисодиёти шароитларида инновация фаолияти инновациялар киритишлардан иборатдир. Янгиликлар янгиликлар бозорини, инвестициялар капитал (инвестиция) бозорини, янгиликлар киритишлар янгиликлар киритишларнинг соф рақобат бозорини яратади.

Халқаро стандартларга кўра инновация бозорда жорий этилган янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот, амалий фаолиятда қўлланиладиган янги ёки такомиллаштирилган технологик жараён ёхуд ижтимоий хизматларга янгича ёндошув кўринишидаги инновация фаолиятининг пировард натижаси сифатида баҳоланади.

Давлат инновация сиёсати дейилганда давлат тузилмаларининг инновация жараёнларини фаоллаштириш ва улар иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ошириш билан боғлиқ ҳолда иқтисодиёт ва умуман жамиятга таъсир кўрсатишга қаратилган мақсад ҳамда усуллар комплекси тушунилади.

Инновация стратегиясини фақат замонавий бозор механизмлари, туб инновациялар ҳамда ихтирочилар ва новаторларнинг ижодий фаоллиги, улар манфаатларини ҳимоя қиладиган уюшмалар ва ташкилотларни давлат томонидан қўллаб-қувватланишини қўшиб олиб борган ҳолдагина самарали амалга ошириш мумкин.

Бозор муносабатларини ривожлантириш технологик рақобатни кучайтиради, сифатсиз маҳсулотларни ишлатадиган ва ишлаб чиқарадиганларни банкротликка олиб келади, илмий-техника тараққиётига таяниб иш кўрадиганларга эса асосини илмий-техникавий даромад ташкил этадиган юқори фойда келтиради.

Ҳозирги вақтда инновация сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- миллий маҳсулот рақобатбардошлиги ортишини таъминлайдиган инновация фаоллигини кучайтириш;
- замонавий технологиялар асосини ташкил этадиган инновацияларни бутун чоралар билан қўллаб-қувватлаш;
- янги маҳсулотлар ва илғор техникавий ишланмаларга асосланган технологиялар яратиш ҳамда кейинчалик уларни моддий ишлаб чиқариш соҳасида жорий этиш учун илмий-тадқиқот ва конструкторлик лойиҳаларини молиялаштириш;
- инновация фаолиятини давлат томонидан тартибга солишни рақобатбардош бозор инновация механизми самарали амал қилиши ва интеллектуал мулкни ҳимоялаш билан қўшиб олиб бориш;
- инновацияларни амалга ошириш учун ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий манфаатдорлигини ва бунинг самараси сифатида ишлаб чиқариш ва

умуман иқтисодиётнинг техникавий даражасини тубдан ўзгартиришга қаратилган қонунчилик ва ахборот асосини яратиш;

- технологияларнинг халқаро ва минтақалараро трансферти, халқаро инвестициявий ҳамкорлик, миллий инновация тадбиркорлиги манфаатларини ҳимоя қилишга кўмаклашиш.

Экспертлар тадқиқот ва илмий ишланмаларга сарф қилинган ҳар 1 АҚШ доллари техникага сарф қилинган 1 АҚШ долларига нисбатан саккиз баробар кўп фойда келтириши ҳисоблаб чиқилган. Миллий бойлик таркибида ҳам инсон капиталининг салмоғи ортиб бормоқда .

Инсон капиталининг қиймати ва унинг миллий бойликдаги салмоғи

Мамлакатлар	Инсон капиталининг қиймати, млрд.АҚШ доллари	Инсон капиталининг миллий бойликдаги салмоғи, %	Миллий инсон капиталининг жаҳон инсон капиталидаги улуши, %
АҚШ	99,0	77,0	26,0
Россия	30,0	50,0	8,0
Хитой	25,0	77,0	7,0
Бразилия	9,0	74,0	2,0
Ҳиндистон	7,0	58,0	1,8

Ўзбек мутафаккирлари ҳам илм–фаннинг аҳамиятига юксак баҳо берганлар. Абу Райҳон Берунийнинг “Минералогия” асарида таъкидланишича, мамлакат фаровонлиги ундаги илм-фаннинг аҳволи, тараққий этишига ҳам боғлиқ. Унинг фикрича, инсоннинг энг катта бахти билимга эгалигидир, чунки унга ақл берилган. Бахтни ана шундай тушунишгина жамиятда тинчлик ва фаровонликка олиб келади: «Инсон ҳақиқий роҳат-фароғатга етгани сари унга етишга бўлган интилиши кучайиб боргандагина ўша фароғатни чин дилдан ҳис қилади. Инсон руҳи ўзи билмаган нарсани англаганида ҳам ана шундай ҳолат рўй беради»³⁵, инсоннинг энг олий бурчи эса бошқалар, айниқса, камбағалларга ғамхўрлик қилишидир.

³⁵ Абу Райҳон Беруний. Феруза (Жавоҳирлар ҳақида нақл ва ҳикоятлар). – Т., 1993. – Б.42.

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб илм–фанга алоҳида аҳамият бериб келинмоқда. 1992 йил 8 июлда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Фаннинг ривожланишини давлат томонидан қўллаб–қувватлаш тадбирлари ва инновация фаолияти ҳақида”ги қарори ҳудди шундан далолат беради.

Ўзбекистонни ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида ишлаб чиқариш ва ресурсларни етказиб беришга йўналтирилган ўсиш стратегиясидан талаб омилларига ва юқори қўшимча қийматни шакллантиришга йўналтирилган стратегияга ўтиш, фойдали инновацияларни жорий этиш ва билимлардан самаралироқ фойдаланиш учун зарур ўзгартиришларни амалга ошириш талаб қилинади. Мутахассисларнинг фикрича, ушбу чоралар мамлакатнинг XXI асрда барқарор юқори иқтисодий ўсишга эришишни таъминлайди³⁶.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон аҳолиси фаровонлигини ошириш стратегиясида мазкур муаммо ҳал қилувчи ўрин эгаллайди. Хусусан, ушбу стратегияда 2015 йилгача бўлган даврда иқтисодий ўсишни таъминлашнинг асосий саккиз омилидан учтаси бевосита билимларга асосланган иқтисодиёт принциплари билан боғлиқдир:

1. *Таълим ва кадрларни тайёрлаш.* Мўлжалланган даврда Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва Мактаб таълимини ривожлантириш умуммиллий дастури асосида аҳоли саводхонлигини 99,3-100,0% даражасида сақлаб туриш кўзда тутилади. Стратегияда илмий-техникавий ривожланиш эҳтиёжларини қондириш имкониятларини кенгайтириш ҳамда кадрларни иқтисодиёт турли тармоқларида талаб этилаётган ихтисосликларга тайёрлаш даражасини ошириш режаланган. Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш мақсадида янги таълим муассасалари қуриш, мавжудларини реконструкция қилиш, уларни энг замонавий ўқув қуроллари билан жихозлаш ҳам кўзда тутилган.

2. *Фан, техника ва инновацион тизимлар.* Бу йўналишда, биринчи навбатда, илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари соҳасида

³⁶ Экономика знаний: перспективы для Узбекистана // Экономическое обозрение, 2008, №5. - С.12-18.

устуворликларни аниқлаш тизимини шакллантириш, инновацияларни тижорат принципи асосида жорий этиш кўзда тутилмоқда. Илмий-тадқиқот институтлари, олий-ўқув юртлари ва ишлаб чиқариш ўртасида шериклик алоқаларни мустахкамлаш, инновацион инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш мақсадларида венчур фондлари ва инвестиция компанияларини ташкил этиш ҳамда уларни бошқаришда кўмаклашиш, интеллектуал мулкни ишонарли ҳимоя қилишга алоҳида эътибор қаратилади.

3. *Ахборот ва коммуникация технологиялари.* Ахборот-коммуникация технологиялари секторини устувор ривожлантириш билимларга асосланган иқтисодиёт шаклланишини таъминлайдиган энг муҳим сектор сифатида кўрилмоқда Интернетдан давлат бошқарувини такомиллаштириш (электрон ҳукумат), логистика, бизнес хизмати кўрсатиш соҳаларида фойдаланиш жиддий равишда кенгайди. Иқтисодиёт, шунингдек давлат бошқаруви тизими умумий самарадорлигини оширишда Интернет технологияларидан қўлланиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилади.

Билимларга асосланган иқтисодётни шакллантиришда таълимнинг анъанавий функцияларини қайта кўриб чиқиш ҳам талаб этилади. Таълимни янги сифат даражасига кўтариш учун унинг янги функцияларини белгилаб олиш жуда муҳимдир. Улар қаторида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- инновацион-венчур, яъни таълим тизими томонидан яратилган инновацион маҳсулотларни хўжалик амалиётига жорий этиш;
- тадбиркорлик, яъни таълимнинг ўз илмий ва ишлаб чиқариш фаолияти натижаларини бозорларда рақобатбардошлигини таъминлашга эришиш;
- карьерани таълим билан боғлаш, яъни узлуксиз таълим тизимини ривожлантирган ҳолда касб таълими даражасини ҳам ошириш.

Билимларга асосланган иқтисодиёт миллий инновацион тизимни шакллантириш ва ривожлантиришни ҳам назарда тутди. Х. Фриманнинг фикрича, миллий инновацион тизим – бу “фаолияти янги технологияларни

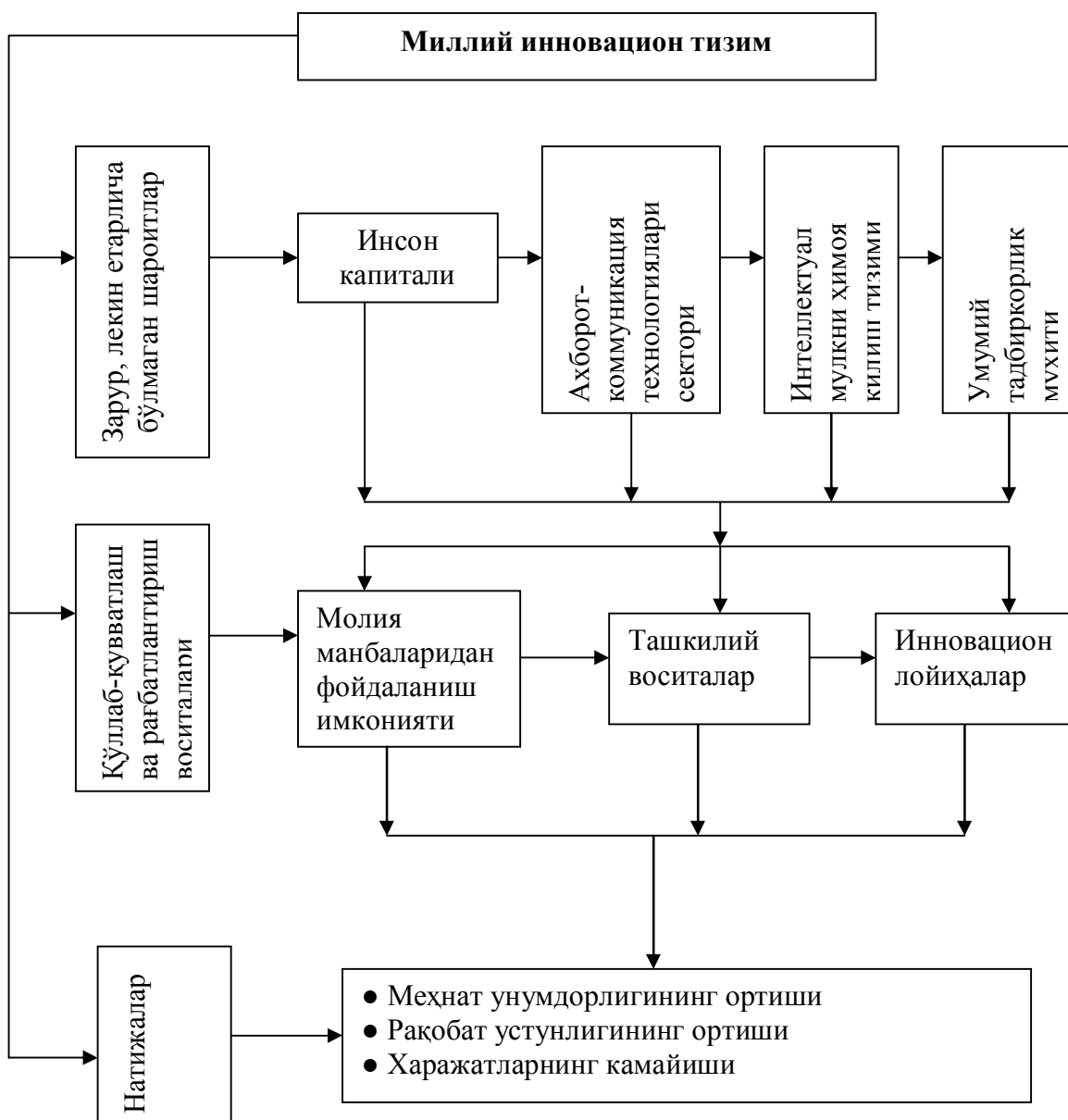
яратиш, модификация қилиш ва тарқатишга йўналтирилган давлат ва хусусий секторлардаги институтлар тармоғидир”³⁷.

*Миллий инновацион тизим*да унсурларнинг биринчи гуруҳи инсон капитали, ахборот-коммуникация технологиялари сектори, интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш тизими, шунингдек умумий тадбиркорлик муҳитини қамраб олади. Миллий инновацион тизим учун ушбу унсурлар зарур, лекин етарли эмас, шунинг учун уларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш талаб қилинади.

Унсурларнинг иккинчи гуруҳига инновацияларни молиявий қўллаб-қувватлаш воситалари (грантлар, имтиёзли ёки кафолатли кредитлаш) ташкилий воситалар (илмий-техникавий бизнес-инкубаторлари, технология боғлари, технологияни ўзлаштириш бўйича ташкилотлар) ҳамда янги маҳсулотлар, хизматлар, технологиялар, ноу-хаулар, патентлар киради.

Инновацион фаолиятнинг натижалари меҳнат унумдорлигининг ва миллий ишлаб чиқарувчиларнинг ички ҳамда ташқи бозорлардаги рақобатбардошликлари ортишида, ресурсларнинг тежалишида, умуман иқтисодиётнинг барқарор ўсишида ўз ифодасини топади.

³⁷ Freeman C. Innovation in Japan. 1987. – P.65.

Миллий инновацион тизим

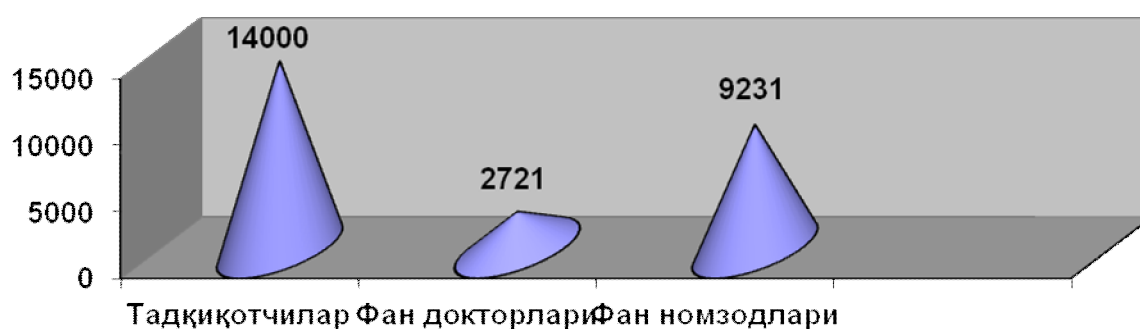
Ўзбекистонда фақат ёқилғи-энергетика, кимё, нефть-газни қайта ишлаш, металлургия, машинасозлик тармоқлари, енгил ва тўқимачилик, қурилиш материаллари саноати корхоналарида инновацион ва энергияни тежайдиган технологияларни жорий этиш жаҳон бозорида рақобатбардош қўшимча 10,4 млрд. АҚШ доллари миқдорида маҳсулот ишлаб чиқариш, йиллик экспорт ҳажмини 6,5 млрд. долларга кўпайтириш имконини бериши ҳисоблаб чиқилган. Шунинг учун республикада фан ва тахникани ривожлантириш, инновацион фаолиятни молиялаштиришни яхшилаш, фан ва

ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқаларни кенгайтириш чоралари кўрилмоқда, иқтисодийни модернизациялаш, диверсификациялаш ҳамда маҳаллийлаштириш давлат дастурлари амалга оширилмоқда.

Ўзбекистоннинг рақобат устунлиги биргина унинг табиий бойликлари, мустақиллик йилларида яратилган замонавий кўп тармоқли саноатидагина эмас, балки юксак илмий-техникавий салоҳияти, мустаҳкам илмий базаси, юқори малакали кадрларида ҳамдир.

Ҳозирги вақтда республикада 220 тадан кўпроқ илмий-тадқиқот муассасалари, тажриба-конструкторлик ташкилотлари, олий ўқув юртлари, илмий-ишлаб чиқариш корхоналари, кичик инновацион марказлар фаолият олиб бормоқда. Фан соҳасида 34 мингтадан кўпроқ ходим мавжуд бўлиб, уларнинг 2721 нафари фан доктори, 9231 нафари фан номзоди, 14 мингтадан кўпроқ нафари тадқиқотчилардир .

Олий таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг инновацион ҳамкорлигини ташкил этиш мақсадида мамлакатда профессор-ўқитувчилар, илмий-тадқиқот институтларининг илмий ходимлари, корхона ва ташкилотларнинг вакиллари, иқтидорли талаба ёшларидан иборат инновацион гуруҳлар ташкил этилган.

Ўзбекистоннинг илмий салоҳияти

Кўпгина ривожланган давлатлар тажрибаси илм-фаннинг етакчи тармоқларида тадқиқот ишларини ташкил этиш, илмий изланишларни тезкорлик билан ишлаб чиқаришга жорий этишни йўлга қўйишда олий ўқув

юртлари таркибидаги илмий марказларнинг роли ниҳоятда катта эканлигидан далолат бериб турибди. Масалан, АҚШдаги энг йирик илмий марказлар олий ўқув yurtлари таркибидадир. Германияда давлат тузилмаси таркибида ёки мустақил бўлган 200 тадан ортиқ илмий марказ фаолият кўрсатади. Бу мамлакатда қарор топган анъанага кўра, давлат томонидан молиялаштириладиган тадқиқотларнинг катта қисми олий ўқув yurtларида олиб борилади. Бельгияда давлат бюджетидан илмий тадқиқотлар учун ажратилаётган маблағларнинг 40,0 % дан кўпроғи университетлардаги илмий марказларга йўналтирилади.

Республика олимлари, шу жумладан олий ўқув yurtларининг илмий марказлари ва лабораториялари тадқиқотчилари ҳам илм-фаннинг энг замонавий ва ғоят истиқболли йўналишлари – нано- ва биотехнологиялар, замонавий ахборот технологиялари, дастурий таъминот каби соҳаларда самарали изланишлар олиб бормоқдалар ва қатор илмий ишланмаларини ишлаб чиқаришга жорий этиш чораларини кўрмоқдалар.

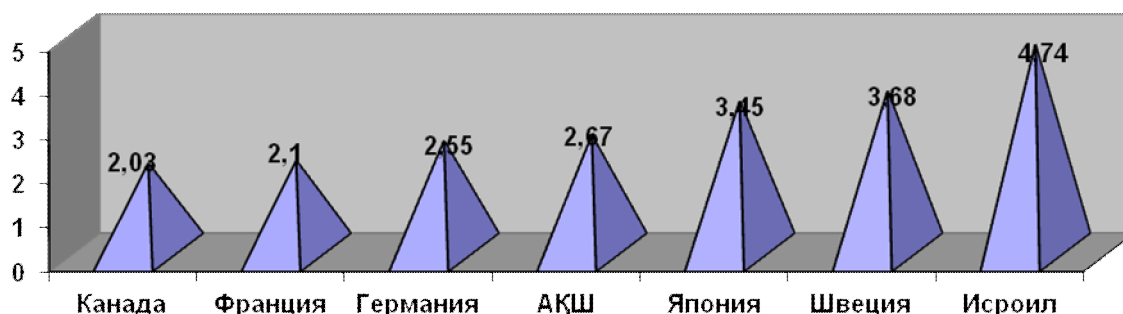
Жумладан, Ўзбекистон Миллий университети ва республика Фанлар академияси томонидан Буюк Британиянинг етакчи олий ўқув yurtи – Кембриж университети билан ҳамкорликда 2012 йилда Юксак технологиялар ўқув-тажриба маркази ташкил этилди. Марказнинг асосий вазифаси – иқтидорли талабалар, аспирант ва ёш олимларни кимё, физика, биология, биокимё, биофизика, геология ва геодезия соҳаларида амалий инновацион илмий тадқиқотлар олиб бориш ҳамда илмий ишланмаларни амалга оширишнинг замонавий усулларига ўргатишдан иборат. Марказ энг замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланмоқда, бу ерда Кембриж университетининг олим ва мутахассислари аниқ йўналишлардаги тадқиқот ишларини амалга ошириш жараёнида ёш олимларни тайёрлаб боради.

Инновацияларни яратиш ва жорий этиш катта молиявий ресурсларни талаб этади. Корхоналар, ташкилотлар ва умуман давлатнинг инновацияларни молиялаштириш учун ажратаётган маблағлари мамлакатнинг технологик ривожланганлиги, жаҳон бозорларида рақобатбардошлигининг асосий

кўрсаткичидир. Шунинг жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига ялпи ички маҳсулотлари ҳажмининг 2,0 % дан 4,74 % гача қисмини сарфлашмоқда .

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ривожланиш дастури лойиҳаси доирасида олиб борилган таҳлиллар Ўзбекистонда илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига давлат харажатлари мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 0,2 % ни ташкил этишидан далолат беряпти.

Мамлакат илмий-техникавий салоҳиятларини, илмий-тадқиқотлар ва ишланмалар соҳасини ривожлантириш асосан давлат томонидан молиялаштирилмоқда. Хусусан, ушбу соҳани молиялаштириш учун жалб этилган умумий маблағнинг 53,7 % Давлат бюджети ҳисобидан ажратилмоқда. Фундаментал фанни молиялаштиришнинг 89,1%, амалий тадқиқотларнинг 80,6% ҳам давлат томонидан молиялаштирилмоқда. Кейинги 5 йил давомида Ўзбекистонда фан-техника соҳасига харажатлар 31,7 % га ортган³⁸.

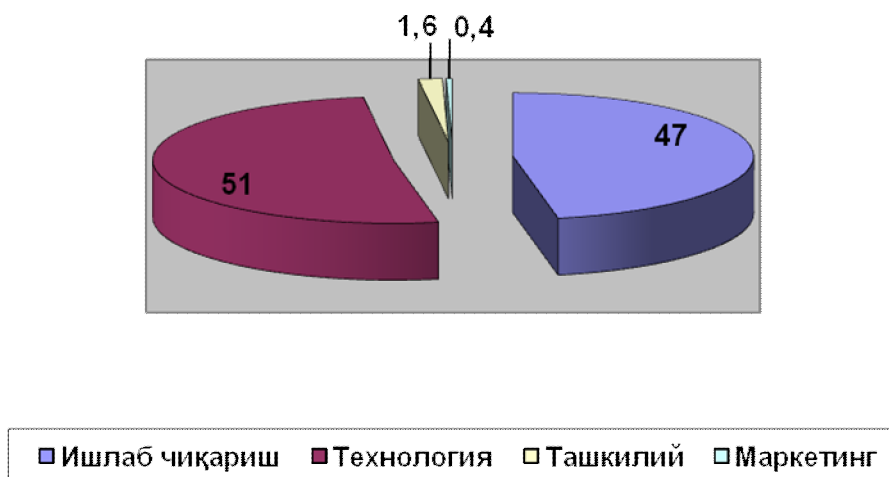
Ривожланган мамлакатларда илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларининг молиялаштирилиши (ялпи ички маҳсулот ҳажмига нисбатан % ҳисобида)

Чет эллардаги ривожланган давлатларда эса тадбиркорлик тузилмалари тадқиқотлар ва ишланмалар учун харажатларнинг асосий қисмини ўз зиммасига олади.

³⁸ Основные показатели развития научно-технического потенциала и инноваций Республики Узбекистан в 2009 году. – Т.: Госкомстат Республики Узбекистан, 2010. – С.12.

Мамлакатда инновацияларнинг барча турлари (технологик, маркетинг ва ташкилий) учун умумий харажатлар ҳажми ЯИМнинг 0,7 % ни ташкил этади. Бу эса илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига сарфлардан тахминан 2,5 баробар кўпдир. Ушбу маблағнинг асосий қисми – 97,7 % технологик инновацияларга йўналтирилмоқда.

Иқтисодиётнинг барча тармоқларида ишлаб чиқаришни модернизациялаш амалга ошириляпти. Технологик инновацияларга харажатлар умумий ҳажмининг 67,5 % корхоналар учун машина ва жиҳозлар харид қилишга йўналтириляпти. Янги маҳсулотлар, хизматларни яратиш, бу инновацион товарларни ишлаб чиқиш усуллари мамлакат иқтисодиётининг қишлоқ ва ўрмон хўжалиги (95,8%), шунингдек таълим, мадания, фан, ва фанга хизмат кўрсатиш (56,3%) корхона ва ташкилотлари энг кўп харажат қилмоқдалар.

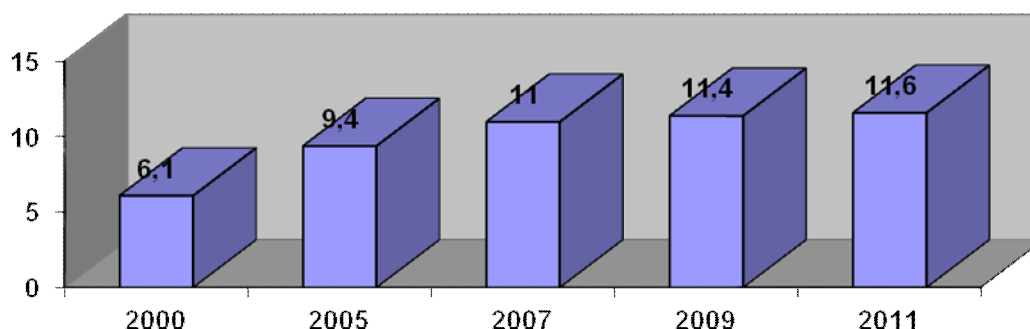

Ўзбекистонда инновацияга харажатларнинг таркиби (умумий харажатларга нисбатан % ҳисобида)

Иқтисодиёт тармоқлари инновацион фаолиятининг энг муҳим кўрсаткичи – инновация маҳсулотлари ишлаб чиқарилишидир. Ўзбекистонда 2009 йилда 1660,4 миллиард сўмлик инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқарилган ва бу кўрсаткич бир йилда 25,3 % га ортган. Инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқаришга машинасозлик ва металлга ишлов бериш, қурилиш материаллари ва ёнилғи саноати корхоналари энг катта хисса қўшмоқдалар. Жумладан, машинасозлик ва металлга ишлов бериш тармоқларида инновацион

махсулотлар умумий ҳажмининг 38,8 % га, қурилиш материаллари саноатида эса 12,3 % га этган³⁹.

Умуман мамлакатда юқори технологияли махсулотлар улуши ҳам сезиларли даражада ортиб бормоқда. 2000-2009 йилларда ушбу кўрсаткич деярли икки баробарга кўпайди .

Ўзбекистонда саноат ишлаб чиқаришининг умумий ҳажмида юқори технологияли махсулотлар ортишининг динамикаси (% ҳисобида)

Юқори технологияли махсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтиришида машинасозлик саноати, айниқса автомобилсозлик корхоналари етакчилик қилмоқдалара. Шу билан бирга кимё-фармацевтика саноати корхоналарида ҳам ишлаб чиқариш умумий ҳажмида юқори технологияли махсулотлар улуши ортиб борапти.

10.3. Билимлар иқтисодиёти тараққиётининг асосий йўналишлари

Инсонни ривожлантириш стратегик мақсадларини амалга ошириш, аҳоли турмуш даражаси ва турмуш сифатини ошириш учун миллий иқтисодиёт барқарор юқори суръатларда ўсиши таъминланиши лозим.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов “ўрта муддатли истиқболда иқтисодиётимизни ривожланган демократик давлатлар даражасига олиб чиқишни ҳозирги босқичдаги бош стратегик вазифа сифатида

³⁹ Основные показатели развития научно-технического потенциала и инноваций Республики Узбекистан в 2009 году. – Т.: Госкомстат Республики Узбекистан, 2010. – С.95.

ўз олдимизга қўйганмиз”⁴⁰ деб кўрсатган. Бунга эришиш учун қуйидаги устувор вазифалар ҳал этилиши талаб этилади:

- иқтисодиётни изчил ислоҳ этиш, таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, юқори технологияларга асосланган янги корхона ва ишлаб чиқариш тармоқларининг жадал ривожланишини таъминлаш, фаолият кўрсатаётган қувватларни модернизация қилиш ва техник янгилаш жараёнларини тезлаштириш;

- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини бошқариш тизимларини жорий этиш, маҳсулотларнинг халқаро стандартларга мослигини таъминлаш;

- ноёб, қайта тикланмайдиган захиралар - нефть, газ конденсати, табиий газ ва бошқа ёқилғи-энергетика ресурсларидан оқилона ва тежамкорлик билан фойдаланиш, айти пайтда муқобил энергия ресурсларини излаш ва жорий этиш, саноатда маҳсулот таннархини 10,0-15,0 %га пасайтириш;

- саноатнинг қайта ишлаш тармоқларини жадал ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган истеъмол товарлари турларини кўпайтириш ва сифатини яхшилаш, бу соҳада иш берувчилар учун қўшимча имтиёзлар бериш;

- ташқи бозорда харидорбоп, юқори ликвидли маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналарни рағбатлантиришни янада кучайтириш, уларга қўшимча имтиёз ва преференциялар бериш;

- хизматлар ва сервис соҳасини, энг аввало, қурилиш, транспорт, молия-банк ва ахборот-коммуникация соҳаларида жадал ривожлантириш, айтиқса, қишлоқ жойларда аҳолига тиббий ва коммунал-маиший хизматлар кўрсатишни кенгайтириш;

- 2017-2019-йилларда инфратузилмани, транспорт ва коммуникация қурилиши ривожланишини жадаллаштириш давлат дастури ижросини таъминлаш, айтиқса телекоммуникация тармоғи кўламини кенгайтириш, уни

⁴⁰ Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади // Халқ сўзи 2012 йил 20 январь.

ривожлантириш ва модернизация қилиш учун қўшимча ресурсларни жалб этиш.

Мамлакат аҳолиси фаровонлигини ошириш фақат иқтисодий ўсиш юқори суръатларига эмас, балки *иш билан самаралик бандликка*, айниқса қишлоқ жойларидаги меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан таъминлашга боғлиқдир. Ўзбекистонда ишсизликнинг расмий кўрсаткичлари жуда кам – 0,5 % ни ташкил этади.

Мазкур кўрсаткичлар ишсизларни ҳисобга олиш услубиёти мукаммал эмаслиги билан изоҳланади. Чунки мамлакатда фақат меҳнат органларида расмий рўйхатга олинган шахсларгина ишсиз деб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги томонидан иш билан бандликни танлаб тадқиқ қилиш натижалари ишсизлик даражаси 3,5-4,0 % ни (мавсумий ва тўла бўлмаган бандликни ҳисобга олмаган ҳолда) эканлигидан далолат беради.. Жаҳон банки маълумотларига кўра эса, Ўзбекистонда бир марталик иш билан банд бўлиш, чет элларда ишлаш учун жўнаб кетиш ва айрим бошқа иш билан бандлик ҳисобга олинмаганда ишсизлик даражаси 6,0 % га етади.

Халқаро мезонларга мувофиқ, ишсизликни ушбу даражаси ҳам у қадар катта эмас. Аммо бунда шуни ёдда тутиш керакки, меҳнатга лаёқатли аҳолининг бир қисми тўлиқ бўлмаган иш ҳафтаси ёки тўлиқ бўлмаган иш куни тартибида иш билан банддир. Айрим фуқаролар мавсумий ёки вақтинчалик ишга эгалар. Бюджет соҳасида ва қишлоқ хўжалигида иш ҳақи даражаси нисбатан пастлиги ҳам одамларда самарасиз иш билан бандлик ҳиссини уйғотади.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада либераллаштириш шароитларида меҳнат бозорини тартибга солиш иқтисодий механизмлар орқали амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир. Уларнинг асосийлари қуйидагилардан иборат:

• *янги самарали иш жойларини яратиш.* Ҳозирги пайтда Ўзбекистонда йилига 1,0 миллионта иш жойи яратилмоқда. Уларнинг асосий қисми кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик тузилмаларида ташкил этиляпти. Бироқ мазкур соҳадаги иш ўринлари у қадар барқарорлик хусусиятига эга эмас;

• *хизмат соҳасини,* айниқса қишлоқ жойларида ҳамда иқтисодиётнинг бир тармоқли минтақаларида жадал ривожлантириш ҳисобига оқилона тармоқ ва ҳудудий иш билан бандликни шакллантириш;

• *қишлоқ жойларидаги меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан таъминлаш даражасини ошириш.* Кейинги йилларда мамлакатда экин майдонларининг меллиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича кўрилаяётган кенг кўламли чораларга қарамасдан суғориладиган унумдор ерлар майдони ҳар йили қисқариб бормоқда, қишлоқ аҳолиси эса кўпаяпти. Мазкур ҳолат қишлоқ хўжалигида самарасиз иш билан бандликнинг ортишга олиб келмоқда. Шу сабабли қишлоқдаги меҳнат ресурсларни қайта тақсимлаш шароитларида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмаларни ривожлантириш, бу ерларда кичик ишлаб чиқаришларни жадал ривожлантириш ҳисобига ҳамда иқтисодиётнинг бошқа, жумладан енгил ва озиқ-овқат, қурилиш материаллари саноатида янги иш жойлари яратиш жуда муҳимдир.

Иш билан самарали бандлик муаммосини ҳал этиш меҳнат бозорларидаги номутоносибликни ҳам тартибга солишга хизмат қилади. Таҳлиллар меҳнат бозорларида юқори малакали ходимларга доимий талаб мавжуд бўлгани ҳолда малакасиз иш кучи таклифи ортиқчалигидан далолат бермоқда. Хусусан, иқтисодиётнинг реал сектори юқори малакали муҳандислар, менежерлар, шунингдек фермер хўжаликлари учун мутахассисларга эҳтиёж катта эканлигини кўрсатмоқда. Шунинг учун таълим муассасаларида мутахассислар тайёрлаш таркибига аниқлик киритиш ҳамда уларни тайёрлаш сифатини янада ошириш ниҳоятда муҳимдир.

Ҳар йили мамлакат коллеж ва лицейларини 500 минг нафардан кўпроқ ёшлар тугаллайди. Уларни кафолатли иш билан таъминлаш мақсадида битирувчиларнинг корхоналар билан ишлаб чиқариш амалиётини ўташ ва

ундан сўнг ишга қабул қилиш бўйича шартномалар тузилиши йўлга қўйилмоқда.

Мамлакат ҳукумати томонидан касб–ҳунар коллежлари, академик лицейлар, олий таълим муассасаларида мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш ҳамда бу таълим муассасалари битирувчилари меҳнатидан самарали фойдаланиш бўйича дастур ҳам ишлаб чиқилган. Унинг асосида минтақавий ҳамда ҳар бир туман ва шаҳарда ҳудудий дастурлар тайёрланган ва амалга оширилмоқда. Мазкур дастурлар қуйидагиларга йўналтирилган:

- олий ва ўрта махсус, касб–ҳунар таълими битирувчилари меҳнатидан иложи борича тўлароқ фойдаланиш, шунингдек иш билан бандликка қўмаклашувчи бюджетдан ташқари фонд маблағларини жалб этган ҳолда қўшимча иш жойлари яратиш;

- маҳаллий таълим муассасаларини ривожлантириш эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир минтақадаги меҳнат бозорида иш кучига амалдаги талаб ва таклифни аниқлаш;

- таълим муассасалари битирувчиларини иш билан таъминлашни тезкор назорат қилиш механизминини яратиш;

- мутахассислар тайёрлашни иш берувчилар талаблари асосида йўлга қўйиш мақсадида иш берувчилар билан касб таълими муассасаларининг ўзаро ҳамкорлик қилишини таъминлаш.

Иқтисодиётда инновацион жараёнлар узлуксиз ривожланиб бориши кўп жиҳатдан олий таълимнинг истиқболни кўзлаб иш кўришига боғлиқдир. Университет ва институтларнинг маъмурияти бугун билимларни эгаллаётган ёшлар яна 4-6 йилдан сўнг бевосита меҳнат фаолиятига киришишларини ҳисобга олишлари зарур. Ҳозирча эса мамлакат олий таълим тизимидаги жараёнлар инновацион иқтисодиёт эҳтиёжларига тўла мос тушмайди. Давлат таълим стандартларида меҳнат бозори талаблари тўлиқ ҳисобга олмаган.

Кадрларни тайёрлаш миллий дастурида фан ва ишлаб чиқаришнинг интеграциялашиши вазифалари белгилаб қўйилган. Лекин ана шундай шериклик алоқаларида олий таълим муассасаларининг роли ҳали талаб

даражасида эмас. Олий ўқув юртларда инновацион фаолиятга мотивациялаш механизмларидан самарали фойдаланилмайди. Университет ва институтларда илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини ташкил этиш даражасини иқтисодиётнинг амалий вазифаларга йўналтириш талаб қилинмоқда.

Инсонни ривожлантириш миллий мақсадларида соғлиқни сақлаш соҳасидаги энг муҳим вазифалари сифатида касалликларнинг олдини олиш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, тиббий хизмат сифатини яхшилаш устувор йўналишлари сифатида белгиланган.

Аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш стратегияси тиббий хизмат сифатини тубдан яхшилашга йўналтирилиши лозим. Тиббий ёрдам сифати – кўп омилли вазифадир. Ушбу вазифани мувофақиятли ҳал этиш қуйидагиларга боғлиқдир:

мутахассисларнинг малакаси;

тиббий хизмат кўрсатишда фаннинг энг янги ютуқларидан фойдаланиш;

даволаш жараёнида замонавий асбоб-ускуналарни кенг қўллаш;

самарали дори воситалари ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш.

Шу билан бирга соғлиқни сақлаш ходимларининг малака бўйича табақаланиши ҳам кузатилади. Энг малакали тиббиёт ходимлари тор ихтисослашган пойтахт, вилоят марказлари клиникалари, тез тиббий ёрдам кўрсатиш тузилмаларида тўпланган.

Тиббиёт йўналишидаги мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш учун фақат ўқув дастурлари ва таълим усуллариини такомиллаштириб қолмасдан, балки профессор-ўқитувчилар савиясини ҳам ошириш, соғлиқни сақлаш ўрта бўғини кадрларининг узлуксиз таълими тизимини жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

Инсоннинг турар жой, ижтимоий инфратузилманинг бошқа хизматларига эҳтиёжи бирламчи ҳисобланади. Қишлоқдаги уй хўжаликлари ҳозир ҳам ичимлик сув, газ, электр қуввати билан таъминланишда муаммоларга дуч келадилар. Оқибатда шаҳар ва қишлоқ аҳолиси турмуш даражаси ўртасида

тенгсизлик юзага чиқади. Ушбу муаммони ҳал этиш ҳам жиддий инвестицияларни талаб қилади.

Инсонни ривожлантириш концепцияси – ижтимоий тараққиётга янгича истиқболли ёндашув бўлиб, унинг марказига инсоннинг ҳаёти танлов имкониятларини кенгайтириш қўйилган. Инсонни барқарор ривожлантиришни таъминлаш учун барча – табиий, жисмоний капитал, айниқса инсон капитали муттасил ортиб бориши талаб қилинади. Фақат шундагина ҳар бир инсон ўз қобилиятини ривожлантириш учун энг қулай шарт–шароитга эга бўлади ва ўзининг ривожланиши имкониятлари тобора кенгайиб боради.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган кучли ижтимоий сиёсат бевосита ана шу мақсадларга эришишга йўналтирилган.

10-Мавзу. Илмий – техник тараққиётнинг ривожланиш жараёнини прогнозлаш.

10.1 Ўзбекистонда билимлар иқтисодиётига асосланган миллий инновацион тизим ва унинг аҳамияти.

10.2. Давлатнинг мақсадли дастурлари.

10.3. Ўзбекистонда билимлар иқтисодиёти асосида миллий инновацион тизимларнинг ривожланишидаги ўзига хос хусусиятлар.

10.4. Иқтисодиётда интеллектуал капитал.

10.5. Минтақаларнинг инновацион ривожланиш цикллари.

10.1. Ўзбекистонда билимлар иқтисодиётига асосланган миллий инновацион тизим ва унинг аҳамияти.

Бозор муносабатларига ўтиш даврида давлат илмий-техника сиёсатининг моҳияти республика ички талабини тез қондирадиган, жаҳон бозорида рақобатбардош бўла оладиган, иқтисодиёт тармоқларини тубдан янгиланишига имкон берадиган илмий ва технологик тадқиқотларга кўмаклашишдан иборат.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек “Ўзбекистон инновацион ривожланиш турининг ҳозирги замон моделига ўтиш учун ҳамма зарур шароитларга эга. Бу модел вужудга келтирилган илмий-техникавий салоҳиятдан кенг ва самарали фойдаланишга, фундаментал ва амалий кенг жорий этишга, юқори малакали, иқтидорли илмий кадрлар сонини кўпайтиришга асосланади”⁴¹.

Илм оламида илмий (илмий-тадқиқот), илмий-техник фаолият ва экспериментал (тажриба-конструкторлик) ишлаб чиқариш йўналишлари мавжуд. Жумладан, фундаментал илмий-тадқиқот ишлари, экспериментал ва назарий фаолиятжамият ва табиат ривожланишининг асосий қонуниятлари тўғрисида янги билимлар яратишга қаратилган бўлади. Илмий-техник фаолиятда технологик, ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ечиш ва янги билимни яратиш, қўллаш ва кенг жорий этишга қаратилган бўлиб, илмни, техникани, ишлаб чиқаришни ягона тизим сифатида фаолият кўрсатишни таъминлашга кўпроқ эътибор берилади.

Илмий фаолият давлат сиёсатининг энг фаол соҳаси бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Айтиш жоизки, илмий ғоя бевосита хўжалик фаолиятида қўлланилиши мумкин эмас. Шунинг учун ташкилотлар тадқиқотларни молиялаштиришга секинлик билан ёндошади, унга катта эҳтиёж

⁴¹Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: Ўзбекистон, 1991.

сезса ҳам. Ҳозирги шароитда давлат бизнеснинг таъминлаш функциясини, аниқроғи илмий билимлар ва ғоялар билан таъминлашни ўз зиммасига олмоқда. Айнан шунинг учун илғор мамлакатлар расмий ҳужжатларида илмий-техника тараққиёти ягона занжир, илмий ғоя ишлаб чиқариш, инновация бизнесини кенг қўламда қўллаш ёки фойдаланиш сифатида қаралади.

Бозор иқтисодиёти шароитида нафақат ички, балки ташқи бозорда ҳам харидоргир, илм талаб ва юксак технологияларга асосланган маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг ўрни катта. Шу боис бутун дунёда янги ва илғор технологияларнинг бозор қиймати ошмоқда. Ўзбекистон бу борада катта салоҳиятга эга. Давлатимиз раҳбарининг илм-фанни ривожлантиришга катта эътибор қаратаётгани туфайли ушбу салоҳият юксалиб бормоқда. Ҳар йили истиқболли илмий ғоя ва лойиҳаларни амалга ошириш учун давлат грантлари ажратилмоқда. Давлат илмий-техник дастурлари доирасида рўёбга чиқарилаётган фундаментал ва амалий тадқиқотлар жаҳон илм-фани учун ҳам катта аҳамиятга эгадир. Олимлар ўз ишларини, биринчи навбатда, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳалар олдида турган аниқ вазифаларни ҳал этишга йўналтираётир. Бунда янги, истиқболли ишланмаларни ҳаётга татбиқ этиш ишлаб чиқариш ва илм-фанни ривожлантиришга ёрдам беради. Яъни, интеллектуал маҳсулотларни синовдан ўтказиш, янада такомиллаштириш мақсадида ишлаб чиқариш базаси ҳамда илмий изланишларни чуқурлаштиришга йўналтириладиган қўшимча маблағларга эга бўлиш имконияти кенгаяди. Илм-фан ва ишлаб чиқариш жамиятимизнинг барча жабҳаларида ислохотларни чуқурлаштириш жараёнининг ўзаро боғлиқ ҳамда зарур бўғинлариги айланади.

Мамлакатнинг миллий инновацион тизими илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига (ИТТКИ) жалб қилинган илмий ходимларнинг фаолият юритишлари учун зарур бўлган инфратузилма, ахборот-коммуникация технологиялари ва мамлакатда интеллектуал шахсий мулкни ҳимоя қилиш, ишбилармонлик шароитини яратиш, инновацион жараённи ташкил этиш, янги лойиҳаларни вужудга келиши учун зарур бўлган шароитни яратади

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси илмий-текшириш институтларининг олимлари ва тармоқ институтларининг олимлари томонидан Ўзбекистон Республикаси халқ хўжалигининг барча тармоқлари учун бажарилган илмий-тадқиқот ишлари, импорт ўрнини босувчи локализация қилинган (маҳаллийлаштирилган), экспортбоп товарлари билан ҳамда республикаимиз ва хорижий тармоқ ишлаб чиқарувчи саноат, агросаноат вакиллари ярмаркада қатнашувчи вакиллар билан ўзаро ҳамкорлик шартномаларини тузиш ва ҳамкорлик ўрнатиш бўйича истиқболли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўтказилаётган ярмаркаларнинг бош мақсади фан сиғими юқори бўлган, юқори технологик ишлаб чиқаришларнинг ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш, шу жумладан кичик инновацион тадбиркорликнинг барқарор ривожланиши учун шароит яратиш; республиканинг илмий, илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ташкилотлари илмий-техник салоҳиятидан мамлакат иқтисодиёти ва ижтимоий соҳасини ривожлантиришнинг долзарб муаммоларини ҳал қилиш йўлида самарали фойдаланиш; корхоналарнинг инновация фаоллигини ошириш, инновация фаолиятини кенгайтириш учун инвестицияларни жалб қилишга кўмаклашишдан иборат.

Ярмаркада тақдим этилаётган ишланмаларнинг аксарияти мамлакат иқтисодиётининг асосий тармоқлари учун бевосита аҳамият касб этади ҳамда ушбу маҳсулотнинг истеъмолчилари ва буюртмачиларини қизиқтиради, ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорларнинг кенг доираси учун фойдали бўлади. Маҳсулотларни ишлаб чиқариш тўғрисидаги келишувлар ва янги хўжалик шартномаларини тузиш учун хизмат қилади.

Юқоридаги мақсаддан келиб чиққан ҳолда қуйидаги вазифалар белгилаб олинади:

- инновация ғоялари ва лойиҳаларини тақдим этиш;
- саноатнинг рақобатбардошлигини ошириш манфаатларидан келиб чиқиб, фан, ишлаб чиқариш ва сармоялар интеграциясини таъминлаш;
- илмий-техника соҳасидаги корхоналар ва ихтисослашган фирмаларнинг инновацион фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашиш;
- илмий ва амалий тадқиқот натижаларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш, корхоналарнинг технологиялари ва маҳсулотларини ватанимиз ва хориж бозорларига олиб чиқиш бўйича тармоқлараро алоқаларни кенгайтириш ва мустаҳкамлашга кўмаклашиш;
- бюджетдан ташқари молиявий маблағларни тўплаш ва инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳамда уларни бозорга чиқариш жараёнига жалб қилиш.

Намойишга қўйилаётган амалий, инновацион ва илмий-техник лойиҳалар ҳамда ишланмаларнинг асосий қисми экспортга йўналтирилган ва импорт ўрнини босувчи ҳамда юқори самарали маълумотлар, машиналар, препаратлар ва дунё тажрибаларига мос келувчи бошқа фан сиғими юқори бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга имкон берувчи маҳсулот ва технологияларни яратишга қаратилиши лозим.

Мамлакатимиз олдида қўйилган бу вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш йўлида иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва ишлаб чиқариш учун янги инновацион ғоя ва технологияларни яратиб беришнинг назарий асосларини ўз ичига олган мазкур фан муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасида истиқлол йилларида иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимида чуқур ва сифатли ўзгаришлар амалга оширилди, миллий иқтисодиётнинг тармоқ тузилиши инновация ҳисобига янгиланди. Бугунги кунда мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни ва мавқеи тобора мустаҳкамланиб бормоқда. Дунёни бугунги фан-техника тараққиёти, қолаверса жаҳон бозорида рўй бераётган инновацион ўзгаришлар эришилаётган ютуқлар билан чегараланиб қолишга имкон бермаяпти. Шу боис, Ўзбекистонда жаҳон бозоридаги инновацион ўзгаришларни ўрганиш, тадқиқотларни олиб бориш, назария ва услубларини яратиш, уларни амалга оширишнинг йўллари ишлаб чиқишни тақозо этади. Бу эса, иқтисодий мустақилликка эришишда ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда имкониятлар эшигини очади.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг ҳозирги ҳолати миллий иқтисодиётда инновацион ўзгаришларни амалга ошириш суръатларини жадаллаштиришни талаб этади. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар тажрибаси шунки кўрсатмоқдаки, фаол, самарали инновация ва маркетинг стратегиялари мамлакат иқтисодий ва табиий омилларидан оқилона фойдаланиш орқалигина амалга оширилиши мумкин. Бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодиётнинг инновацион шаклланиши, энг аввало, иқтисодий ўсишни таъминловчи тармоқлар ҳисобига юз беради, бу эса ўз навбатида мамлакат иқтисодиётини хомашё экспорт қилишини камайтириш билан бирга уни қайта ишлашни ривожлантиришга, валюта маблағларининг тежалишига ва аҳоли бандлигининг ошишига сабаб бўлади. Ушбу омиллар ўз навбатида мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини мустаҳкамланишига олиб келади.

Инновация у ёки бу фаолият соҳасида самарадорликни ошириш учун инсоннинг интеллектуал мулк ютуқлардан (кашфиёт, ихтиро, илмий ва конструкторлик лойиҳалари ва ҳоказо) фойдаланиш натижасида олинган моддий ва номоддий маҳсули бўлиб, у мос равишда технологик, иқтисодий, экологик, бошқарув, ҳарбий, сиёсий, ижтимоий-маданий, ҳуқуқий ва бошқа турларга бўлинади. Инновациялар дунёси инсон фаолияти соҳалари каби ранг-баранг ва турли-туман кўринишга эга.

Янгилик даражаси бўйича технологик инновацияларни базис, яхшиловчи ва сохта инновацияларга ажратиш мумкин. Замонавий технологик янгиликлар бошқа мамлакатларда киритилган янгиликларни такрорловчи имитация ва дунёда илк бора амалга оширилаётган янги инновациялар бўлиши мумкин.

Ҳозирги замонавий нуктаи-назардан, базис инновациялар янги техника (технология) авлодлари ва технологик укладларни ўзлаштиришга йўналтирилган бўлади; яхшиловчи инновациялар эса авлодларнинг тарқалиши ва улар қўлланувчи турли соҳаларнинг ўзига хосликларидан келиб чиққан

ҳолда тақсимланишига хизмат қилади; сохта инновациялар эскирган техника ва технологияларнинг хизмат қилиш муддатини узайтиришга хизмат қилади.

Инсон интеллектуал билимларининг ривожланишидаги асосий ўсишлар узоқ муддатли ўсишнинг асосий манбаи бўлиб, дунёда кенг тарқалган ва даврга хос янгиликлар деб аташ мумкин.

Инновацион ўзгаришлар амал қилиш майдонига кўра инсон фаолиятининг барча соҳалари ва жамиятнинг ҳар бир жабҳасини қамраб олади. Бошланғич, энг кўп ўрганилган технологик инновациялар қуйидагилар ҳисобланади: ишлаб чиқариш янги технологик усулининг шаклланиши асосида ётувчи инновациялар; технологик укладлар ва техника (технология) авлодларини ўзгартиришга турки бўлувчи базис инновациялар; янги техника моделлари ва технология модификациялари ёрдамида янги бозорларни ўзлаштиришга хизмат қилувчи яхшиловчи инновациялар.

10.2. Давлатнинг мақсадли дастурлари

Илмий-амалий тадқиқотлар ва инновацион ишланмалар ривожлантирилиши ҳамда ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш жараёнларига татбиқ этишни рағбатлантириш бўйича амалий механизмлар яратиш, фан ва ишлаб чиқаришнинг янада мустаҳкам алоқасини таъминлаш мақсадида, шунингдек, илмий-тадқиқот ташкилотлари ҳамда реал иқтисодиёт тармоқлари корхоналари ўртасида узвий ҳамкорлик алоқаларини ўрнатишда инновацион ғоялар ва лойиҳалар Республика ярмаркасининг аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда:

1. Шундай тартиб ўрнатилдики, унга мувофиқ Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳалар Республика ярмаркаси ҳар йили ўтказилади.

Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳалар Республика ярмаркасининг ҳар йили ўтказилишини ташкил қилиш Иқтисодиёт вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси зиммаларига юклатилгандир.

2. Ўрта муддатли истиқболда инновацион маҳсулотлар ва технологияларни ривожлантириш чора-тадбирлари комплекси мувофиқ тасдиқланган.

3. Тасдиқланган чора-тадбирлар комплексини амалга ошириш ҳамда Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳалар Республика ярмаркасини юқори даражада ўтказиш ишларини мувофиқлаштириб бориш учун мувофиқ таркибда Мувофиқлаштирувчи ишчи гуруҳи тузилган.

Мувофиқлаштирувчи ишчи гуруҳ, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни

ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси, Фанлар академияси, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, манфаатдор вазирликлар ва идоралар, хўжалик бирлашмалари мазкур қарор билан тасдиқланган чора-тадбирлар комплексида назарда тутилган тадбирларнинг белгиланган муддатларда сўзсиз бажарилишини таъминланиши кўзда тутилган.

4. Амалий илмий ишланмалар ва инновацион технологиялар ишлаб чиқаришга кенг татбиқ этилишини таъминлаш учун вазирликлар, идоралар, уюшмалар, компаниялар ва бошқа хўжалик бирлашмалари қуйидагиларни:

хўжалик юритувчи субъектларнинг амортизацион ажратмалари ва соф фойдаси, шунингдек буюртмачиларнинг мақсадли тушумлари шакллантириш манбаларидан иборат бўлган модернизация ва янги технологиялар жамғармаларини;

тармоқ ва корхонани инновацион ривожлантиришга жавобгар бўлган таркибий бўлинмалар, зарур ҳолларда эса — лойиха-конструкторлик бюроларини ташкил этишда хўжалик бошқаруви органлари ҳамда корхоналарга қўмаклашиши кўзда тутилган.

5. Қуйидагилар ташкил этилаётган хўжалик юритувчи субъектларни инновацион ривожлантириш таркибий бўлинмаларининг асосий вазифалари этиб белгиланган:

замонавий ускуналар ва технологияларнинг халқаро ва маҳаллий ишланмаларини ўрганиш, шу асосда замонавий технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишнинг ҳар йилги ва ўрта муддатли дастурларини шакллантирилган;

маҳаллий амалий илмий тадқиқотлар ва ишланмаларга буюртмалар жамламасини шакллантириш, шунингдек уларни жойлаштириш;

амалий илмий тадқиқотлар ва ишланмалар натижаларини корхона фаолияти амалиётига татбиқ этиш.

Мазкур таркибий тузилмалар фаолиятига татбиқ этилган лойиҳалар ва ишланмалар сони, шунингдек улардан олинган иқтисодий самарага қараб баҳо берилиши лозим.

6. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси билан биргаликда бир ой муддатда Хўжалик бошқаруви органлари ва корхоналарнинг модернизация ва янги технологиялар жамғармаси тўғрисидаги низомни белгиланган тартибда ишлаб чиқсин ва тасдиқласин.

7. Модернизация ва янги технологиялар жамғармасига йўналтирилаётган маблағлар хўжалик юритувчи субъектлар томонидан илмий амалий тадқиқотларни, инновацион лойиҳаларни, тажриба-конструкторлик

ишланмаларини ҳамда уларни ишлаб чиқариш жараёнига татбиқ этишни молиялаштиришда фойдаланилади.

8. 2013 йилнинг 1 январигача бўлган даврда ўқув ва илмий-тадқиқот муассасалари ҳамда ташкилотлари, лойиҳа-конструкторлик ташкилотлари хўжалик юритувчи субъектлар билан тузилган шартномалар бўйича амалга ошириладиган амалий илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини бажариш қисмида даромад солиғи, ягона солиқ тўлови, қўшилган қиймат солиғи ва давлатнинг мақсадли жамғармаларига мажбурий тўловлар (ягона ижтимоий тўловдан ташқари) тўлашдан озод этилган.

9. Илмий-тадқиқот муассасалари ва ташкилотларини қайта жиҳозлаш ва тўлиқ жиҳозлаш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлаган рўйхатлар бўйича модернизация қилиш доирасида олиб келинадиган ускуналар божхона тўловларидан (божхона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари) озод этилди.

10. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги 2009—2012 йиллар мобайнида давлат илмий-техникавий дастурлари доирасида илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини олиб бораётган илмий-тадқиқот муассасалари ва ташкилотларининг илмий, технологик ва лаборатория ускуналарини модернизация қилишга маблағлар ажратилишини назарда тутилди.

11. Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги 2009 йилнинг 1 январигача бўлган муддатда илмий-тадқиқот муассасалари ва ташкилотларининг илмий, технологик ва лаборатория ускуналарини модернизация қилишга халқаро молия институтларининг мақсадли грант маблағларини жалб этиш масалаларини ишлаб чиқиши кўзда тутилган эди.

10.3. Ўзбекистонда билимлар иқтисодиёти асосида миллий инновацион тизимларнинг ривожланишидаги ўзига хос хусусиятлар.

Мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш мақсадида иқтисодиётнинг инновацион ривожлантириш тизимига ўтиш жараёни амалга оширилмоқда. Бундай ривожлантириш тизимининг маркази миллий хўжалигимиз мажмуининг бошланғич даражасига — корхоналар, фирмалар, компаниялар, корпорациялар, акциядорлик жа- миятлари даражасига кўчмоқда, айнан шу даражада кашфиётлар, ихтиролар ва илмий тадқиқотлар янги қурилган ёки янгиланган цех ва корхоналарда янги технологияларга, маҳсулотга, техникага, ахборот коммуникацияларига айланмоқда. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, энг

устувор вазифалардан бири Ўзбекистоннинг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини ошириш ва ўрнини мустаҳкамлашга йўналтирилган таркибий ўзгаришлар ҳамда юқори технологияга асосланган замонавий тармоқлар ва ишлаб чиқариш соҳаларини жадал ривожлантириш сиёсатини давом эттириш эканлиги айнан инновацион ривожланиш сари олға қадам босаётганлигимиздан далолат беради. Иқтисодиётнинг янгича ривожланиш тизими моҳиятини тўла англаш учун авваламбор, инновацион иқтисодиёт тўғрисида тўхталиб, унинг маъносини тушуниб олиш зарур. Янгиликлар, яъни инновациялар амалиётда жорий этилиши ишлаб чиқаришни ривожлантиришда доимо катта аҳамият касб этган. Иқтисодиётнинг ҳозирги босқичида ривожланган мамлакатлар тараққиётда инновацион фаолият орқали муҳим ўрин эгаллаб турибди. Бу эса замонавий иқтисодиётда инновацияларнинг роли янада ўсганлиги, улар борган сари иқтисодий ривожланишнинг асосий омилига айланиб бораётганлигидан далолат. Иқтисодиётни юксалтириш соҳасида тадқиқотлар ўтказган олимларнинг фикрича, инсоният тарихи давомида инновациялар иқтисодий ўсишнинг ҳаракатлантирувчи кучи, яъни иқтисодий ривожланиш учун тўртки бўлиб келган. Иқтисодиётда инновацияларнинг роли ортиши биринчидан, бозор муносабатлари табиати билан, иккинчидан, барқарор ўсиш йўлига чиқиш учун мамлакат иқтисодиётида чуқур ислохотларни амалга ошириш зарурати билан белгиланган. Рақобат кучайиб бораётган ҳозирги шароитда компаниялар “инновация” тушунчаси билан кўпроқ тўқнаш келмоқда. Инновацияларни яратиш билан бевосита шуғулланувчи мутахассислар ушбу атама кенг тарқалганини қайд этмоқдалар. Бироқ амалиёт унинг ҳақиқий маъносини ҳали ҳамма ҳам тушуниб етмаганини кўрсатмоқда. Дарҳақиқат, инновациялар борасида сўз юритишга қадар унинг моҳиятини тўлиқ англаш муҳим. Демак, “инновация” сўзи “янгилик” (“новация”) ва “янгилик киритиш” (инновация) маъноларини англатади. Инновациялар тўғрисидаги илмий қарашлар ривожини ўз тарихига эга бўлиб, классик, неоклассик мактаб вакиллари томонидан изчил ўрганилган.

Классик иқтисодий мактаб вакили, таниқли инглиз иқтисодчиси Адам Смит (1729–1790) иқтисодий муносабатларни тартибга солиш ва талаб билан таклиф ўртасидаги мувозанатни таъминлаш нафақат бозор тизими, балки нархларни пасайтириш ва сифатни яхшилаш орқали ортиб бораётган эҳтиёжни қондириш билан бир қаторда буни янги технологияларга ўтиш, яъни инновациялар ёрдамида самарали амалга оширувчи рақобат капитализмнинг ташкилий механизми бўлиб хизмат қилишини қайд этган. Агар иқтисодий ўсишни таъминлашда корхоналар инновациялардан истеъмол учун кураш жараёнида амалий омил сифатида фойдаланаётганини ҳисобга олсак, Адам Смитнинг ушбу таълимоти ҳозирги кунда ҳам долзарблигини сақлаб турибди.

Инновацион амалиёт кўп минг йиллардан буён мавжуд бўлишига қарамай, инновацияларни илмий жихатдан махсус ўрганиш фақат XX асрда бошланди. Рус иқтисодчиси Н.Д. Кондратьев иқтисодиётни юксалтиришнинг инновацион йўли назариясини ривожлантиришга улкан ҳисса қўшди. У инновацияларни даврийликнинг сабабларидан бири сифатида қайд этган. Америкалик иқтисодчи ва жамиятшунос Йозеф Алоис Шумпетер Кондратьев⁴² сингари иқтисодиётда инновацияларнинг ролини оширишга катта ҳисса қўшган.

У ўзининг ”Иқтисодий ривожланиш назарияси” номли асарида инновацияларни иқтисодиёт ва жамиятни ривожлантиришнинг асосий шартлари сифатида қаради. Шумпетер “тадбиркорликнинг инновацион назария”сини яратди ва иқтисодий ривожланишда новатор-тадбиркорнинг ролини юқори баҳолади, “инновация” атамасини 1911 йилда илмий атамалар қаторига киритди. У қуйидаги бешта ўзгаришда тадбиркорлик руҳи билан рағбатлантирилган янги фан-техника омиллари йиғиндисини назарда тутди:

1. Янги техника, янги технологик жараёнлар ёки ишлаб чиқаришнинг янгича бозор таъминотини қўллаш.

2. Янги хусусиятларга эга маҳсулотни жорий қилиш.

3. Янги хом ашёдан фойдаланиш.

4. Ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва унинг моддий-техника таъминотидаги ўзгаришлар.

5. Янги сотиш бозорларининг пайдо бўлиши. Демак, Шумпетернинг фикрига кўра, тадбиркорларнинг роли янги товарлар ишлаб чиқариш ва эски товарларни янги услубда ишлаб чиқариш учун ихтиролардан фойдаланиб, янги хом ашё ва материаллар манбалари ёки янги бозорларни очиб ҳамда соҳани қайта ташкил этган ҳолда ишлаб чиқаришни ислоҳ қилиш ва инқилоблаштиришдан иборат. Ўша даврда темир йўллар қурилиши бошланиши, электр энергияси ишлаб чиқариш, автомобилсозлик ривожига кабилар тадбиркорларнинг янгиликлардан фойда олишга интилишига ёрқин мисол бўла олади.

Индустриал даврда иқтисодий ўсиш суръатларини инқилобий жадаллаштириш, унинг фикрига кўра, даврий янгилик билан боғлиқ илм-фанни жадал ривожлантириш ўсишнинг янги манбаига айланди. Иқтисодчи олимлар қарашлари асосида инновацияларнинг мазмуни, моҳиятини англаб олган ҳолда айтиш мумкинки, инновацион иқтисодиёт жамият учун фойдали ҳар қандай инновациялардан (патентлар, лицензиялар, ноу-хау, ўзлаштирилган ёки шахсий

⁴² Suzanne Berger. A Preview of the MIT Production in the Innovation Economy Report. February 22, 2013 © 2013 Massachusetts Institute of Technology

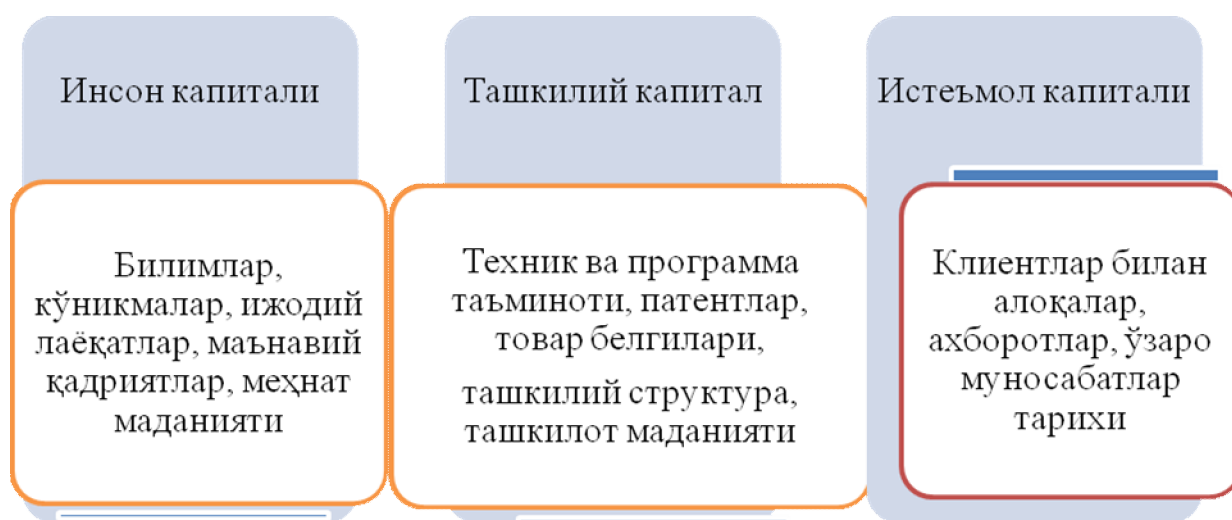
янгиликлар, янги технологиялар ва ҳоказолар) самарали фойдаланишга қодир иқтисодиётдир.

10.4. Иқтисодиётда Интеллектуал капитал

Бу бойлик яратишда фойдаланиш мумкин бўлган билимлар, тажриба, ташкилий имкониятлар, информация, информацион каналлардир.

Интеллектуал капитал — бу қийматга айлантирилиши мумкин бўлган билимлар, бошқача сўз билан айтганда, бу ишчи ва хизматчиларнинг эга бўлган билим ва кўникмалари йиғиндиси ва ташкилотнинг рақобат-бардошлигини шакллантирадиган билимлар мажмуасидир.

Интеллектуал капитал

Билимлар иқтисодиёти - бу шундай иқтисодиётки, унда корхона стратегик ривожланишининг асосий ресурси бўлиб интеллектуал капитал, ишчи ва хизматчиларнинг имкониятлари, корхонага тегишли уникал ташкилий билимлар, товар яратишда уни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етиб боргунгача бўлган барча босқичларидаги инновациялар хизмат қилади⁴³.

Юртимизда мустақиллик йилларида маҳаллий, табиий доривор ўсимликларни кўпайтириш ва маҳсулдорлигини оширишга йўналтирилган тадқиқотларга эътибор берилиши билан бирга доривор ўтлар ва ўсимликлар, синтетик хом ашё асосида янги доривор воситаларни ишлаб чиқаришнинг самарадор технологияларини яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий қилишга устуворлик берилди.

⁴³ Suzanne Berger. A Preview of the MIT Production in the Innovation Economy Report. February 22, 2013 © 2013 Massachusetts Institute of Technology

Бугунги кунгача республикамизда 40 та номдаги оригинал дори воситалари, 1400 дан ортиқ савдо номдаги 200 та генерик дори воситалари ишлаб чиқилган. Умуман ҳозирги кунда мамлакатимизда 149 та фармацевтика корхоналари фаолият кўрсатмоқда ва улар томонидан 1482 номдаги дори воситалари ишлаб чиқарилмоқда. Ваҳоланки, мустақилликкача республикамизда фақатгина 2 та фармацевтика корхонаси фаолият кўрсатган бўлиб, улар томонидан 30 га яқин номдаги дори воситалари ишлаб чиқарилган.

Шу ўринда фракциямиз аъзолари давлат инновацион дастурлари доирасида фармацевтика соҳасида 16 номдаги янги доривор воситаларни (аюстан, олигвон, апикапсалвин, целagriп, мегосин в.б.) маҳаллий хом ашёдан ишлаб чиқариш ташкиллаштирилганлигини алоҳида эътироф этдилар.

Биргина Фанлар академиясининг илмий ташкилотлари томонидан «Ўзфармсаноат» ДАК билан ҳамкорликда амалга оширган лойиҳалар асосида 12 номдаги дори воситаларни ишлаб чиқариш бўйича инновацион технологиялар жорий этилиб, жами 1,5 млрд.сўмлик янги дори воситалари ишлаб чиқарилган. Жумладан, Ўсимлик моддалари кимёси институти томонидан ишлаб чиқилган «Аллапинин», «Медамин», «Галантамин», «Альбендазол» ва «Тефестрол» дори воситалари «Ўзкимёфарм» акциядорлик жамиятида жорий этилди. Шунингдек, бутун дунёда оғир ижтимоий касаллик дея тан олинган ОИТС касаллигини профилактикасида қўллаш учун маҳаллий Иммуно-5 воситасини ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ВИЧ 1-2 ва p24 антигенни аниқлаш учун тўртинчи авлод иммунофермент тест-тизимларни, ошқозон ярасини даволашда қўлланиладиган Гастрофит воситасини ишлаб чиқаришга тайёрлаш жараёни якунланди.

Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни ривожлантиришга устуворлик берилиши ва бу устуворлик амалиётини таъминлаш учун фундаментал ва амалий тадқиқотлар илмий-техника дастурлари доирасида илмий ишлар олиб борилиши республикада бу соҳада олиб борилаётган тадқиқотларни янада чуқурлаштириш ва самарадорлигини

ошириш ҳамда ушбу йўналишда инновация жараёнини ривожлантириш имконини бермоқда.

Кимё технологиялари ва нанотехнологиялар соҳасида амалга оширилаётган ишлар мамлакатда кимё саноатини ривожлантириш, саноат ва қурилиш учун замонавий материаллар яратиш ва ишлаб чиқариш борасида ўз самарасини кўрсатмоқда. Масалан, Фанлар академияси ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг илмий ва олий таълим муассасалари «Ўзкимёсаноат» ДАК билан ҳамкорликда бир қатор янги инновацион технологияларни кимё саноатига жорий этди. Жумладан, Марказий Қизилқум фосфоритидан «азотфосфорли ўғит» олиш технологияси «Навоийазот» акциядорлик жамиятида, янги нитрокальцийфосфатли ўғит ишлаб чиқариш технологияси – Самарқанд кимё заводида жорий этилди. Тажрибаларнинг кўрсатишича, ўғитнинг озукалик даражаси суперфосфатникидан икки баравар кўп бўлиб, у айниқса, шўрланиши юқори бўлган майдонларда яхши самара беради.

Бундай мисолларни иқтисодиётимизнинг бошқа барча соҳаларида амалга оширилаётган инновацион лойиҳалар борасида ҳам келтириш мумкин.

**АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР УЧУН
ТОПШИРИҚЛАР, КЕЙС СТАДИ, ВАЗИЯТЛИ
МАСАЛАЛАР ВА ТЕСТЛАР**

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР УЧУН ТОПШИРИҚЛАР, КЕЙС СТАДИ, ВАЗИЯТЛИ МАСАЛАЛАР ВА ТЕСТЛАР

1-мавзу. Билимлар иқтисодиёти фанининг мақсади ва вазифалари.

Топшириқлар

1. Матни ўқинг ва таҳлилий ҳулоса қилинг.

Инновация атамаси инглиз тилидаги "инноватсион" сўзидан олинган бўлиб "янгиликлар, янгиликларни жорий этиш" деган маъноларни англатади. Инновация атамасининг моҳиятидан инновацион менежментнинг объектив зарурлиги келиб чиқади, бошқача қилиб айтганда инновация бошқарувни талаб этадиган ўзгаришдир.

Ўзгаришларнинг сабаблари турли-туман бўлиши мумкин, жумладан :

- қандайдир аниқ турдаги маҳсулот ёки хизматларга бўлган талабнинг пасайиши;
- савдо компанияларининг ўзаро бирлашиши (яъни, монополлашув имконияти) ёки фаолликнинг умумий пасайиши;
- истеъмолчи афзалликларининг ўзгариши (масалан, саломатлик тўғрисидаги ғамхўрликнинг ижтимоий жихатдан ўсиши);
- янги технологиялар, янги турдаги товарлар ва хизматларнинг пайдо бўлиши (масалан, хонаки шахсий компьютерлар ва уларнинг аксессуарлари);
- маҳаллий ва умуммиллий раҳбарликнинг ўзгариши;
- табиий тарзда рўй берадиган офатлар (зилзила, ёнгин, сув туфони вабошқалар) ва техноген тарзда рўй берадиган офатлар (ишлаб чиқаришдаги ёки уй-жой-коммунал соҳадаги фалокатлар);
- бошқалар.

Инновацияларнинг дастлабки тўлиқ таърифини иқтисодий фанга австриялик иқтисодчи олим Й.Шумпетер ўзининг “Иқтисодий тараққиёт назарияси” номли асарида киритган. Инновацияларнинг классик назарияси мана шу тадқиқотдан бошланади. Й.Шумпетернинг фикрисҳа, **Инновациялар** – нафақат янгилик, балки ишлаб чиқариш омили ҳисобланади. “Янги инновациялар”нинг бирданига кўпайиши, Й.Шумпетернинг фикрича, иқтисодиёт ўсишининг бошланганлигини билдиради.

2. Қуйидаги расмда келтирилган иқтисодий тушунчаларни изоҳланг.

Тестлар

1. “Билимлар иқтисодиёти” фанининг асосий категорияларини изоҳланг.

Инновацион иқтисодиёт
Билимлар иқтисодиёти
Инновация
Иқтисодиёт

2. Инновация бу ...

таҳлилий, тегишли қарор қабул қилиш жараёни орқали ўтган натижа;
жорий қилинган стратегия;
*тадқиқот, ихтиро, кашфиёт натижаси;
амалга ошадиган, рўёбга чиқадиган жараён;

3. Инновацион фаолият нима?

яқунланманган ишланмаларни ниҳоясига етказиш жараёни;
*яқунланган илмий тадқиқот ва лойиҳалар натижалари;
яқунланмаган илмий тадқиқотлар натижаларини ижтимоий-иқтисодий соҳаларда ўзлаштиришга йўналтирилган жараён;
илмий ҳажмдор маҳсулотларни ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, янги ёки амалиётда қўлланиб келаётган жараён;

4. Инновацион фаолиятни бошқариш” фанининг мақсади ...

талабаларда инновацион фаолиятнинг моҳияти, роли, асосий элементлари ва босқичлари бўйича тизимли тушунчаларни шакллантириш, инновацион жараёнларни бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизми моҳиятини очиб бериш, интеллектуал мулк объектларини яратиш, ҳуқуқий муҳофазаси ва ҳимоясини таъминлаш;
“Илмий тадқиқот методологияси”, “Ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг инновацион моделлари”, “Ахборот тизимлари”, “Ҳуқуқшунослик”, “Инновацион маркетинг” ва “Макроиқтисодиёт” каби фанлар билан ўзаро алоқадорлигини ўрганишдан иборат;
тўғри жавоб йўқ;
*талабаларда инновацион жараёнларни бошқарув механизмлари бўйича умумий тушунча ва тасаввурларни шакллантириш, инновацион фикрлаш, маълумотлар оқимини қабул қилиш ва умумлаштириш;

5. “Инновацион фаолиятни бошқариш” фанининг вазифаси ...

*талабаларда инновацион фаолиятнинг моҳияти, роли, асосий элементлари ва босқичлари бўйича тизимли тушунчаларни шакллантириш;
“Илмий тадқиқот методологияси”, “Ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг инновацион моделлари”, “Ахборот тизимлари”, “Ҳуқуқшунослик”, “Инновацион маркетинг” ва “Макроиқтисодиёт” каби фанлар билан ўзаро алоқадорлигини ўрганишдан иборат;
талабаларда инновацион жараёнларни бошқарув механизмлари бўйича умумий тушунча ва тасаввурларни шакллантириш, инновацион фикрлаш;
тўғри жавоб йўқ;

6. “Инновацион фаолиятни бошқариш” фани ... каби фанлар билан ўзаро алоқадорликда ўрганилади

“Менежмент”, “Фалсафа”, “Ахборот технологиялари”, “Хорижий инвестициялар”, “Маркетинг тадқиқотлари” ва “Этика ва эстетика”;

*Илмий тадқиқот методологияси”, “Ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг инновацион моделлари”, “Ахборот тизимлари”, “Ҳуқуқшунослик”, “Инновацион маркетинг” ва лойиҳаларни ишлаб чиқиш;

барча жавоблар тўғри;

“Информатика”, “Эҳтимоллар назарияси”, “Ахборот тизимлари”, “Ҳуқуқшунослик”, “Маркетинг” ва “Микроиқтисодиёт”;

6. Фан-техника сиёсатининг муҳим йўналши бу ...

интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш;

*миллий хавфсизликни ҳимоя қилиш;

лойиҳаларни ишлаб чиқиш;

янги технология яратиш;

7. Инновацион лойиҳа....

келажакда маҳаллий шароитларга мослашган ишлаб чиқариш барча босқичларида қўл келадиган фундаментал тадқиқот;

аниқ муддатда амалга ошириладиган тўпلام режаси;

*муддатда янги тур илмий ҳажмдор маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ташкиллаштиришни ёки мавжуд технологик жараённи такомиллаштириш учун зарур бўлган ҳужжатлар тўплами;

янги ғояларни ишлаб чиқаришда қўллаш учун яратилган тўпلام;

8. Ҳар қандай фаолият соҳасида амалга оширилган илмий янгилик ...

Стратегиядир;

*Инновациядир;

Энергетикадир;

Экологизациядир;

9. Инновацион назария ... вужудга келган

1880-1890 йиллар

1830-1890 йиллар

*1785-1835 йиллар

1930-1985 йиллар

10. Технология нима?

бошланғич моддий ресурслар;

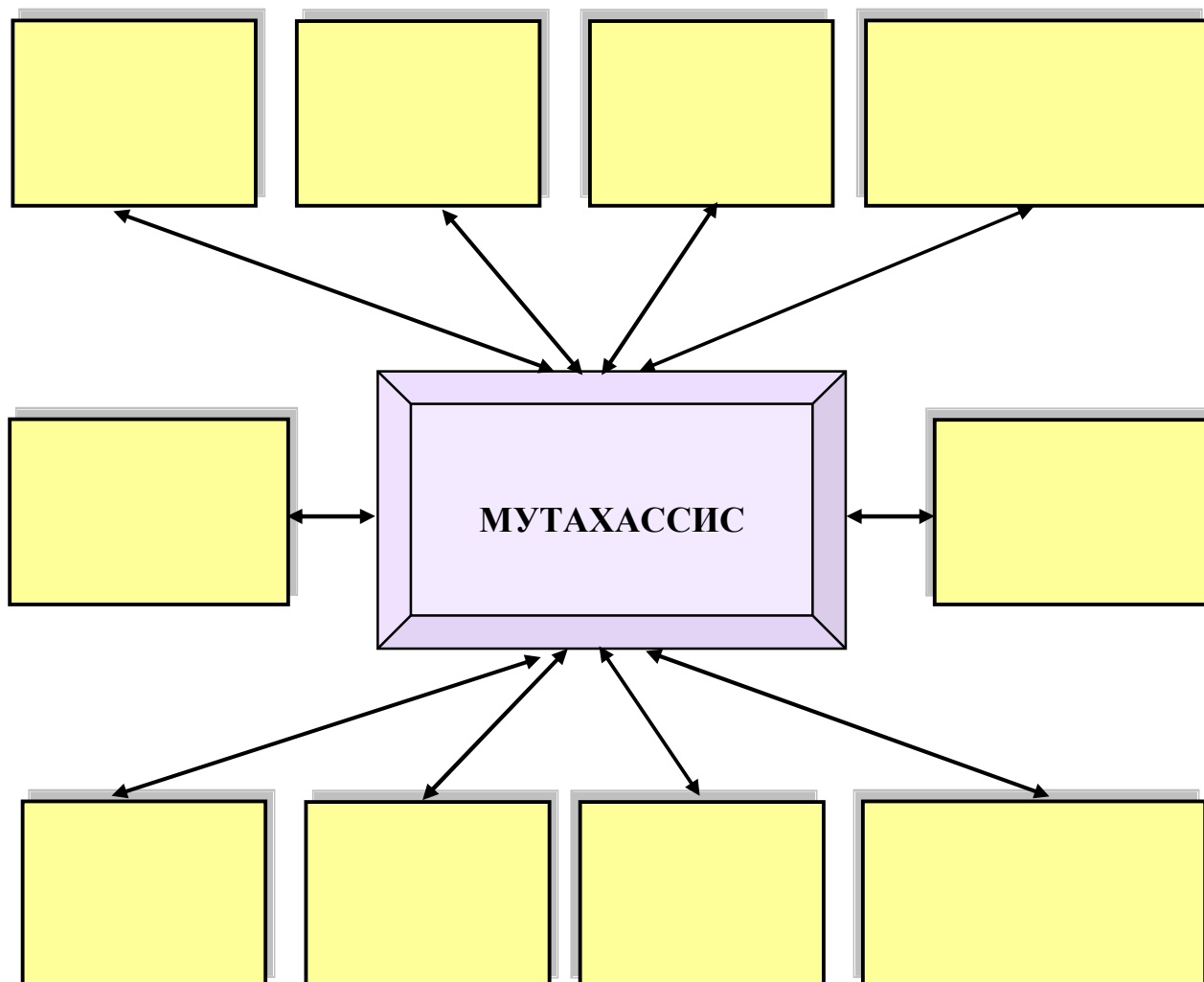
*бошланғич моддий ресурслар, ахборотлар тизим “кириш”нинг бошқа таркибий қисмларини товарга ва унинг “чиқиш”даги бошқа таркибий қисмларга айлантириш;

ўзгартиришнинг усуллари ва воситалари мажмуи;

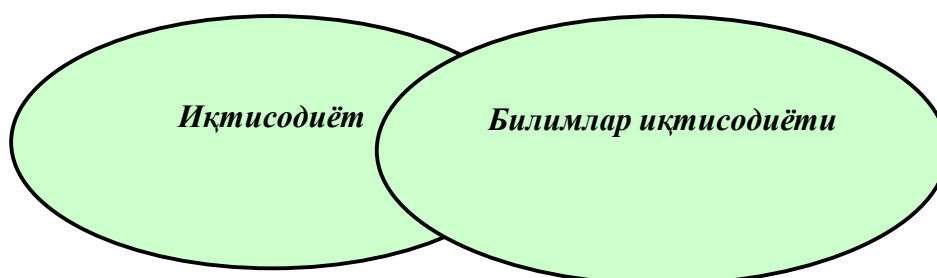
ахборотлар тизим “кириш”нинг бошқа таркибий қисмларини товарга ва унинг “чиқиш”даги бошқа таркибий қисмларга айлантириш;

2-мавзу. Билимлар иқтисодиёти ва илмий-техник сиёсат

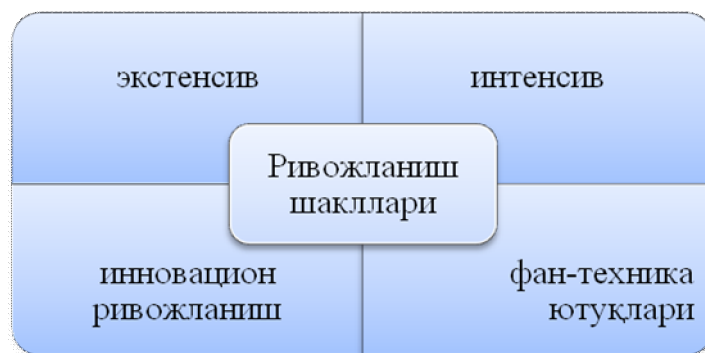
1. “Инновация” тушунчаси Кластер кўринишида ифодаланг ва изоҳ беринг.

2. Иқтисодиёт ва билимлар иқтисодиёти тушунсхаларини Венн диаграммаси орқали хусусий ва умумий томонларини, улардан бир-бирини фарқини аниқланг.

3. Инновация назарияларининг ривожланиш босқичларини таърифлаб беринг.

Тестлар

1. Инновацион фаолиятда “олиб келиш” стратегияси нимани билдиради

*маҳаллий шароитга мослашган ташқи бозорда эҳтиёж сезилаётган маҳсулотларни яратилиши, иқтисодиётда самарасини кўрсатган технологияларни сотиб олиниши; иқтисодиётда самарасини кўрсатаётган технологияларни сотиб олиниши; ишлаб чиқариш жараёнларининг барча босқичларини камраб олган, фундаментал тадқиқотлардан то ишлаб чиқаришгача бўлган даврни ўз ичига олган худди шундай технологияни яратилишини; иқтисодиётда самарасини кўрсатаётган технологияларга лицензиялар сотиб олинади, ташқи бозорда эҳтиёж сезилаётган маҳсулотлар ишлаб чиқарилади;

2. “Олиб келиш” стратегияси қандай амалга оширилади

иқтисодиётни бир томонларидан фойдаланиб, ички бозор эҳтиёжлари қондирилади; иқтисодиётда самарасини кўрсатган технологияларга лицензиялар сотиб олинади; ташқи бозорда эҳтиёж сезилаётган маҳсулотлар ишлаб чиқарилади; *иқтисодиётда самарасини кўрсатаётган технологияларга лицензиялар сотиб олинади, ташқи бозорда эҳтиёж сезилаётган маҳсулотлар ишлаб чиқарилади;

3. Яхшиловчи инновациялар нима?

*бу инновациялар авлодларининг тарқалиши ва улар қўлланувчи турли соҳаларнинг ўзига хослигидан келиб чиқиб, тақсимланишига хизмат қилади эскирган техника ва технологияларнинг хизмат қилиш муддатини ўзгартиришга хизмат қилади; янги техника авлодлари ва технологик укладларни ўзлаштиришга хизмат қилади; турли соҳаларда янги технологияларни ўзлаштиришга хизмат қилади;

4. Инновацион назариянинг асосчиси кимлар?

америкалик муҳандис Ф.Тейлор
*америкалик олим М.Портер
америкалик иқтисодчи Т.Эмерсон
рус олими Р.А.Фатхудинов

5. Инновацион сиёсат бу ...

стратегия демакдир;
тактика демакдир;
тадбирлар, қоидалар ва ташкилий концепсиянинг умумий йиғиндиси ҳисобланади;
*бошқарув тизимини ўзгартириш демакдир;

6. Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (БМТ)нинг фаолияти нимадан иборат эмас

Миллий қонунчиликни замонавийлаштириш бўйича янги халқаро битимлар ва лойиҳаларни ишлаб чиқади;

ривожланаётган мамлакатларга техник ёрдам кўрсатади, патент маълумотини йиғади ва тарқатади ҳамда интеллектуал мулк объектларини ҳимоя қилиш соҳасида халқаро тартибнинг бажарилишини таъминлайди;

аъзо мамлакатлар орасида бошқа кўринишдаги маъмурий ҳамкорликни ривожлантиришга кўмаклашади;

*тўғри жавоб йўқ;

7. Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (БМТ)нинг асосий бошқарув органларини кўрсатинг

Бош ассамблея, конференция, БМТ экспертлар уюшмаси;

Бош ассамблея, БМТ экспертлар уюшмаси, мувофиқлаштириш қўмитаси;

Конференция, БМТ экспертлар уюшмаси, мувофиқлаштириш қўмитаси;

*Бош ассамблея, конференция, мувофиқлаштириш қўмитаси;

8. Фан, санъат, техника, иқтисодиёт: буларнинг барчаси ... турларидир

*интеллектуал меҳнат;

жисмоний меҳнат;

интеллектуал салоҳият;

ҳукукий меҳнат;

9. Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (БМТ) БМТнинг нечта ихтисослашган муассасаларидан биридир

15

*16

17

18

10. Замонавий пуллик хизматлар структурасида етакчи ўрин қайси соҳаларга тегишли

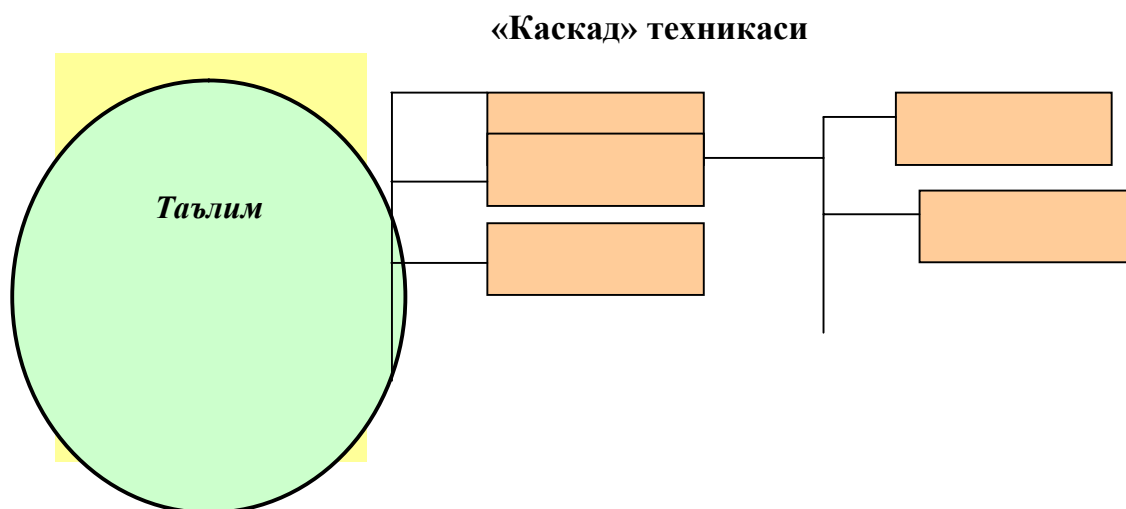
*транспорт ва алоқа хизматлари;

маданий соҳа;

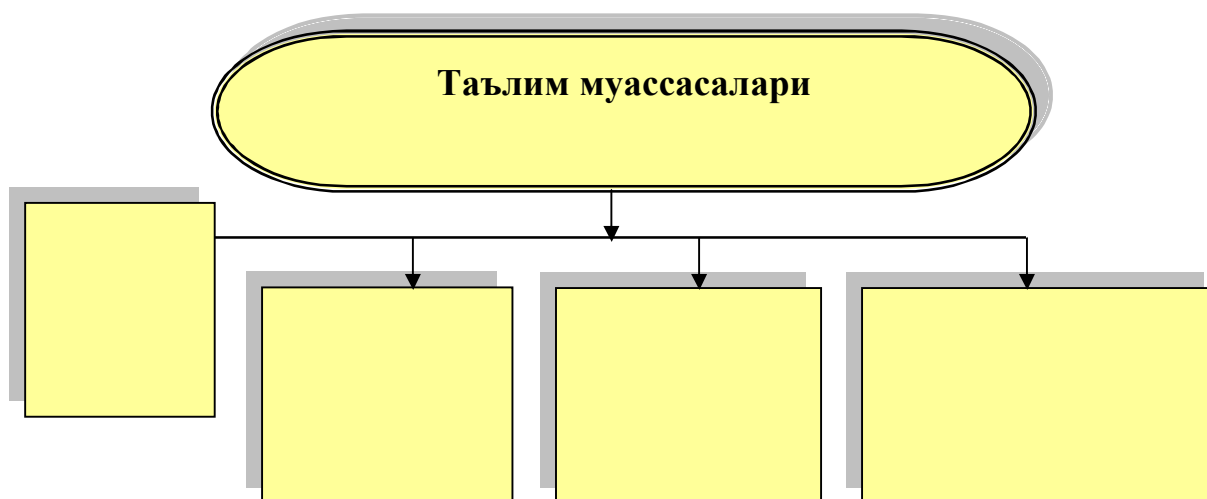
ижтимоий соҳа;

иқтисодий соҳа;

1. Қуйидаги ўқув топшириғини каскад техникаси орқали бажаринг.

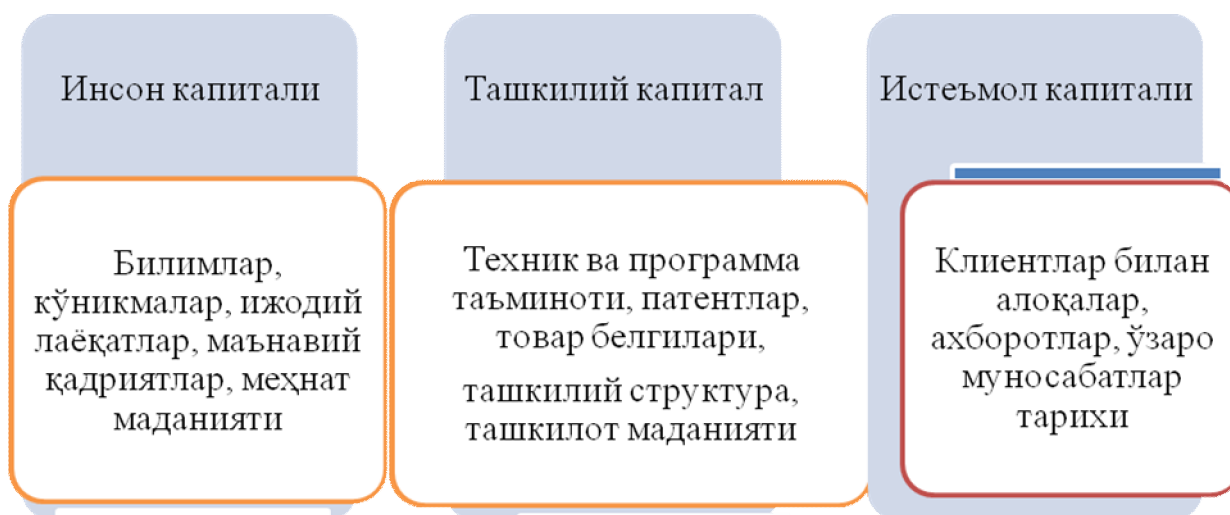

2. ДЦни қуйидаги расм бўйича ифодаланг.

3. Изоҳланг.

Интеллектуал капитал — бу қийматга айлантирилиши мумкин бўлган билимлар, бошқача сўз билан айтганда, бу ишчи ва хизматчиларнинг эга бўлган билим ва кўникмалари йиғиндиси ва ташкилотнинг рақобатбардошлигини шакллантирадиган билимлар мажмуасидир.

1-муаммоли вазият: “Омадли таклиф”

90-йилларнинг боши, собиқ СССРнинг ижтимоий-иқтисодий тартибида катта ўзгаришлар даври. Ҳар бир одам ўз бизнесининг ривожини учун бирон-бир қулайлик топишга ҳаракат қилаётган давр. Миллий Университетнинг иқтисодиёт факультетини битирган, Валижон агросаноат мажмуасининг ривожланиш муаммоларига бағишланган номзодлик диссертациясининг муваффақиятли ёқлангандан сўнг, ўзининг муваффақияти ва олган билимларининг савиясидан мамнун эди.

Бир куни уйда ўтириб, ўзининг эришган муваффақиятларини бўлғуси мутахассисларни ўқитиш ва тайёрлашга бағишлаш ҳақида ўйлар эди. Бирдан шу вақтда уни дўсти телефонда чақириб қолди ва “Бухгалтерия ҳисоб-китоби бўйича” қисқа курс тингловчиларига маърузалар курсини ўқиб беришини таклиф қилди. Тўлов шартларини олдиндан аниқлаб олгач, Валижон рози бўлди.

Уч ой давомида ёш олим юқорида айтилган қисқа курснинг тингловчиларининг 2 гуруҳига – 140 одамга маъруза ўқиди. Валижон ўз меҳнатига олган даромадидан хурсанд эди. Бир куни, тингловчиларнинг бири билан бўлган тасодифий суҳбат вақтида ўзига берилган ҳақ ўқиш учун тингловчилар тўлаган ҳақнинг атига 12% ташкил қилишини билиб қолди (ҳар бир тингловчи тўлаган ҳақ 350 шартли бирликни ташкил қилар эди).

Валижон курс дастури билан танишиб чиқди ва ўқитишга сарфланадиган чиқим атига 12%, бошқа сарфлар ва тўловлар эса 8% ташкил қилишини ҳисоблаб аниқлади.

Бундай фаолиятнинг юқори даромадлилиги, бунга ўхшаш курсларни ўзи ҳам ташкил қилиши мумкинлиги ҳақида ўйлашга мажбур қилди. 3-ой давомида у ишни бухгалтер-менежерларни тайёрлаш ва аҳолига бошқа хизматларни кўрсатувчи корхона “Диловар”ни очди. Муваффақият Валижонни руҳлантирди ва у уда тез муддатда ўзининг курсларини яна ўнта қисшлоқ туманларида очди, бу курсларда мингга яқин тингловчилар ўқитилар эди. Ўқитишнинг ўртача баҳоси 300 шартли бирликни ташкил қилар эди.

Саволлар:

1. Валижоннинг ўзини тадбиркорлик фаолиятини бошлашига нима сабаб бўлди?
2. Сиз бу вазиятда қандай мақсадни кўзлар эдингиз ва қандай бизнес маслаҳатни шакллантирар эдингиз?
3. Агар сиз Валижоннинг ўрнида бўлсангиз, курсни янада ривожлантириш учун нималарни амалга оширар эдингиз?

Тестлар

1. Инвестицияга берилган нотўғри таърифни кўрсатинг

Иқтисодий самара олиш ёки ижобий ижтимоий натижага эришиш учун сарфланадиган пул маблағлари, банкларга қўйилган омонатлар, қимматли қоғозлар, технологиялар, асбоб-ускуналар, лицензиялар ва самара берадиган бошқа ҳар қандай бойликлардир;

Барча турдаги миллий ва интеллектуал бойликлар тушунилиб, улар тадбиркорлик фаолияти объектларига йўналтирилиб даромад келтириши ёки бирор-бир ижобий самарага эришиши зарур;

Даромад (фойда) олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти ва қонун ҳужжатларида таъқиқланмаган бошқа турдаги фаолият объектларига кўчадиган барча турдаги Моддий ва номоддий бойликлар ва интеллектуал мулкка доир ҳуқуқлардир;

*тўғри жавоб йўқ;

2. Ақлий (интеллектуал) инвестициялар таркибига нималар киради

Асосий фондлар, яъни бинолар, асбоб-ускуналар, иншоотлар, коммуникациялар ва бошқа турдаги асосий ишлаб чиқариш фондларининг актив ва пассив қисмлари;

Маҳаллий ва хорижий мамлакатларнинг пул бирликлари, банклардаги омонатлар, депозит сертификатлар, аксиялар, облигациялар ва бошқа қимматли қоғозлар ҳамда тенглаштирилган бойликлар;

*Ақлий меҳнатга оид шаклдаги инвестициялар ва табиий ресурслардан фойдаланиш шаклидаги инвестициялар;

Турли мамалакат олтин захиралари;

3. Глобallasув жараёнига қўшилиш

Кенг қўламдаги фаолиятни амалга ошириш жараёнидир;

Даромад олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти ва қонун ҳужжатларида таъқиқланмаган бошқа турдаги фаолият билан шуғулланишидир;

Қўшни давлатлар билан ҳамкорликни амалга ошириш жараёнидир;

*Дунёнинг етакчи давлатлари билан ҳамкорликда бўлиш, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий соҳадаги давлат сиёсатининг ўзаро манфаатли асосда бу давлатлар сиёсатига мос келишидир;

4. Инновация инвестиция жумласига нималар киради

Асосий фондларни вужудга келтирувчи ва такрор ишлаб чиқаришга, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг бошқа шакллари яратишга қўшиладиган инвестициялар киради;

Барча турдаги инвестициялар;

Инсон салоҳиятини, малакаси ва ишлаб чиқариш тажрибасини оширишга, шунингдек номоддий неъматларнинг бошқа шакллари ривожлантиришга қўшиладиган инвестициялар киради;

*Техника ва технологияларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва ўзлаштиришга қўшиладиган инвестициялар киради;

5. Кашфиёт нима?

Илгари номаълум бўлган моддий дунёнинг ҳодиса ва хоссаларини тушунириб берувчи таълимот;

Билим даражасига тубдан ўзгартириш олиб кирадиган илгари номаълум бўлган аммо объектив мавжуд бўлган моддий дунёнинг қонуниятларини тушунириб берувчи таълимот;

Билим даражасига тубдан ўзгартириш олиб кирадиган, аммо объектив мавжуд бўлган моддий дунёнинг қонуниятларини тушунириб берувсҳи таълимот;

билим даражасига тубдан ўзгартириш олиб кирадиган илгари номаълум бўлган аммо *Объектив мавжуд бўлган моддий дунёнинг ҳодиса, хосса ва қонуниятларини тушунириб берувчи таълимот;

6. Ихтиро нима?

Фандаги янгилик бўлиб, амалиётнинг исталган соҳасидаги муайян қонуниятни ҳал қилиш имконини беради;

*Янги ғоя, техник ечим бўлиб, амалиётда техниканинг исталган соҳасидаги муайян муаммони ҳал қилиш имконини беради ва белгиланган мезонларга жавоб беради;

Табиатдаги янги қонунлар ечими бўлиб, инсон ҳаётининг исталган соҳасидаги муайян муаммони ҳал қилиш имконини беради ва белгиланган мезонларга жавоб беради;

Барча жавоблар тўғри;

7. Кашфиёт объектлари нимаси билан фарқланади?

Янгилиги, хоссаси, техника даражаси;

*Ҳодиса, хосса, қонунийлик;

Ҳодиса, устуворлиги, қонунийлиги;

Саноатда қўлланилиши, янгилиги, аҳамияти;

8. Кашфиёт қандай ҳолларда эътироф этилмайди?

Илгари номаълум бўлган, агар биринчи топилган кунгача давлатимизда ёки хорижда эълон қилинмаган бўлса, учинчи шахсга етказилмаган бўлса;

Агар жиддий хусусиятга эга бўлиб дунёни илмий ўрганишга муҳим ҳисса қўша олса, билим даражасига тубдан ўзгартиришлар олиб кирса, жумладан фан ва техника равнақи борасидаги янги йўналишлар ва янги техника ечимларига асос солса;

*Тўғри жавоб йўқ;

илгари маълум бўлган назарий тушунчаларни умуман ўзгартириб юборса ва илгари илмий жиҳатдан тушунирилмаган илмий ҳақиқатларни изоҳлай олса;

9. Кашфиёт муаллифларига ... берилади

*Патент;

Гувоҳнома;

Диплом;

Шаҳодатнома;

10. Қандай соҳалар ўртасида иқтисодий кашфиётлар “қўприк” вазифасини бажаради

Илмий ва технологик;

Илмий ва мудоффа;

*Таълим ва ишлаб чиқариш;

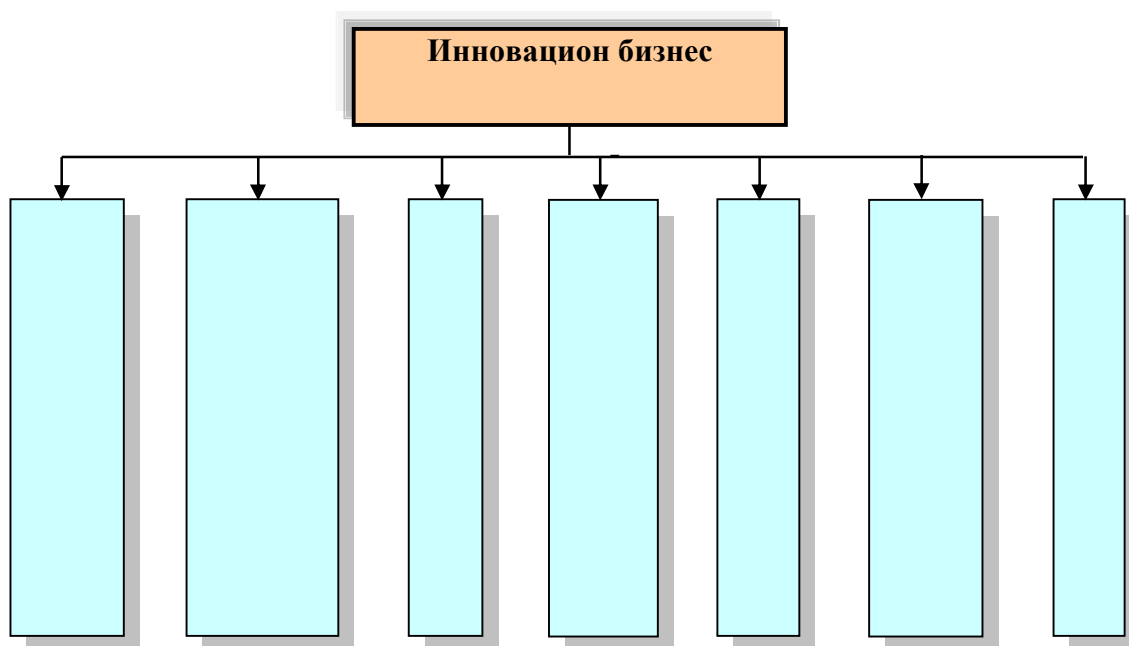
Илмий ва инновацион ишлаб чиқариш;

4-Мавзу. Билимлар иқтисодиётининг менежменти

1. Қуйида берилган Глобал рақобатбардошликнинг асосий омиллари мажмуини изоҳлаб тушунтириб беринг.

- Муассасалар;
- Инфратузилма;
- Макроиқтисодий муҳит;
- Соғлиқни сақлаш ва бошланғич таълим;
- Олий таълим тизими;
- Товар бозори самарадорлиги;
- Меҳнат бозори самарадорлиги;
- Молия бозорининг ривожланганлиги;
- Янги технологиялар билан қуролланганлик;
- Бозор ҳажми;
- Бизнес самарадорлиги;
- Инновацион салоҳият.

2. Қуйида келтирилган “инновацион бизнес” тушунчасини тегишли тартибда тўлдилинг.

Кейс стади

Кейс стади-1

Маълумки, қўшма корхона дастурий бошқарувга асосланган станоклар ишлаб чиқаради. станокларни оммавий ишлаб схиқариш йўлга қўйилгач, бу маҳсулотларни исҳки ва ташқи бозорга чиқариш вазифаси кўндаланг бўлди. Бироқ қўшма корхона Россия ҳудудида фаолият кўрсатади, унинг ходимлари эса рақобат учун жуда муҳим бўлган бу масалада унчалик тажрибага эга эмас, чунки маҳсулот Россия ҳудудида ва хорижга режа-буйруқ асосида жўнатилад эди. Ягона қийинчилик маҳсулотни ўз вақтида истеъмолчига жўнатиб юбориш эди,холос.

Ҳозирги пайтда маҳсулотнинг рақобат кучли бўлган Европа бозорларига чиқарилиши сабабли корхона президенти сотув бўлимига вазиятни таҳлил қилиш ҳамда товарни силжитишни жадаллаштириш бўйича мас келувчи тадбирларни қўллаш вазифасини топширди. Аниқ ва муайян вазифалар ҳам белгиланди, хусусан:

1.Янги станок моделини оммавийлаштириш бўйича маҳаллий реклама органлари қандай ишлашини баҳолаш.

2.Савдо агентларини аттестациядан ўтказиш, уларнинг ишбилармонлик хислатларини баҳолаш ва уларнинг станокларни бозорга чиқаришдан қанчалик манфаатдор эканликларини аниқлаш.

3.Қўшма корхона маҳсулотларини сотиш билан шуғулланувчи воситачилар доирасини аниқлаш.

4.Бозордаги савдогарлар функцияларини, уларнинг меҳнати қанчалик интесивлигини аниқлаш.

5.Корхона маҳсулотини силжитишнинг энг самарали усулларини танлаш.

6.Қилинган таҳлил натижалари бўйича олдиндан маркетинг ва сотув бўлимлари ходимлари билан муҳокама қилгандан сўнг корхона президентида доклад қилиш ва станокларни бозорга силжитиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш.

Кейс стади - 2

Маълумки, қўшма корхона, бошқа ҳар қандай корхона каби, маркетинг бўлими ва маркетинг тадқиқотлари гуруҳини ташкил қилмасдан фаолият кўрсата олмайди. Маркетинг фаолият масаласи кутиб тура олмаслиги сабабли қўшма корхона президенти иқтисодий масалалар бўйича вице-президентга корхона маркетинг фаолиятини бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш, маркетинг бўлими бажариши лозим бўлган функцияларни ҳисобга олган ҳолда бўлим учун кадрларни танлаб олиш вазифасини топширди.

Ўз навбатида вице-президент маркетинг бўлими раҳбарига бошқарув тузилмасини ишлаб чиқиш, бўлим фаолияти турларини аниқлаш ва бундан келиб чиқувчи вазифаларни белгилаш вазифасини топширди:

1. Бўлимни бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш.

2. Кадрларни танлаш ва ўқитиш.

3. Маркетинг бўлимида ички фаолият турларини аниқлаш.

4. Ишлаб чиқариш харажатларини аниқлаш, материал сарфи ва юклама харажатларни ҳисобга олиш тартибини белгилаш.

5. Товар заҳиралари ва уларнинг айланмаси тезлиги, товар заҳираларини назорат қилиш усулларини таҳлил қилиш.

6. Режалаштириш ва назорат мақсадида маркетинг тадқиқотлари бюджетини ишлаб чиқиш:

- ◆ бюджетни ишлаб чиқиш мақсадлари;
- ◆ бюджетни тайёрлаш бўйича ишларни ташкил этиш;
- ◆ қўшма корхонанинг бошқа бўлимлари билан маркетинг бўлимининг алоқаси;
- ◆ касса бюджети ва ундан нақд пулни бошқаришда фойдаланиш.

7. Капитал харажатлар режасини баҳолаш:

- ◆ ишлаб чиқаришнинг асосий воситаларига қўйилмалар ҳажми;
- ◆ капитал харажатларни режалаштириш;
- ◆ капитал қўйилмалар ҳажмига таъсир кўрсатувчи омиллар;
- ◆ капитал харажатларни тежашни баҳолаш усуллари.

1. Корхонанинг маркетинг фаолияти ҳақида ҳисобот тузиш жараёнини ишлаб чиқиш. Вазиятли масалани қўшма корхонанинг маркетинг бўлими ва экспертлар йиғилишида кўриб чиқиш ҳамда унинг фаолияти бўйича маркетинг тадқиқотлари асосида тавсиялар ишлаб чиқиш зарур. Вазиятни таҳлил қилиш ва услубий тавсиялар ишлаб чиқиш учун 24 соат вақт ажратилади.

Тестлар

1. Иқтисодиётнинг бош масаласи ва доимий муаммоси:

- а) Нима, қандай, қанча ва ким учун ишлаб чиқариш;
- б) Ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш учун қанча ишчи кучи сарфлаш керак;
- в) Давлатнинг миллий даромадини қандай ошириш мумкин;
- г) Маҳсулотни янги технология орқали ишлаб чиқариш керак;
- д) Тўғри жавоб йўқ.

2. Иқтисодиёт назарияси фани қандай ҳодисаларни ўрганади ва уларни оммага етказди?

- а) Ҳаётий;
- б) Жамият;
- в) Статистик;
- г) Иқтисодий;
- д) Сиёсий.

3. Иқтисодий назариянинг қайси оқимида савдо-сотиқ ва асосан ташқи савдо барча бойликларнинг манбаи деб ҳисобланади?

- а) Меркантилизм;
- б) Физиократлар;
- в) Классик буржуа иқтисодий мактаби;
- г) Марксистик назария;
- д) Маржинализм.

4. Ҳозирги замон иқтисодий назариясининг қайси оқимида иқтисодий ўсишни таъминлашнинг ва тартибга солишнинг асосий воситаси пул деб ҳисобланади?

- а) Кейнсчилар;
- б) Монитаризм;
- в) Институционализм;
- г) Либерализм;
- д) Барча оқимларда.

5. Иқтисодиёт назарияси фанининг предмети нимадан иборат?

- а) Ижтимоий муносабатларни ўрганиш;
- б) Сиёсий муносабатларни ўрганиш;
- в) Иқтисодий муносабатларни ва ижтимоий ҳўжаликларни самарали юритишнинг

- иқтисодий қонун-қоидаларини ўрганиш;
г) Ҳуқуқий муносабатларни ўрганиш;
д) Табиий жараён ва ҳодисаларни ўрганиш.

6. Фаннинг иқтисодий ҳодисаларни ўрганиш усуллари:

- а) Илмий абстракциялаш, индукция, дедукция;
б) Анкеталар тузиш, сўровлар олиб бориш;
в) Математик ва статистик;
г) а) ва в) жавоблар тўғри;
д) а) ва б) жавоблар тўғри.

7. Қуйидагилардан қайси бири умумий иқтисодий қонунлар жумласига киради?

- а) қиймат қонуни;
б) талаб қонуни;
в) таклиф қонуни;
г) эҳтиёжларнинг юксалиш қонуни;
д) фойда келишининг камайиб бориш қонуни.

8. Иқтисодий жараёнларни илмий билишнинг қайси усулида далиллардан асосий қонун-қоидалар ишлаб чиқишни ёки амалиётдан назария томон боришни билдиради?

- а) илмий абстракция;
б) дедукция;
в) индукция;
г) эмпирик;
д) гипотеза.

5-МАВЗУ. Билимлар иқтисодиётида интеллектуал салоҳиятнинг таҳлили.

1. Билимлар иқтисодиётида инновацион жараёнларни кластер кўринишида ифодаланг.

2. Инновацион жараёнлар ривожланишига таъсир кўрсатувчи омилларни таҳлил қилинг.

Омиллар гуруҳи	Салбий таъсир этувчи омиллар	Ижобий таъсир этувчи омиллар
<i>Иқтисодий</i>	Инвестиция маблағларининг етишмаслиги	Зарурий молиявий захираларнинг мавжудлиги
<i>Технологик</i>	Моддий-техника ва илмий-техникавий ишлар учун зарур бўлган шароитларнинг талабга жавоб бермаслиги. Мавжуд технологияларининг эскилиги ва хоказо	Этарли даражада моддий-техникавий базанинг ва ишлаб чиқариш технологиялари, хўжалик ҳамда илмий-техникавий инфратузилманинг мавжудлиги
<i>Сиёсий</i>	Антимонопол қонунлар томонидан чекланганлиги	Қонуний чора-тадбирларнинг яратилиши
<i>Ҳуқуқий</i>	Солиқ, амортизация, патент-лаш ва лицензиялаштиришнинг талабга жавоб бермаслиги	Инновацион фаолиятнинг ривожланишини ҳуқуқий таъминлаш
<i>Ташкилий</i>	Ташкилий таркибларнинг эскириши	Бозор шароитларидан келиб чиққан ҳолда ташкилий таркибни такомиллаштиришга мойиллиги
<i>Бошқарув</i>	Марказлаштирилган авторитар бошқарув, ахборотлар билан таъминлашнинг ва субъектлар ҳамда ички субъектлар муносабатларининг мураккаблиги. Инновацион жараён бўйича келишувнинг мураккаблиги	Ишлаб чиқариш ташкилий тизимининг муқобиллиги, демократик бошқарувга асосланиши, ахборотлар билан таъминланиши. Инновацион жараёни амалга оширишда умумий мақсаднинг шаклланиши
<i>Ижтимоий-психологик</i>	Ишлаб чиқариш йўналишининг ўзгариши асосида янги иш жойларининг мослашуви, мавжуд ишлаб чиқариш фаолиятини қайта ташкил этиш. Ишлаб чиқариш эски усуллариининг мавжудлиги, ишлаб чиқариш олдидаги кўрқув, омадсизлик	Маънавий рағбатлантириш. Ижтимоий тан олиш, инновацион меҳнатга шароит яратиш, талаб даражасида психологик шароитлар яратилиши
<i>Маданий</i>	Субъектлар ўртасидаги ижтимоий, иқтисодий ва маданий муносабатларнинг талабга жавоб бермаслиги, ишончга, ҳурматга асосланмаганлиги	Ўзининг инновацион маҳоратини кўрсатишга шароитнинг мавжудлиги. Субъектлар ўртасидаги муносабатлар тенглик, ишончлилиқ муносабатларига ва ҳурматга асосланиши

Тестлар

1. Товар ҳўжалигининг вужудга келиши ва ривожланиш шарт-шароитлари нимадан иборат?

- а) ижтимоий меҳнат тақсимоти;
- б) мулк эгаларининг алоҳидалашуви;
- в) маҳсулотнинг айирбошлаш учун ишлаб чиқарилиши;
- г) бозорларнинг вужудга келиши;
- д) юқоридагиларнинг барчаси.

2. Товар қиймати қандай меҳнат сарфларини ифодалайди?

- а) индивидуал;
- б) зарурий;
- в) қўшимча;
- г) ижтимоий-зарурий;
- д) умумий.

3. Пулнинг қайси вазифаси нархнинг шаклланиши билан боғлиқ?

- а) муомала воситаси;
- б) тўлов воситаси;
- в) қиймат ўлчови;
- г) жамғарма воситаси;
- д) жаҳон пули.

4. Меҳнат унумдорлиги қандай аниқланади?

- а) маҳсулот миқдорини уни ишлаб чиқаришга кетган иш вақтига нисбати билан;
- б) маҳсулот миқдорини қилинган сарф-харажатларга нисбати билан;
- в) маҳсулот миқдорини асосий капиталга таққослаш йўли билан;
- г) маҳсулот миқдорини айланма капиталга таққослаш йўли билан;
- д) юқоридаги барча усулларда.

5. Меҳнат интенсивлиги нима?

- а) меҳнатнинг аниқ турининг маҳсулдорлиги;
- б) меҳнатнинг сарфланиш тезлиги ва жадаллиги;
- в) қўлланиладиган меҳнат ҳажмининг ортиши;
- г) қўлланиладиган меҳнат ҳажмининг қисқариши;
- д) юқоридагиларнинг барчаси.

6. Пулнинг қайси вазифаси нархнинг шаклланиши билан боғлиқ?

- а) муомала воситаси;
- б) тўлов воситаси;
- в) қиймат ўлчови;
- г) жамғарма воситаси;
- д) жаҳон пули.

7. Пулнинг вазифаси нимадан иборат?

- а) пул истеъмоли билан ижтимоий талабга бўлган инвестиция омили;
- б) ижтимоий таклиф ва алмашув учун зарур бўлган миқдорни белгилайдиган капитал қўйилмалар омили;
- в) даромадлар ва харажатларни ҳисобга олиш тизими;
- г) ягона ҳисоб-китоб юргизиш, алмашув, жамғарма, муомала, тўлов воситаси вазифасини бажаради;
- д) иқтисодий фаолиятни рағбатлантиради.

8. Пулнинг кутилмаган қадрсизланишидан аҳолининг қайси қисми кўпроқ жабр кўради?

- а) облигация эгалари;
- б) ишлаб чиқарувчилар;
- в) қарз олувчилар;
- г) деҳқон (фермер) хўжалиги;
- д) доимий даромад олувчилар.

9. Пулнинг айланиш тезлиги нимага таъсир қилади?

- а) товар баҳосига;
- б) муомала учун зарур пул миқдорига;
- в) айирбошлаш курсларига;
- г) фоиз ставкасига;
- д) соф экспорт ҳажмига.

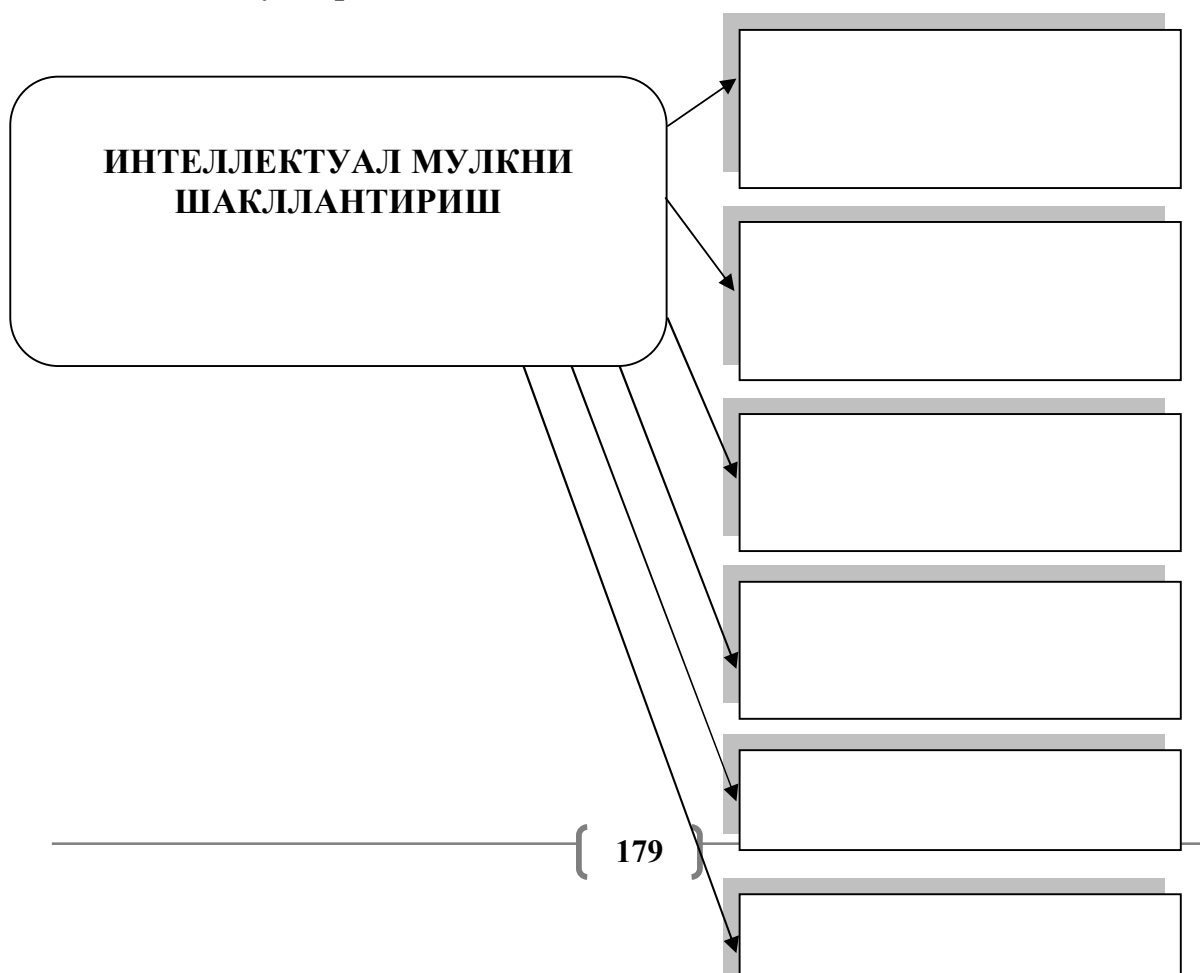
10. Пулнинг вазифаларидан қайси бири унинг муомаладан чиқарилишини тақозо қилади?

- а) муомала воситаси;
- б) қиймат ўлчов воситаси;
- в) жаҳон пули;
- г) тўлов воситаси;
- д) бойлик тўплаш воситаси.

6-МАВЗУ. Интеллектуал мулк – баҳолаш объекти сифатида ва уни баҳолаш.

1. “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар” тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонунини мазмун ва моҳиятини тушунтиринг.

2. Чизмани тўлдиринг.

Тестлар

1. Талабнинг ўзгарувчанлиги- бу.....

- а) талабнинг устуворлигидир;
- б) ҳамма омиллар доимий бўлган ҳолда талабнинг ўзгариши;
- в) талабнинг омилларга боғлиқ ҳолда тебраниши;
- г) талаб билан таклифнинг мос келиши;
- д) тўғри жавоб йўқ.

2. Талаб ўзгармас бўлган ҳолда нархнинг ўсиши:

- а) истеъмолчилар харажатларининг ошишига олиб келади;
- б) истеъмолчиларга ҳеч қандай таъсир этмайди;
- в) истеъмолчилар даромадининг ошишига олиб келади;
- г) истеъмолчилар харажатларининг камайишига олиб келади;
- д) тўғри жавоб йўқ.

3. «Нарх» билан «талаб» ўртасида:

- а) тўғри боғланиш мавжуд;
- б) тескари боғланиш мавжуд;
- в) боғланиш мавжуд эмас;
- г) корреляцион боғланиш мавжуд;
- д) нотўғри жавоб йўқ..

4. Талаб > таклиф бўлса:

- а) пул тақчил бўлади;
- б) бозорда товарлар ўтмай йиғилиб қолади;
- в) бозор мувозанатига эришилади;
- г) бозорда тақчиллик ҳукм суради;
- д) нотўғри жавоб йўқ.

5. Ишлаб чиқариш омиллари бозорида талаб ва таклиф қонуни амал қиладими?

- а) ҳа, албатта;
- б) айрим ҳолларда;
- в) умуман амал қилмайди;
- г) фақат ишлаб чиқариш воситалари бозорида амал қилади холос;
- д) тўғри жавоб йўқ.

6. Таклиф- бу.....

- а) истеъмолчи сотиб олишга қодир бўлган товарлар ва хизматлар миқдори;
- б) ишлаб чиқарувчи бозорга сотишга чиқарадиган товарлар ва хизматлар миқдори;
- в) пул билан таъминланган эҳтиёж;
- г) товар ва хизматларнинг сотуvidан олинадиган даромад;
- д) тўғри жавоб йўқ.

7. Таклифга қуйидаги омиллар таъсир этади:

- а) сотувчилар ва харидорларнинг миқдори;
- б) товар ва ресурсларнинг нархи, талаб ва рақобат;
- в) бозордаги монополистлар ва монополистик рақобат;
- г) ишчиларни ёллаш ва уларга ҳақ тўлаш;

д) ҳамма жавоблар тўғри.

8. Таклиф қонуни- бу.....

- а) нарх ошиши билан таклиф ҳам ошади ва аксинча;
- б) нарх ошиши билан таклиф камаяди ва аксинча;
- в) нарх пасайиши билан таклиф ошади ва аксинча;
- г) нархнинг ўзгариши таклифга ҳеч қандай таъсир этмайди;
- д) тўғри жавоб йўқ.

9. Таклиф эгри чизиги юқорига кўтарилади, чунки қанчалик нарх бўлса, шунчалик фирмаларнинг товар ишлаб чиқариш ва сотиш имконияти ошади.

- а) паст;
- б) юқори;
- в) ўртача;
- г) эркин;
- д) ҳаммаси тўғри.

10. Талаб ва таклифнинг мувозанат нуқтаси- бу.....

- а) талаб ва таклиф эгри чизикларининг кесишиши нуқтаси;
- б) талаб ва таклиф эгри чизикларининг узоқлашиш нуқтаси;
- в) ордината ўқини кесиш нуқтаси;
- г) талаб ва таклиф эгри чизигининг тегиб ўтиш нуқтаси;
- д) ҳамма жавоблар тўғри.

11. Бозор мувозанати- бу.....

- а) талаб ва таклиф миқдорининг тенгсизлиги;
- б) талаб ва таклиф миқдорининг тенглиги;
- в) талабнинг таклифдан ортда қолиши;
- г) ҳаддан ташқари кўп ишлаб чиқариш;
- д) нарх билан товарлар миқдори ўртасидаги бевосита ёки тўғридан-тўғри боғлиқлик.

7 МАВЗУ: Тадқиқотларнинг илмий-техник ва иқтисодий самарадорлиги.

Изоҳланг.

Инновацион ривожланиш — Ушбу тушунча инглиз тилидан олинган бўлиб, “innovation”, яъни янгилик, янгилик киритиш деган маънони англатади

Ривожланишнинг инновацион тури (ингл. Innovation model of development) – ижтимоий ишлаб чиқаришда янги илғор технологияларга урғу бериш, юқори технологиялар асосида маҳсулотлар ишлаб чиқариш, микро ва макроиқтисодий жараёнларда илғор ташкилий ва бошқарув қарорларини қабул қилиш - технопарк , техно полис, кам энергия талаб этадиган технологиялардан фойдаланиш сиёсати, ишлаб чиқариш фаолиятини интеллектуалаштириш, иқтисодиётни софтлаштириш ва сервислаштириш билан тавсифланади.

Инновацион ривожланишнинг методологик базасининг мажбурий элементи сифатида илмталаб ишлаб чиқаришнинг ривожланиши даражаси ва иқтисодийга интеллектуал ресурсларни жалб этиш даражасини қайд этиш мумкин.

Инновацион фаолликни қуйидаги 3та даражадаги таҳлилни изоҳлаб беринг:

1. Глобал даражада – мамлакатларнинг географик ва социал-иқтисодий мезонларига қараб.

2. Миллий даражада – маълум бир мамлакатнинг ривожланганлик ҳолати, мавжуд муаммолар ҳамда тараққиётнинг кучли ва кучсиз томонларига қараб.

3. Худудий даражада – мамлакат худудларининг фарқланишига қараб.

Инновацион ривожланиш йўлидаги дунё мамлакатларини қуйидаги категориялар бўйича таснифланишига изоҳ беринг.

Юқори даражада

1. Инновацион ривожланишда лидер мамлакатлар (АҚШ, Германия, Дания, Швеция, Финляндия).

Ўрта даражада

2. Инновацион ривожланишга эътибор кучайиб бораётган мамлакатлар

(Австрия, Бельгия, Кипр, Эстония, Франция, Ирландия, Люксембург, Нидерланды, Словения и Великобритания).

Ўрта даражадан паст

3. Инновацион ривожланишга эътибор суст мамлакатлар (Хорватия, Чехия, Греция, Венгрия, Италия, Мальта, Польша, Португалия, Словакия, Испания).

Жуда паст даражада

4. Чекланган инновацион ривожланишдаги мамлакатлар (Болгария, Латвия, Литва и Руминия).

Ўзбекистоннинг илмий салоҳияти

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим муассасаларида 25107 нафар профессор-ўқитувчилар фаолият юритаётган бўлиб, улардан фан доктори илмий даражага эга бўлганлари 1470 нафарни, фан номзодлари 6011 нафарни ташкил этмоқда, шунингдек, илмий унвони бўйича 1078 нафар профессорлар, 4091нафар доцентлар фаолият олиб бормоқда.

2017 йилнинг 1 ноябрь ҳолатига Ўзбекистон Республикасида 72та Олий таълим муассасаси (Олий харбий билим юртларидан ташқари) ва 19та филиаллар мавжуд бўлиб, уларнинг таркибида 4та академия, 7та хорижий Олий таълим муассасаларининг филиаллари, 27та Университетлар ва 4та Олий диний таълим муассаса ҳамда филиаллари фаолият юритмоқда.

Ўзбекистон Республикасида Олий таълим муассасаси ва филиалларининг ҳудудлар кесимида тақсимланиши.

№	Ҳудудлар	ОТМлар сони	Филиаллар сони
1.	Қорақолпоғистон Республикаси	2	5
2.	Андижон	4	-
3.	Бухоро	4	1
4.	Жиззах	2	-
5.	Қашқадарё	2	1
6.	Навоий	2	1
7.	Наманган	3	-
8.	Самарқанд	6	1
9.	Сурхондарё	1	1
10.	Сирдарё	1	1
11.	Тошкент вилояти	2	1
12.	Фарғона	3	3
13.	Хоразм	1	2
14.	Тошкент.ш.	39	2
15.	Жами	72	19

**Давлатнинг илмий-техник сиёсатини амалга ошириш
механизими**

- Илмий-техник тарақиёт устувор йўналишларини белгилаб олиш
- Давлат илмий-техник дастурларини шакллантириш
- ДИТД бажарилишини мониторинги ва натижаларни экспертиза қилиш
- ИТИ натижалари маълумотлар базасини шакллантириш
- Ҳар йиллик инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳалар ярмаркасини ташкил этиш

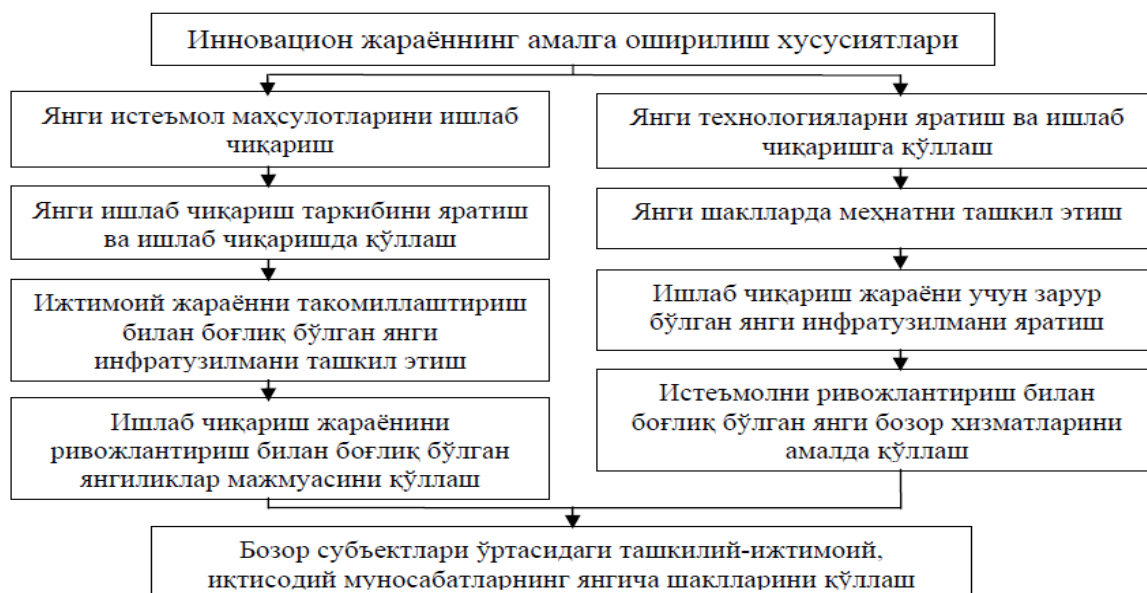
Иқтисодийётнинг инновацион тараққиёти - бу интеллектуал салоҳият, ишчи ва хизматчиларнинг креатив имкониятлари, билимлари, товар яратишдан тортиб уни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етиб боргунгача барча босқичлар бўлиб, бундаги инновациялар корхона стратегик ривожланишининг асосий ресурси бўлиб хизмат қилади.

Инновацион тараққиётда инновацияларнинг чизиқли модели бу ишлаб чиқилган фундаментал илмий ғоялар амалий тадқиқотлар билан боғлиқда бўлишини англатади.

Бугунги шароитда инновацион, айнан билимларга асосланган, малакали ишчи кучини ўзида мужассам этган юқори фан сиғимиغا эга бўлган технологик иқтисодийёт рақобатбардош бўлади.

8-Мавзу. Инновацион лойиҳаларнинг рискинни баҳолаш методлари.

2. Инновацион жараёни амалга ошириш хусусиятлари кетирилган расмни тушинтиринг.

1-муаммоли вазият: “Ўзбеклар ва голландия гуллари”

Аббос Ахмедов бизнес билан шуғулланишини бошлаганида турли йўналишларни танлашига тўғри келди. У битта нарсани бир жойдан олиб бошқа жойда сотишга ҳаракат қилди, лекин бу фаолият туфайли унинг даромади унчалик кўпаймади. Шунинг учун у кейинчалик кўчмас мулк билан шуғулланди. Бу ўз навбатида унинг даромади ошишига олиб келди. Лекин бу фаолият тури ҳам рақобатли эканлиги учун унинг янги иш қидиришига олиб келди. У тадбиркорлик билан астойдил шуғулланмоқчи бўлди. Шунинг учун ўртоқлари ва дўстларининг бизнес ва тадбиркорликка оид фикрларини ўрганди. У гул сотиш бизнеси жуда катта даромад олиб келишини эшитганидан кейин, шу билан фойда олиш даражаси анчагина катта бўлишини билиб олди. Шунинг учун у голландиялик шерикларининг Голландиядан гулларни юбориш тўғрисидаги таклифидан фойдаланмоқчи бўлди. Гулларни Голландиядан олиб

келиш нархи Голландия бозорида сотиладиган гуллар нархидан 3 барабар паст эди. Букетлари эса хатто европаликлар учун ҳам маъкул эди. Аббоснинг ўзи шахсий дўкони йўқ эди, бироқ у бир таниши орқали мини-маркетдан жой ажратиб беришларига келишиб олди ва унга галантерия бўлимдан жой ажратилиб, сотувчиларга гул сотиш вазифаси юклатилди. Гул сотиш вақти жуда қулай эди, бир ҳафтадан кейин 8 март байрами, у улгуржи харидорларга гулларни сотишни ҳаёлига ҳам келтирмаган эди. Бир ой ўтди, лекин мини-маркетининг янги секцияси атиги 10 фоиз ҳам Аббос келтирган гулларни сотгани йўқ. Сотувчилар ва харидорларнинг фикрларига кўра, Голландия учун паст ҳисобланган нархлар Ўзбекистон харидорлари учун жуда баланд бўлди, харидорларнинг кўп қисми байрамга ўзимизнинг гвоздика (чиннигуллар) ни олишди. Пули бор бизнесменлар чиройли голландия гуллари тўғрисида кечикиб қолган реклама орқали билганда, мини –маркет кўрсатаётган хизматлардан фойдалана олмади, чунки магазин олдида автомашиналарни қўйиш мумкин эмас эди.

Мухкома учун саволлар

1. Ўзининг тадбиркорлик ғоясини ҳаётга тадбиқ этиш учун Аббос қандай хатоларга йўл қўйди?
2. Голландиялик гулларни етказиб берувчилар олдида Аббос бирор бир афзалликларга эга бўлганми, маркетинг нуқтаи назаридан гулларни сотиш учун унга нима тўсқинлик қилган?
3. Келгусида йўлга қўйилган хатоларни тузатиш учун Сиз нималарни унга масалаҳат берар эдингиз?

Тестлар

1. Тадбиркорлик фаолияти.....

- а) фойда олиш мақсадида таваккалчилик билан амалга ошириладиган фаолият;
- б) бозор субъектлари ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ таваккалчиликка эга бўлиш учун курашни англатади;
- в) истеъмол жараёнида қўлланилиши мумкин бўлган восита;
- г) асосий капитални кенгайтириш ва уни такрор ишлаб чиқаришга қилинадиган сарфлар;
- д) иқтисодиётда туб ўзгаришларни амалга оширишга қаратилган тадбирлар.

2. Тадбиркор фойда олишга қаратилган мақсадини қандай вазифаларни бажариш орқали рўёбга чиқаради?

- а) бизнесга тегишли асосий қарорлар қабул қилиш;
- б) иқтисодий ресурсларни бирлаштириш;
- в) ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятида ташаббус кўрсатиш;
- г) таҳликага бориш;
- д) юқоридагиларнинг барчаси орқали.

3. Бизнес – режанинг моҳияти қуйидаги тасдиқлардан қайси бирида тўлароқ намоён бўлади?

- а) режалаштиришнинг аниқ ифодаланиши;

- б) фирмани бошқариш воситаси;
- в) янги ғоя мақсадининг асосланиши;
- г) мақсадга эришиш йўлларининг таклиф қилиниши;
- д) юқоридагиларнинг барчаси.

4. Бизнес фаолият тури сифатида қуйидагилардан қайси бирини ўз ичига олади?

- а) ишлаб чиқариш ва уни ташкил этишни (режалаштириш ва таъминот ҳам ўз ичига олган);
- б) маркетинг фаолиятини (реклама ва нарх сиёсати билан бирга);
- в) бошқаришни;
- г) молиявий таъминлашни;
- д) юқоридагиларнинг барчасини.

5. Тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиш шарт-шароитлари нимадан иборат?

- а) хўжалик юритиш субъекти сифатида иқтисодий эркинликка эга бўлиш;
- б) мулкчилик ҳуқуқига эга бўлиш;
- в) иқтисодий муҳит ва ижтимоий-сиёсий шарт-шароит;
- г) мулкчилик ва хўжалик юритишнинг турли-туман шакллари;
- д) юқоридагиларнинг барчаси.

6. Тадбиркорлик капитали қандай шаклларда мавжуд бўлади?

- а) пул ва унга тенглаштирилган қимматли қоғозлар шаклида;
- б) унумли капитал ёки ишлаб чиқариш воситалари шаклида;
- в) товар ва маҳсулот захиралари шаклида;
- г) тугалланмаган ишлаб чиқариш ва эҳтиёт фондлари шаклида;
- д) юқоридагиларнинг барчаси.

7. Бизнеснинг асосий унсури

- а) савдо;
- б) ишчи кучи;
- в) меҳнат;
- г) тадбиркорлик;
- д) харидор.

8. Акциянинг даромад келтиришига кўра қандай турлари мавжуд?

- а) қисқа муддатли ва узоқ муддатли;
- б) оддий ва имтиёзли;
- в) ютуқли ва ютуқсиз;
- г) бирламчи ва иккиламчи;
- д) тўғри жавоб йўқ.

9. Дивиденд -

- а) акционерлик жамияти соф фойдасининг акционерларга тегадиган бир қисми;

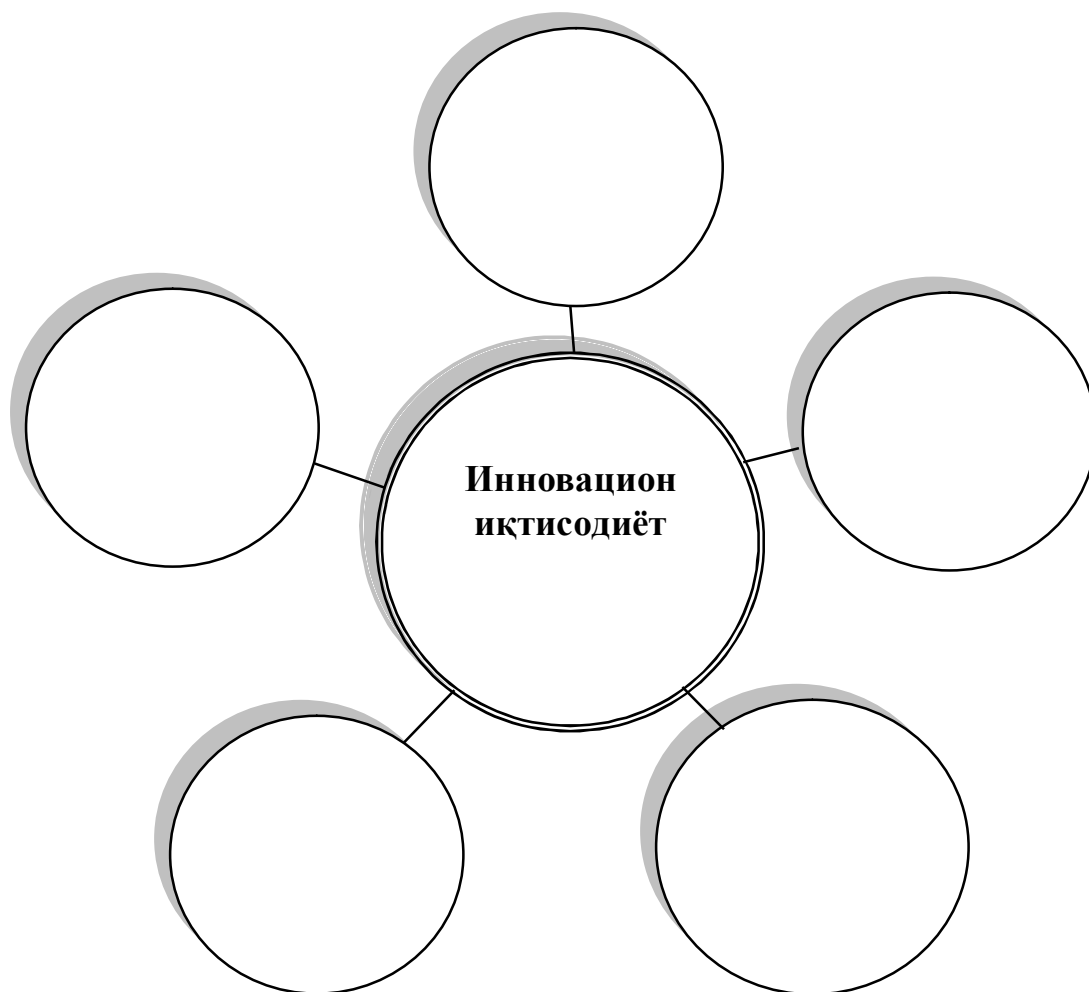
- б) қимматли қоғоз;
- в) муддатли қарз;
- г) иқтисодий ёрдам;
- д) тўғри жавоб йўқ.

10. Акционерлик мажлисида овоз бериш ҳуқуқига эга шахслар

- а) облигация эгалари;
- б) оддий акция эгалари;
- в) имтиёзли акция эгалари;
- г) чек эгалари;
- д) сертификат эгалари.

9-Мавзу. Комплекс дастурларни ишлаб чиқишнинг халқаро тажрибалари

1. Инновацион иқтисодиётни кластер кўринишида ифодаланг.

Тестлар

1. Ишлаб чиқариш харажатлари - бу.....

- а) товар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва истеъмолчиларга етказиб беришга қилинадиган барча сарфлар;
- б) ялпи пул тушумидан барча харажатлар чиқариб ташлангандан кейин қолган қисми;
- в) кўпайиб борувчи эҳтиёжларни қондирувчи манба;
- г) асосий капитални кенгайтириш ва уни такрор ишлаб чиқаришга қилинадиган сарфлар;
- д) тўғри жавоб йўқ.

2. Доимий харажатлар нима?

- а) асосий фондлар;
- б) фирмаларнинг ўзгармас пассив ва активлари;
- в) фирмаларнинг доимий активлари;
- г) ишлаб чиқариш ҳажмига боғлиқ бўлмаган харажатлар;
- д) доимий ашё харажатлари.

3. Ўзгарувчан харажатлар нима?

- а) ишлаб чиқариш ҳажмига қараб ўзгарадиган харажатлар;
- б) ҳамиша ўзгарадиган харажатлар;
- в) доимий капиталнинг айланма фондларга нисбати;
- г) ўзгарувчан капитал ва амортизация;
- д) ҳамма жавоблар тўғри.

4. Ялпи харажатлар нима?

- а) доимий ва хом-ашё харажатлари;
- б) доимий капитал ва ижара пул;
- в) ўзгарувчан капитал ва амортизация;
- г) асосий ва ўзгарувчан харажатлар йиғиндиси;
- д) иш ҳақи ва хом-ашё харажатлар.

5. Доимий харажатларнинг таркибий элементларини белгиланг.

- а) ишлаб чиқаришнинг ҳамма харажатлари;
- б) иш ҳақи ва хом-ашё харажатлари;
- в) амортизация ва ишчиларнинг иш ҳақи;
- г) фақат амортизация;
- д) амортизация, ижара ҳақи, юқори даражадаги менежерлар ойлиги.

6. Ўзгарувчан харажатларнинг таркибий элементини белгиланг.

- а) ижара ва суғурта харажатлари;
- б) ишчиларнинг иш ҳақи ва хом-ашё харажатлари;

- в) амортизация ва иш ҳақи;
- г) фақат иш ҳақи;
- д) тўғри жавоб йўқ.

7. Иш ҳақи нима?

- а) Ишчи ва хизматчилар меҳнатининг миқдори, сифати ва унумдорлигига қараб, миллий маҳсулотдан оладиган улушининг пулдаги ифодасидир;
- б) иш ҳақи иқтисодий ресурс ҳисобланган меҳнатнинг баҳоси;
- в) иш ҳақи ишчи кучи эгасининг ҳаёт ва меҳнат фаолиятини таъминлаш воситаси;
- г) барча жавоблар тўғри;
- д) тўғри жавоб йўқ.

8. Иш ҳақининг вазифаси нимадан иборат?

- а) ишчи ва хизматчиларнинг ҳаёт ва меҳнат шароитини яхшилаш;
- б) сарфланган меҳнатнинг миқдори ва сифатини ҳисобга олиш;
- в) меҳнат меъёри билан истеъмол меъёри ўртасидаги боғлиқликни таъминлаш;
- г) иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш;
- д) барча жавоблар тўғри.

9. Меҳнат шартномасида нималар акс этади?

- а) иш ҳақи даражаси, ортиқча бажарилган ишлар учун ставка;
- б) дам олиш кунлари, танаффуслар;
- в) пенсия фонди, соғлиқни сақлашга ажратма;
- г) нархлар ўзгарганда иш ҳақини тартибга солиш тизими;
- д) юқоридагиларнинг барчаси.

10-Мавзу. Илмий-техник тараққиётнинг ривожланиш жараёнини прогнозлаш

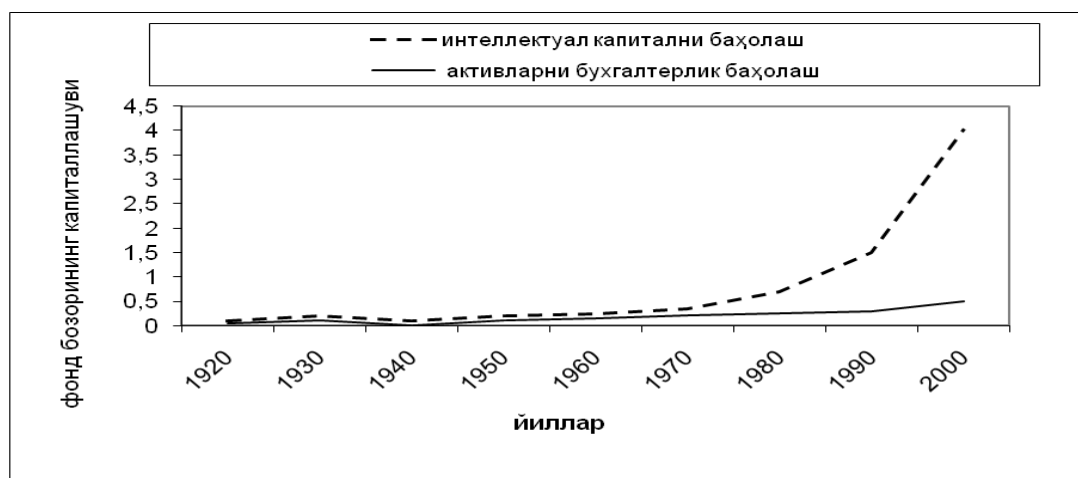
1. “Инновацион фаолият”, “инновацион жараён”, “инновацион карор” тушунчаларини таърифини беринг.

2. Инновациялар самарадорлигини баҳолаш бўйича қуйидаги матнни таҳлил қилинг.

XX асрнинг иккинчи ярми инновацион ривожланиш бўйича ҳайратланарли мисолларни тақдим этди. Жаҳон инновацион майдонида ўзларининг афзалликларини ишга солишга барча диққатини қаратган, ўз миллий, илмий-техникавий ва технологик сиёсатини шаклантирган мамлакатлар рақобатбардош бўлиб чиқдилар.

Ўтган асрнинг катта қисми давомида компанияларнинг бозор қиймати устун даражада бухгалтерия ҳисоботлари орқали қайд қилинадиган жисмоний

активларнинг функцияси бўлиб ҳисобланар эди. Аммо 80-йилларида Доу-Джонс (ДЖИА) индекси, капиталлаштириш активларининг (бинолар, иншоотлар, жихозлар ва захиралар) реал қийматидан борган сари ажралиб боришининг кўрсата бошлади (1-расм).-

1-расм. Инновацион иқтисодиётнинг юзага келиш хронологияси.

Ушбу кўрсаткичлар ўртасидаги фарқ турлича номланади: интеллектуал капитал, кўринмас активлар – бу капиталнинг таркиби 2-расмда кўрсатилган. Агар барча таркибий элементларни бир махражга келтиришга уриниб кўрилса, унда булар турли билим шакллари эканлиги аён бўлади.

Шундай қилиб, жамият ривожланишида иқтисодий ўсишнинг янги сифатига - “билимлар иқтисодиёти” ёки “инновациялар иқтисодиёти”га ўтилиши билан тавсифланувчи, илмий - техника ва технологик тараққиётнинг кучли таъсири остида содир бўлувчи, билимларни иқтисодий ривожланишнинг глобал омилига айлантирувчи янги босқичи бошланди.

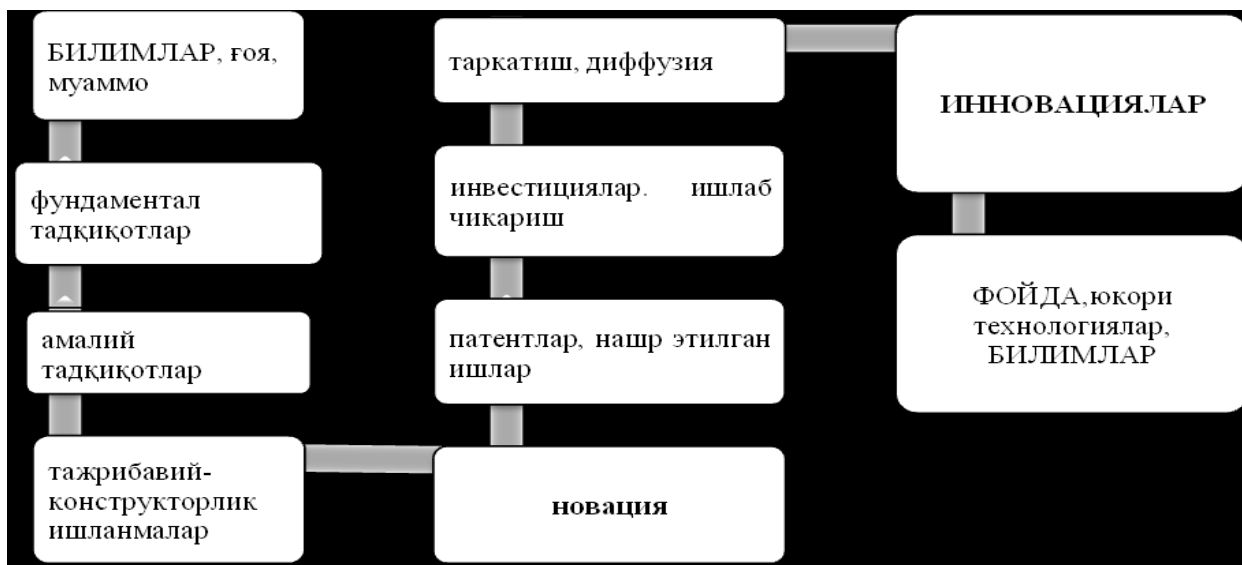

2-расм. Интеллектуал капиталнинг таркиби.

Иқтисодий ўсишга инновацион омил ҳисобига эришиладиган, ЯИМ ўсишининг 75-90 %ни таъминловчи бундай моделдан кўпгина индустриал жихатдан ривожланган мамлакатлар фойдаланадилар. Ҳозирги вақтда маълум иқтисодий категория сифатидаги инновациялар тушунчасининг ўзига хос

халқаро стандартларнинг ишлаб чиқилганлиги тўғрисида гапириш мумкин. Инновация (янгиликларни киритиш) илмий ва ижодий фаолиятнинг пировард натижаси бўлиб, у бозорда сотиладиган янги ёки бўлмаса амалий фаолиятда фойдаланиладиган янги ёки такомиллаштирилган технологик жараёнда мужассамланади.

3. Инновацион жараённинг чизиқли модели келтирилган. Изоҳланг.

1-муаммоли вазият: “Гидам тўқиш цехи”

Раҳим акани мактабга директор бўлганига 3 йил тўлди. Мактабнинг моддий таъминланганлик шароити унча яхши эмас эди. Синф хоналари ремонт талаб, парта ва стуллар эскирган, иситиш батареялари яхши ишламайди ва хакозо. Бунинг устига мактаб кутубхонасининг фонди эскирган, канцтоварлар егишмайди янгисини олишга эса маблағ йўқ эди.

Директор бўлмасидан олдин озроқ бизнес билан шуғулланган Раҳим ака маблағ топиш йўллари кидира бошлади. У бир гилам тўқувчи таниши Абдулла ака билан келишиб мактабнинг бўш ётган катта хонасини ижарага берди. Аҳамиятли томони шундаки, бу қишлоқ аҳолиси азалдан ўзининг гилам тўқиш санъати ва гилам тўқишдаги ўзига хос билан машҳур эди. Тез орада дастгоҳлар ўрнатилиб ишга тушириб юборилди. Ушбу цех тўқувчиларини асосан мактабни яқиндагина тугатган ёш қизлар ташкил қилишар эди. Бундан ташқари мактабнинг юқори синф ўқувчи қизлари ўзларининг касб амалиёти дарсларини шу ерда ўтказишар эди.

Раҳим аканинг ушбу цехни йўлга қўйишдан мақсади ҳам жой ижарасидан тушган маблағ эвазига мактабнинг моддий таъминотини яхшилаш, ҳам ўқувчи қизларни касбга ўргатиш, уларнинг баъзиларини эса ишга жойлаштириш эди.

Бироқ, ушбу цех ишлаб чиқарган гиламларнинг бозори чаққон эмас эди. Уларнинг сифати яхши эмаслиги, тўқиш технологияларига тўлиқ риоя

этилмаганлиги, гиламлар дизайн стандартларга жавоб бермаслиги сабабли сотилмас эди.

Цех ишга тушишдан олдин тўпланган барча сармоялар сифатсиз гиламлар кўринишида ётар, бошқа хом-ашё сотиб олиш учун айланма маблағлар йўқ эди. Раҳим ака ва Восит акаларнинг боши қотган ва энди ишни қандай давом эттиришни билмай хайрон эдилар.

Муҳокама учун саволлар.

1. Ушбу цехни ишга туширишда қандай хатоларга йўл қўйилди?
2. Энди молиявий ахволни яхшилаш учун нима ишлар қилиш керак?
3. Янги моддий ресурсларни жалб қилиш учун қайси ғояни ишлаб чиқиш ва кучайтириш зарур?

Тестлар

1. Бозорни тартибга солиш механизми:

- а) талаб, таклиф, баҳо, рақобат;
- б) монополия, олигополия, монопосония;
- в) тадбиркорлик, бизнес, фойда;
- г) тўғри жавоб йўқ.

2. Бозор инфратузилмаси- бу:

- а) монополия, олигополия, талаб, таклиф;
- б) айирбошлаш муносабатларига хизмат қилувчи муассасавий тузилма;
- в) бозорга жалб этилган товар ва хизматлар;
- г) ҳаммаси тўғри.

3. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг қандай моделлари мавжуд?

- а) Осиёча модел;
- б) Собик социалистик мамлакатлар модели;
- в) Африка ва лотин Америкаси мамлакатлари модели;
- г) барча жавоблар тўғри.

4. Бир тизимдан иккинчи бир тизимга ўтишнинг қандай йўллари мавжуд?

- а) индуктив ва дедуктив;
- б) эволюцион ва инқилобий;
- в) «караҳт қилиб даволаш»;
- г) барча жавоблар тўғри.

5. Талаб- бу.....

- а) эҳтиёж;
- б) пул билан таъминланган эҳтиёж;
- в) бозорга сотишга чиқарилган маҳсулотлар миқдори;
- г) товар қийматининг пулдаги ифодаси;
- д) ҳаммаси тўғри.

6. Бозор талаби- бу.....

- а) индивидуал талаб;
- б) ўзгармас бозор талаби;
- в) индивидуал талабларнинг йиғиндиси;
- г) бозорда сотишга чиқарилган товар ва хизматларнинг миқдори;
- д) ҳамма жавоблар тўғри.

7. Талабга қуйидаги омиллар таъсир этади:

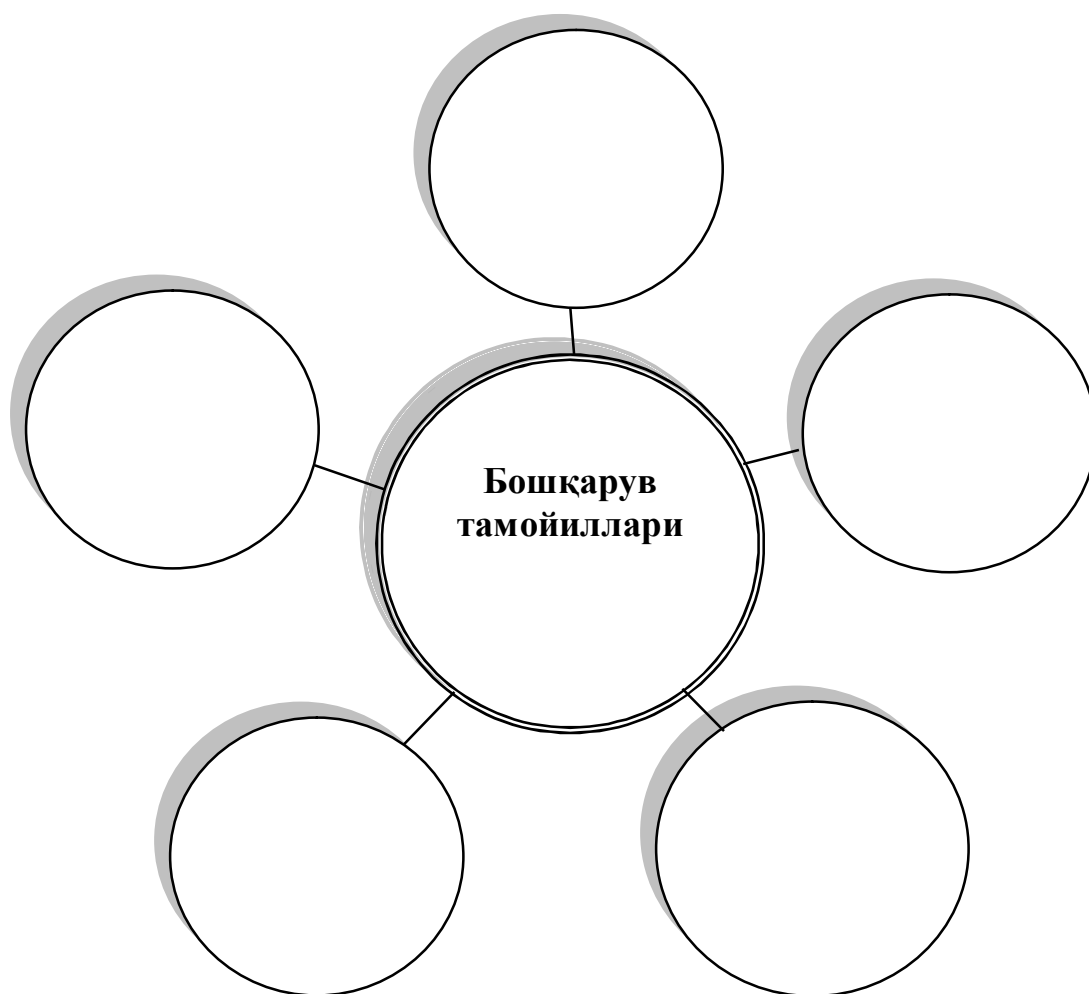
- а) товарларнинг нархи ва миқдори, истеъмочилар сони ва даромади;
- б) биржадаги товарлар ва хизматлар нархи ва акциялар курси;
- в) ишчиларни ёллаш ва уларга ҳақ тўлаш;
- г) сотувчи ва харидорларнинг миқдори;
- д) ресурслар нархи ва ишлаб чиқариш технологияси.

8. Талаб қонуни- бу.....

- а) нарх ошган сари талаб ҳам ошади ва аксинча;
- б) нарх ошган сари талаб камаяди ва аксинча;
- в) нархнинг пасайиши билан талаб камаяди;
- г) нархнинг ўзгариши талабга таъсир этмайди;
- д) тўғри жавоб йўқ.

11-Мавзу: Олий таълимни бошқариш методологияси

1. Олий таълимни бошқарув тамойилларини кластер кўринишида ифодаланг.

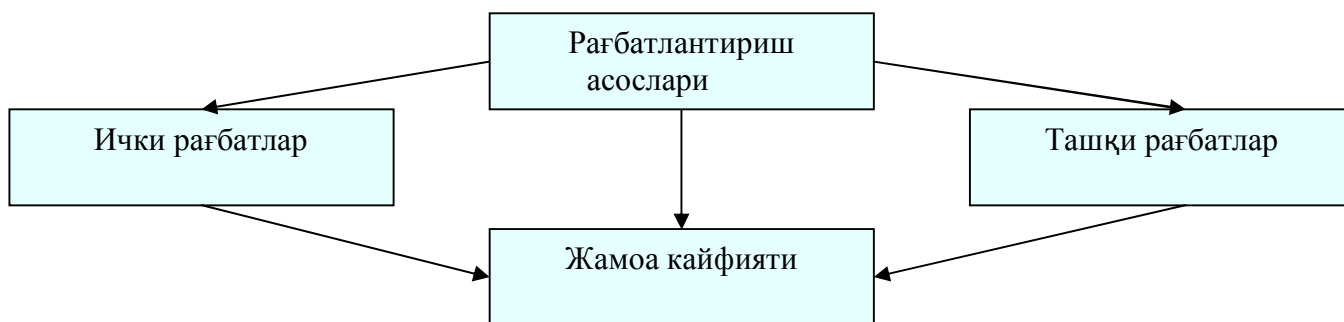
Рағбатлантириш. Қуйидагиларга ўз фикрингизни баён этинг.

Рағбатлар - ички, ташки ва жамоа кайфияти ҳолати куринишларида булади. Ички рағбатларга ўз-ўзини бошқариш, ўз интизомини ва ўз-ўзини билдиришлар киради.

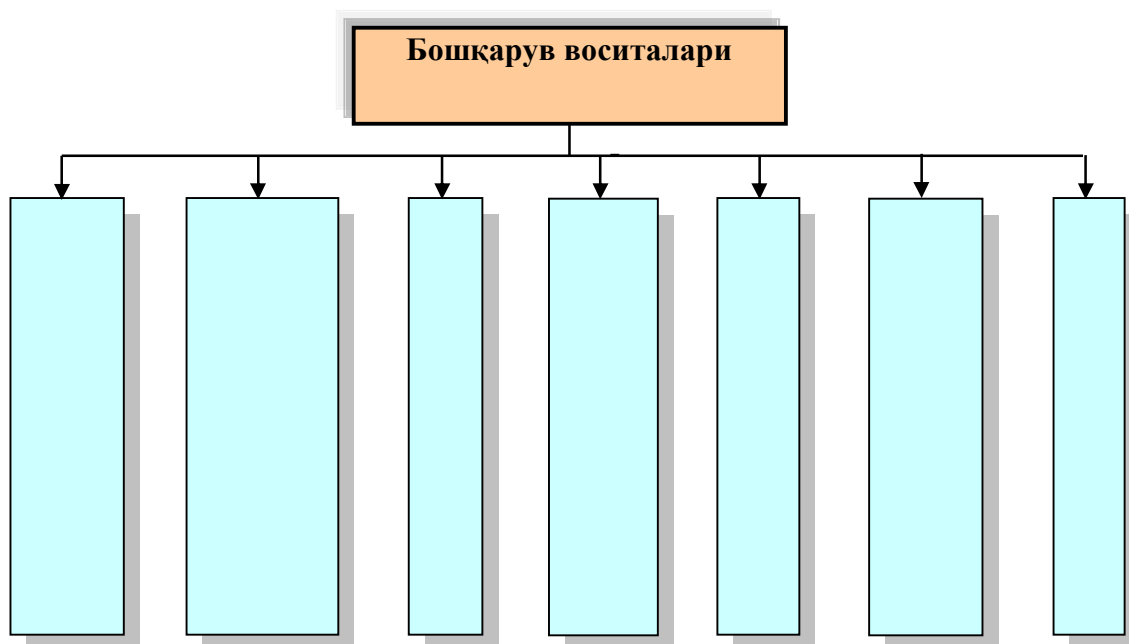
Ташки рағбатлар - бу:

- моддий рағбатлар (мукофотлар, қўшимчалар, разряднинг ортиши ва х.к.);
- мансабда хизмат буйича кутарилиш;
- маънавий рағбатлар (ташаккурнома билдириш, мукофотга тавсия этиш ва х.к.);
- мажбурий тадбирлар (мунтазам назорат, меҳнат қонунчилигига мос равишда жозолаш).

Қуйида берилган рағбатлантириш структурасини изоҳланг

2. Қуйида келтирилган бошқарув воситалари тушунчасини тегишли тартибда тўлдириг.

12- Мавзу: Таълим соҳаси менежерининг инсоншунослик бўйича маълумоти

1.Инсонлар темпераментини тўлдиринг ва изоҳланг.

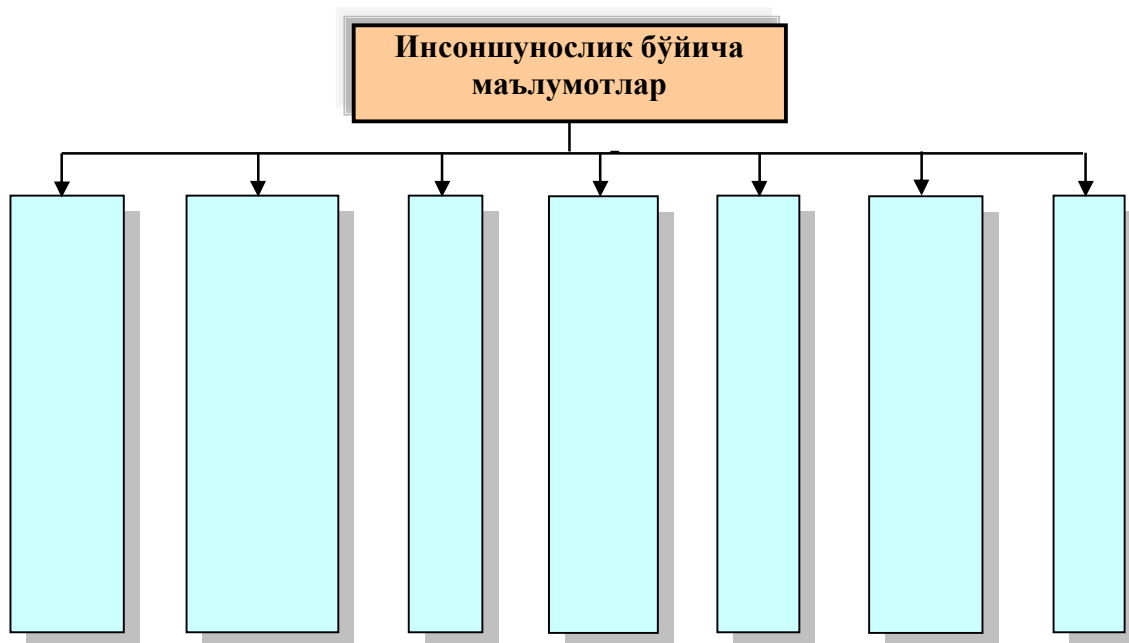
Сангвиник –

Флегматик -

Холерик -

Меланхолик -

2. Қуйида келтирилган Таълим соҳаси менежерининг инсоншунослик бўйича маълумоти тушунчасини тегишли тартибда тўлдиринг.

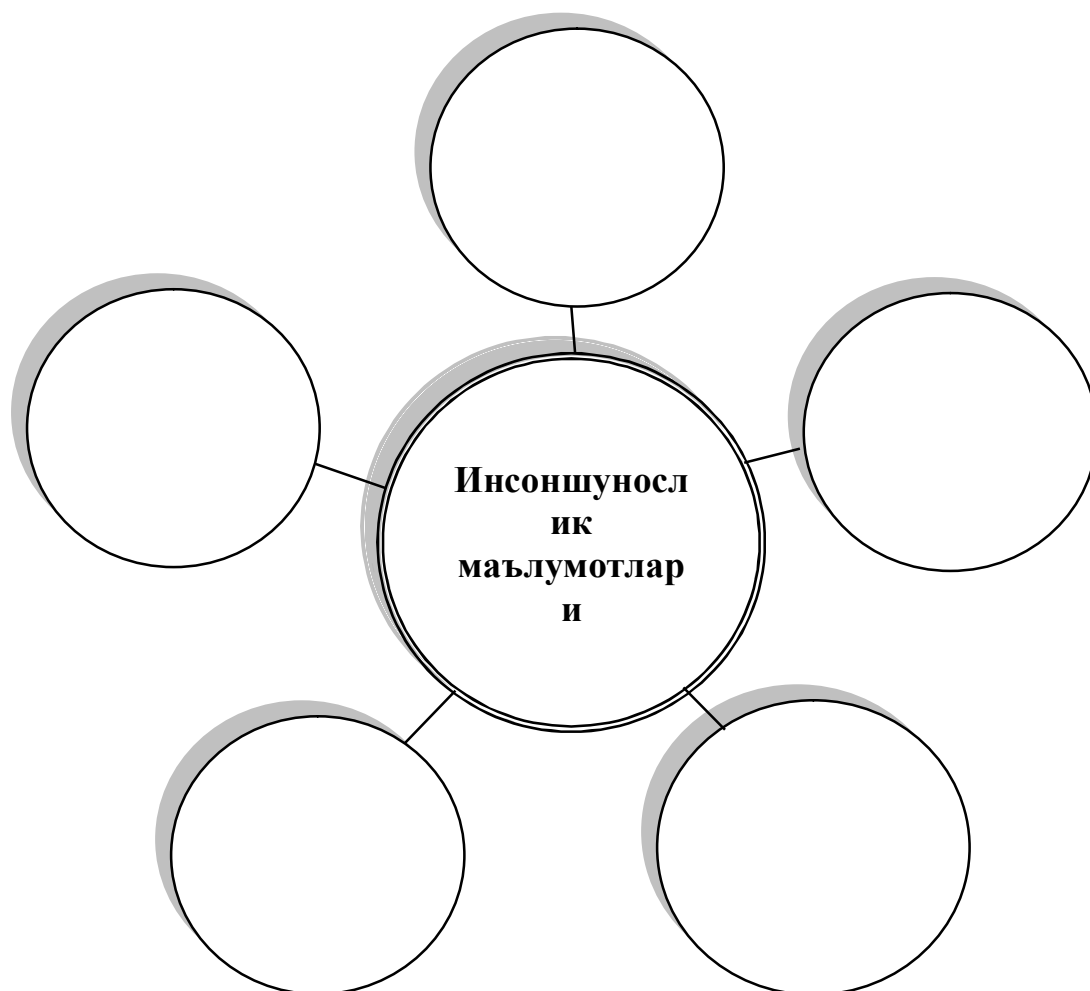

Изоҳланг.

Менежернинг инсоншунослик маълумоти, бу - антропологик билимлар тизими бўлиб, унинг менталитети фаолиятининг сўзлар ёрдамида образ яратиш негизи ҳисобланади.

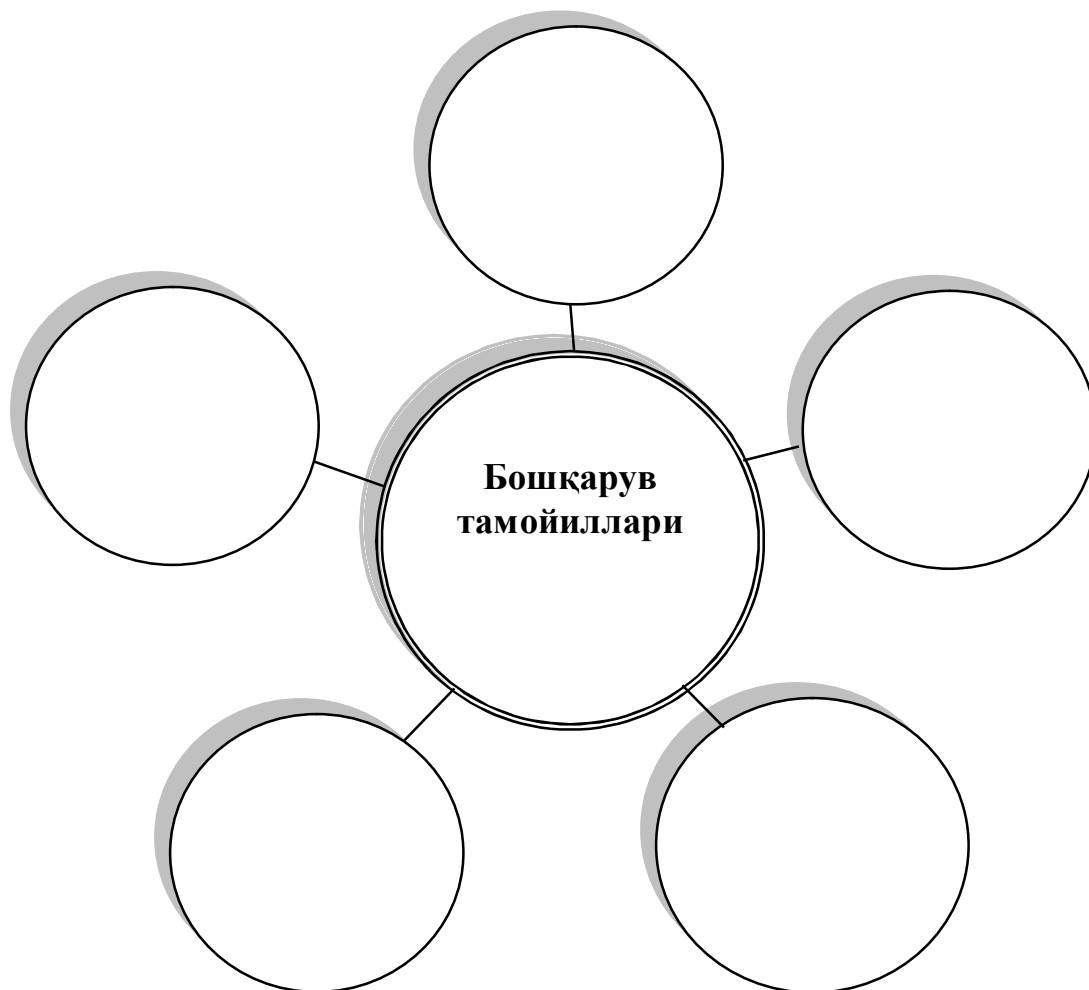
Менежернинг инсоншунослик технологиявийлиги, бу - ўқувлар мажмуи, шу туфайли антропологик бўлимлар унинг амалий хатти-ҳаракатлари (ахборот тўплаш, бошқарув қарорлари қабул қилиш, футурологик лойиҳалаш, ишбилармонлик салоҳияти ва ҳ.к.лар)да амалга оширилади.

3. Таълим соҳаси менежерининг инсоншунослик бўйича маълумотини кластер кўринишида ифодаланг.

13-Мавзу: Олий таълим муассасасини бошқариш

1. Олий таълимни бошқарув тамойилларини кластер кўринишида ифодаланг.

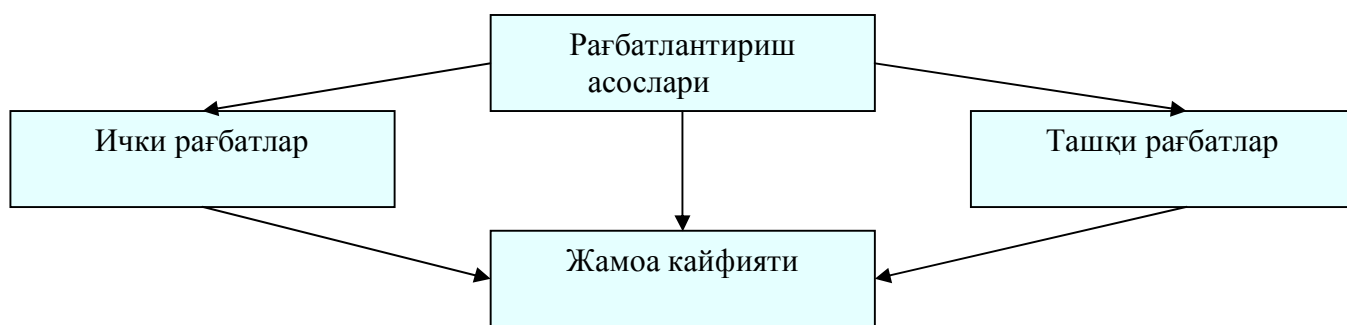
Рағбатлантириш. Қуйидагиларга ўз фикрингизни баён этинг.

Рағбатлар - ички, ташки ва жамоа кайфияти ҳолати кўринишларида бўлади. Ички рағбатларга ўз-ўзини бошқариш, ўз интизомини ва ўз-ўзини билдиришлар киради.

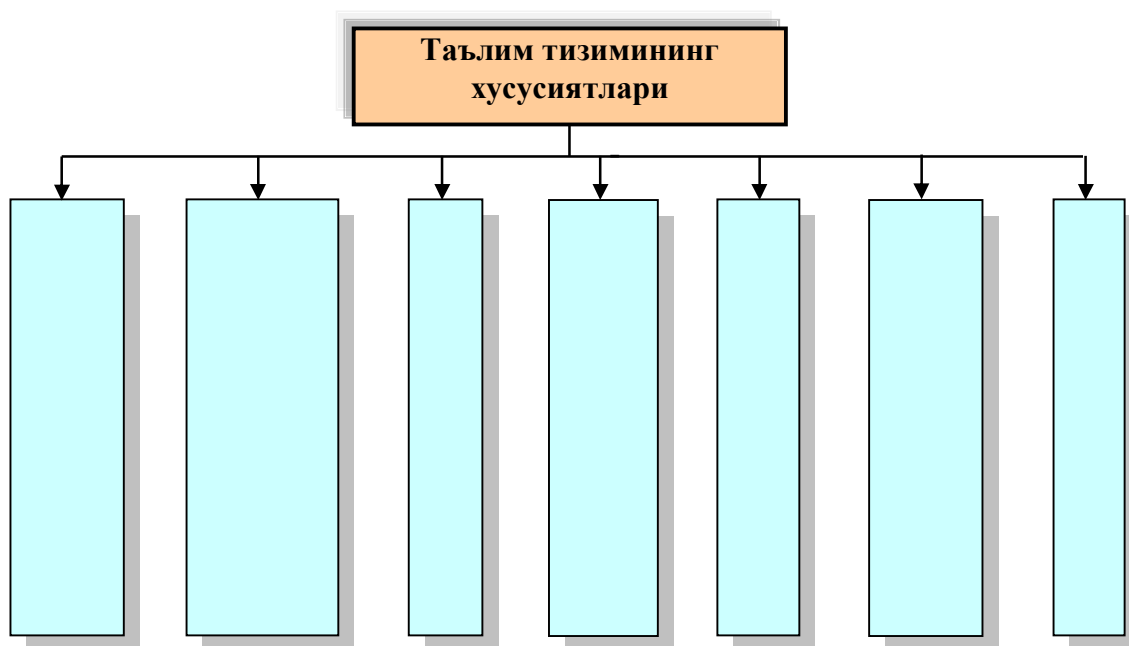
Ташки рағбатлар - бу:

- моддий рағбатлар (мукофотлар, қўшимчалар, разряднинг ортиши ва х.к.);
- мансабда хизмат буйича кутарилиш;
- маънавий рағбатлар (ташаккурнома билдириш, мукофотга тавсия этиш ва х.к.);
- мажбурий тадбирлар (мунтазам назорат, меҳнат қонунчилигига мос равишда жозолаш).

Қуйида берилган рағбатлантириш структурасини изоҳланг

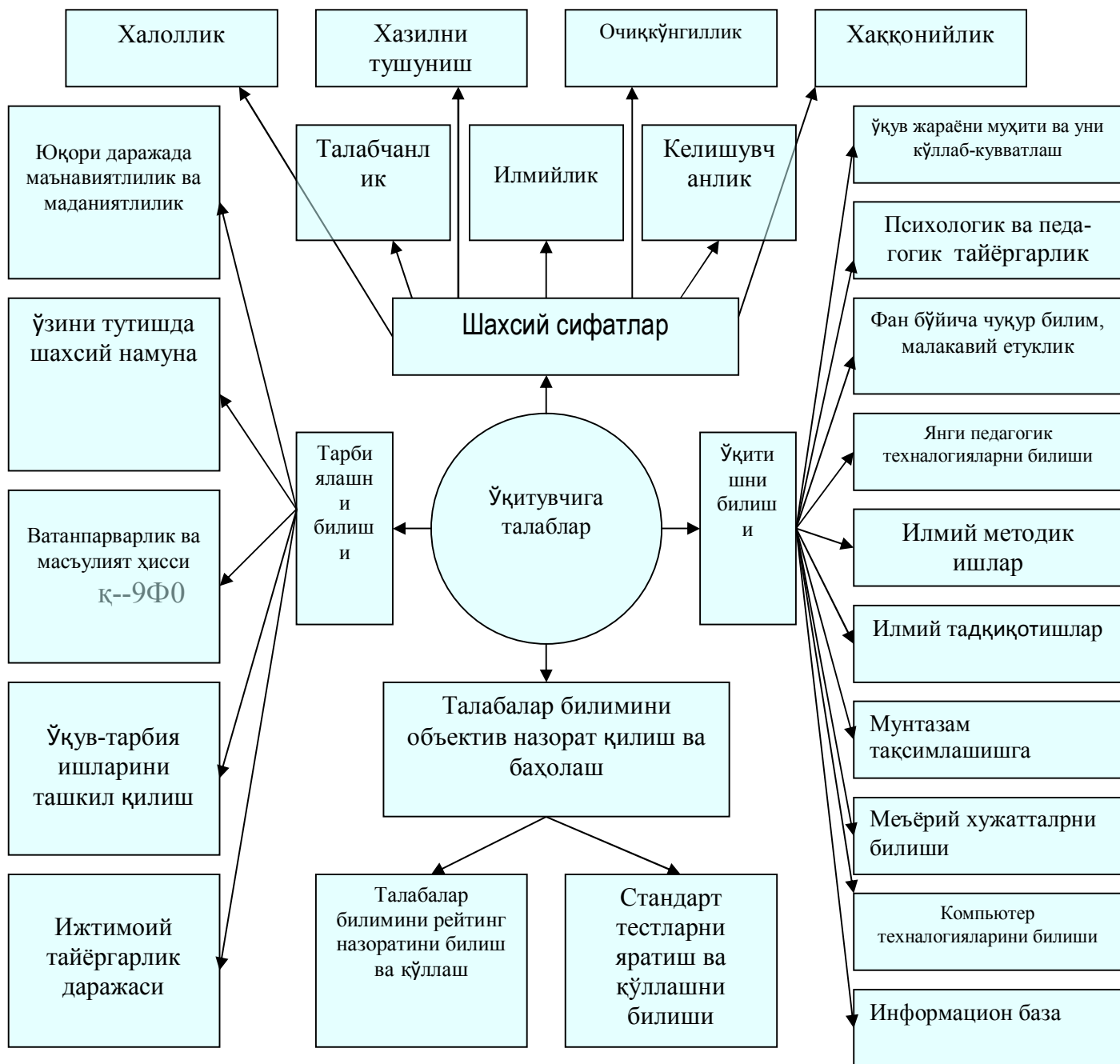
2. Қуйида келтирилган таълим тизимининг хусусиятлари тушунчасини тегишли тартибда тўлдириг.

14-Мавзу: Таълим муассасасида ўқув-тарбия жараёнини бошқариш

1.ОТМ да ўқув-тарбия жараёнини *тадқиқотлар ва лойиҳалаш, амалга ошириш ва назорат қилиш* босқичлари бўйича изоҳланг.

2.Қуйида берилган ўқув-тарбия жараёни структурасини изоҳланг

3. Ўқув-тарбия жараёни (ЎТЖ) ни лойиҳалашда яратиладиган хужжатларни таърифланг ва изоҳланг.

1. Олий таълим мутахассисликлари ва йўналишлари классификатори (ДТС).

2. Йўналиш бўйича бакалавр (ёки мутахассислик бўйича магистр) нинг тайёргарлик даражасига талаблар ДТС.

3. Намунали ўқув режаси.

ўқув фанларининг семестрлар ва курслар бўйича жойлаштирилиши;

- фанларни машгулот турлари бўйича тақсимлаш;
- ҳар бир фан бўйича ҳафталик аудитория юкламаси;
- ишчи ўқув режаси тузиш бўйича таклифлар.

4. Ўқув фанларининг намунавий дастурлари.

5. Ўқув режасидаги фанларни, малакавий амалиётларни ва битирув-малака ишларини ўқув-методик таъминланиши.

а) Маъруза матнлари;

б) Амалий машгулотлар, семинарлар, курс ишлари, уй топшириқлари, мустақил таълим, малакавий амалиётлар, битирув-малака ишлари бўйича методик материаллар;

в) кўргазмали воситалар;

г) дастурий ва информацион таъминланганлик;

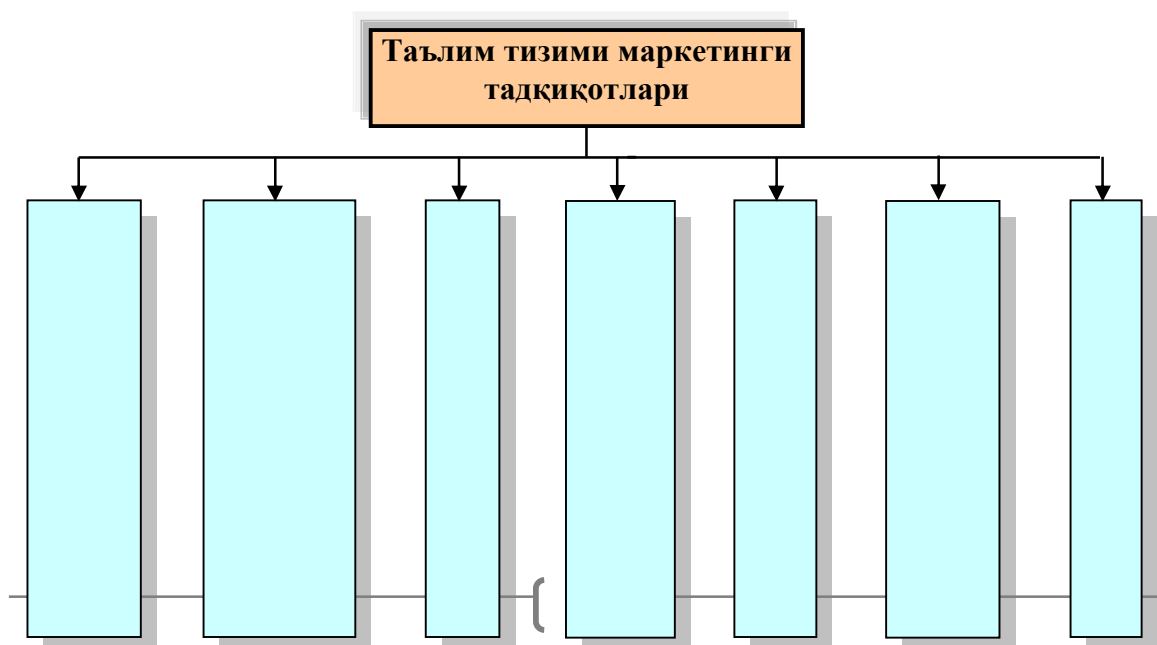
д) талабалар билимини назорат қилиш ва баҳолаш бўйича ташкилий-методик таъминланганлик;

е) ўқув машгулотлар жадвали (дарс жадвали).

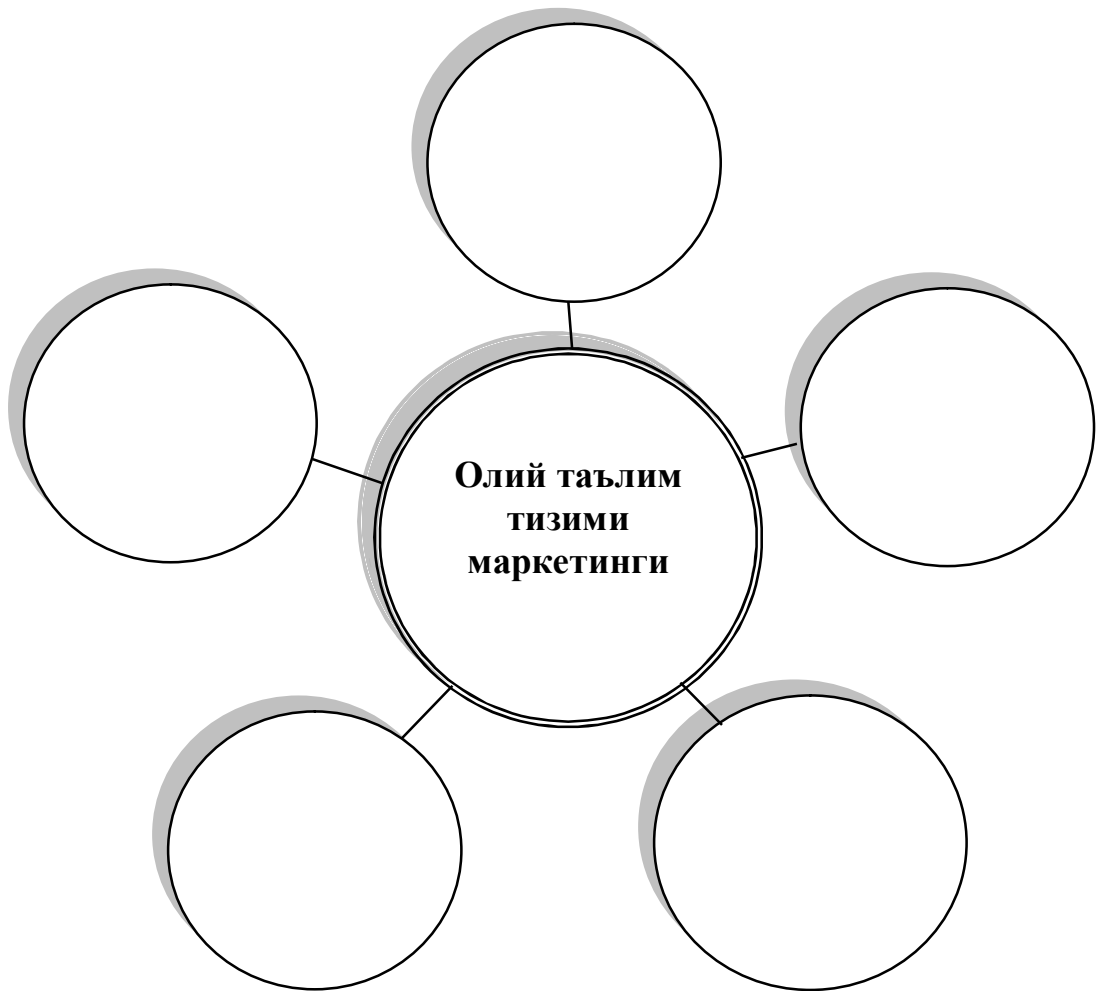
15-Мавзу: Олий таълим тизими маркетинги фаолияти

1.Таълим тизими маркетинги — бюджетдан ташқари маблағларни жалб қилиш бўйича фаолиятнинг энг муҳим йўналишларидан бири. Маркетингда ҳам бошқа амалий фанлардан ва иқтисодий фаолият соҳасидаги каби муфассаллик, аниқ далиллар, катта аҳамият касб этади

2. Қуйида келтирилган таълим тизими маркетинги тушунчасини тегишли тартибда тўлдилинг.

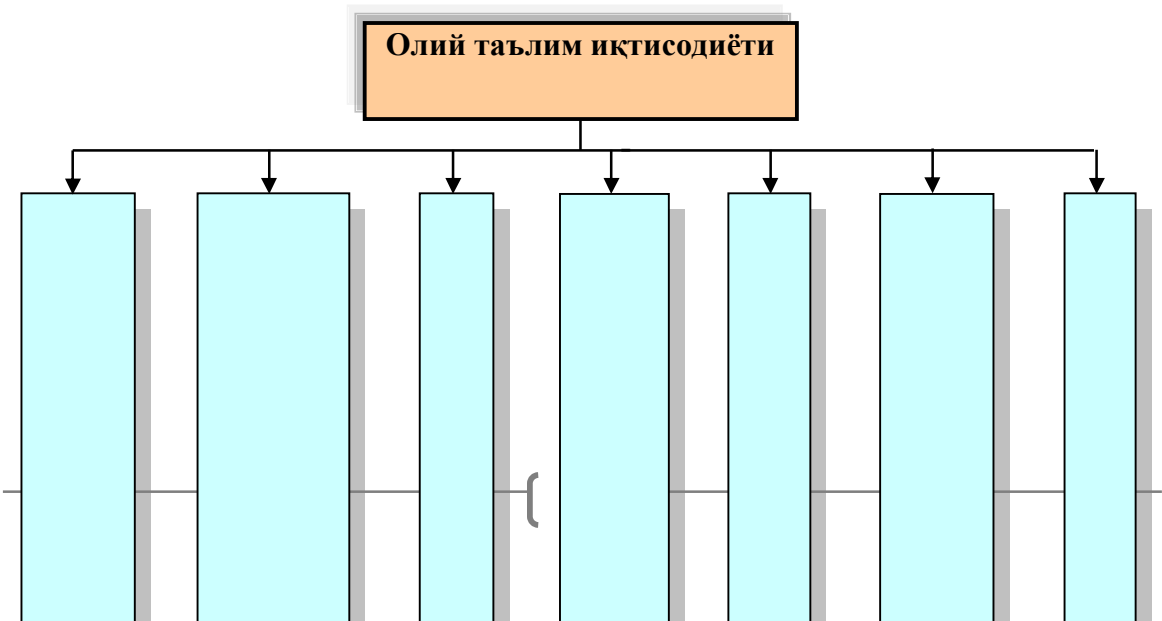

3. Олий таълим тизими маркетингини кластер кўринишида ифодаланг.

16-Мавзу: Олий таълим иқтисодиёти

1. Қуйида келтирилган Олий таълим иқтисодиёти тушунчасини тегишли тартибда тўлдиринг.

-
-

2. Олий таълим иқтисодиётида асосий, айланма, номоддий активлар тушунчасини беринг.

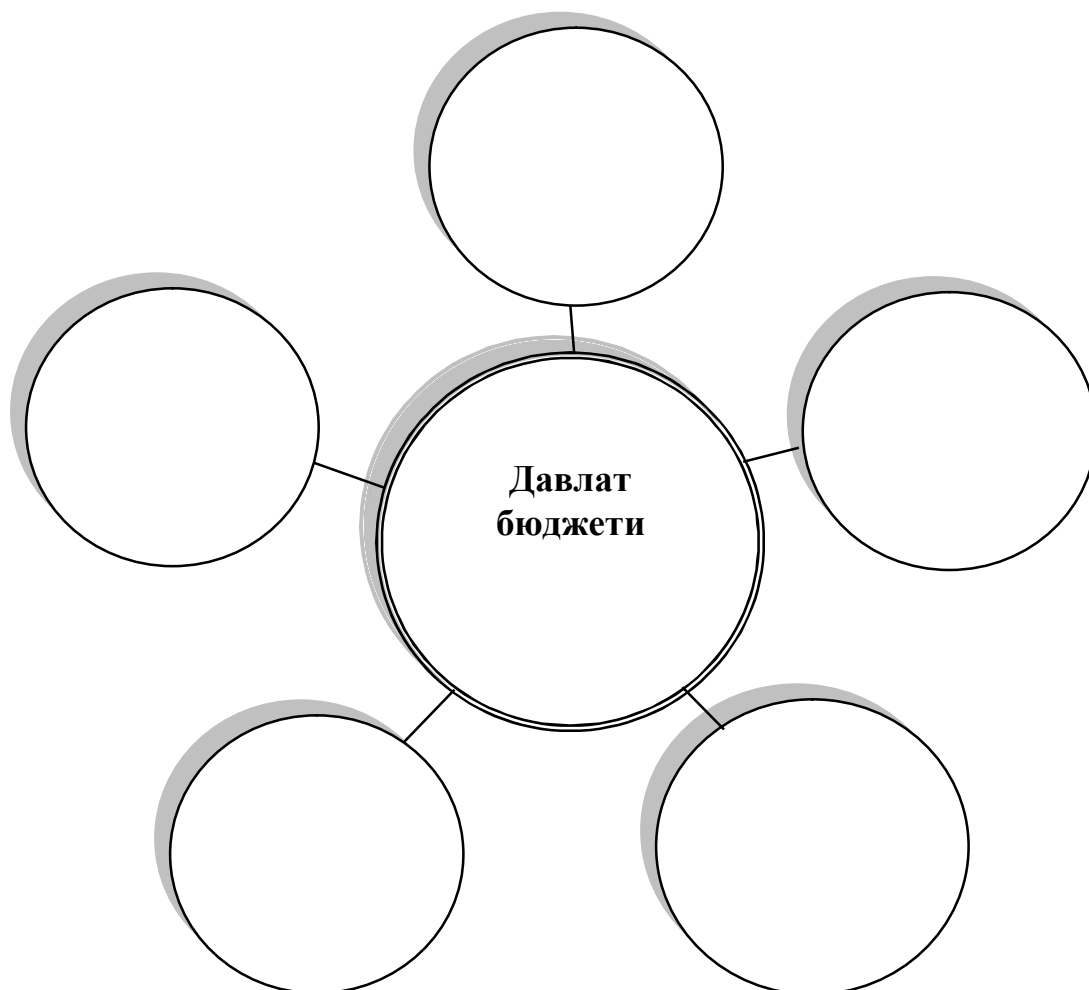
3. Олий таълим иқтисодиётини кластер кўринишида ифодаланг.

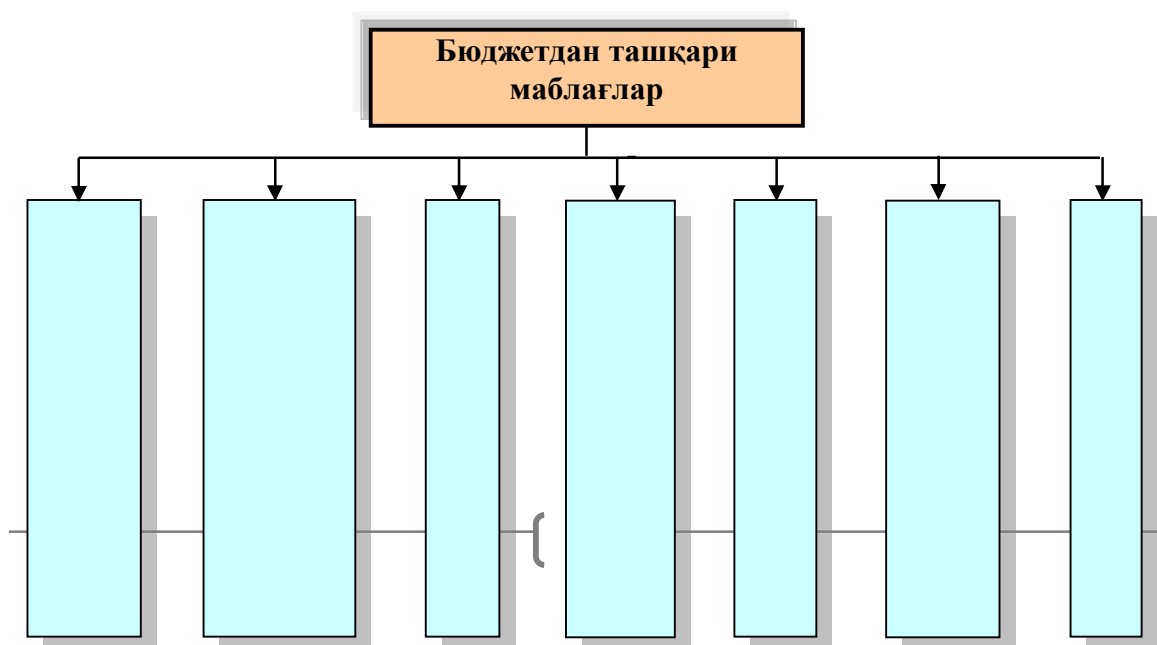
17- Мавзу: Олий таълим муассасаларини молиялаш воситалари

1.Олий таълим муассасаларининг молия ресурсларини сананг ва иқтисодий таърифини келтиринг.

2. Олий таълим муассасаларини молиялаш воситаларини кластер кўринишида ифодаланг.

3. Қуйида келтирилган Олий таълим муассасалари молиялаш воситаларини тегишли тартибда тўлдириг.

-
-

4.Олий таълим муассасаларининг молиялаш воситаларининг молиявий муносабатларида акс этувчи сарфлар қуйидаги унсурлар:

- *кредитлар бериш;*
- *кредитлар қайтариш; мазмун ва мохиятини очиб беринг.*

5.Қуйида келтирилган ОТМ молиявий ресурсларини шакллантириш манбаларига иқтисодий шарҳ беринг.

- *бюджет маблағлари, яъни турли даражадаги бюджет маблағлари давлат таълим стандартларини таъминлашга ажратилган маблағ ва таъсисчи (давлат) пул бадаллари;*
- *турли хил бюджетдан ташиқари фаолиятни амалга оширишдан олинган маблағ;*
- *таълим учун тўлов;*
- *банклар ва бошқа кредиторлар кредити;*
- *юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий хайриялари ва мақсадли бадаллари.*

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

1. Билимлар иқтисодиётида тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий, ижтимоий ва ҳуқуқий асослари (товарга бўлган таклиф ва талаб; харидор сотиб олиши учун товар турларининг мавжудлиги; харидор сотиб олиши учун керак бўлган пул ҳажмининг мавжудлиги; харидорларнинг диди ва модага жавоб бера оладиган товарларни сотиб олишга интилиши, қонунларнинг мавжудлиги, тадбиркорликни давлат бюрократизмидан ҳимоя қилиш; солиқ қонунчилиги).
2. Самарадорликни баҳоловчи кўрсаткичлар (тўлов қобиляти коэффиценти, ўз ва қарз маблағлар нисбатларининг коэффиценти, зарур маблағларнинг мавжудлиги, ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш коэффиценти, асосий фондларнинг ишдан чиқиш коэффиценти).
3. Билимлар иқтисодиётида корхонани бошқариш (корхона (фирма)нинг ривожланиш босқичлари, йўналишни аниқлаб олиш, жамоа шаклини танлаш, ишлаб чиқариш базасини шакллантириш франчайзинг).
4. Тадбиркорлик муҳити ва унга таъсир этувчи омиллар (ҳуқуқий, сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий омиллар).
5. Ресурсларнинг айрим турларидан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари (меҳнат унумдорлиги, фонд қайтими, фонд сиғими, материал сарфи, умумий иқтисодий самарадорлик).
6. Техник-иқтисодий асослаш ва бизнес-режани ишлаб чиқиш (талабни таҳлил қилиш, ишлаб чиқариш дастури, мўлжалланган даромад, тадбиркорлик фаолиятининг мақсади ва вазифалари, бизнес-режанинг умумий хулосаси, асосий параметрлари ва кўрсаткичлари).
7. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг мақсади ва вазифалари (ҳақиқий мулкдорлар синфини шакллантириш, хусусийлаштириш).
8. Билимлар иқтисодиётида корхоналарнинг хўжалик фаолиятини умумлаштирувчи кўрсаткичлар (сотилган маҳсулот ҳажми, пул тушуми, фойда, маҳсулот қолдиғи, таннарх, рентабеллик меъёри).
9. Хорижий мамлакатларда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес корхоналари (инкубаторлар, уйда бажариладиган бизнес, почта орқали буюртма бажарувчи корхоналар, кўчма корхоналар, байрам тадбирлари ва товарларни намойиш қилиш вақтида товарларни сотиш, эски-туски нарсалар бозори).
10. Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари (чуқур ихтисослашув ва тармоқлашган кооперация, рақобатчилик муҳити, изланиш, янги маҳсулотларни маромига етказиш, сервис, бошқаришнинг оддийлиги, солиқ ва савдо соҳаларидаги давлат сиёсати).

11. Иқтисодий самарадорликнинг моҳияти (материал ва хом ашёни тежаб-тергаб сарфлаш, дастгоҳлардан яхшироқ фойдаланиш, ходимлар иш унумдорлиги, харажатларни пасайтириш, корхона рентабеллиги, фойдалилик).
12. Янги корхонани ташкил этиш, уни давлат рўйхатидан ўтказиш ва лицензия олиш тартиби (корхонани давлат рўйхатидан ўтказиш, банкда ҳисоб рақами очиш, солиқ органидан рўйхат (идентификация) рақами олиш).
13. Ишлаб чиқариш тадбиркорлиги (товарлар ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, товар ва хизматларни сотиб олиш ва сотиш жараёнлари, банк ва суғурта муассасалари, инновацион, илмий-техник фаолият, бевосита товарлар ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш).
14. Тадбиркор раҳбар фаолиятида можароли ҳолатлар ва уларни ҳал этиш усуллари (зиддият (конфликт)лар, меҳнат шарт-шароитлари, меҳнат натижалари, моддий ва маънавий эҳтиёжларнинг қондирилмаслиги, меҳнатдан, унинг натижаларидан қоникмаслик, ҳўжалик-ташкилий, ижтимоий-касбий, ижтимоий-демографик, ижтимоий-психологик сабаблар).
15. Кичик корхоналар фаолиятини иқтисодий таҳлил қилиш асослари (маблағ билан таъминлаш, корхона харажатларини қоплаш муддати, инвестицияларни таҳлил қилиш, фойдалилик коэффициенти).
16. Тижорат тадбиркорлиги (товар биржалари, дистрибьюторлар, воситачилар, агентлар, курьерлар, вакиллар, брокерлар, маклерлар).
17. Тадбиркор раҳбар фаолиятининг руҳий-психологик хусусиятлари (тарбиявий услуб, инсоннинг маънавий такомиллашиши, руҳият, моддий рағбатлантирувчи услуб, моддий қизиқтириш, маъмурий-ташкилий услуб, бошқариш санъати).
18. Бошқарув структураси, бошқарув бўғини ва бошқарув босқичи (бошқарув мақсадлари, функциялари, объекти, бошқарув органлари, бўғинлари).
19. Молиявий тадбиркорлик (банклар, фонд биржаси).
20. Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини ахборот билан таъминлашни ташкил этиш (ўз вақтида етказиб бериш, ахборотларга эҳтиёж, ахборот манбалари ва истеъмолчилар, ҳужжатларни ишлаб чиқиш, ахборотларни йиғиш, узатиш, қайта ишлаш, сақлаш).
21. Кичик бизнес ва тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг хориж тажрибаси (кичик бизнесни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган махсус қонунларни қабул қилиш, корхоналар фаолиятининг умумий ва хусусий томонларини такомиллаштириш, молиявий ёрдам кўрсатиш, давлат режалари, КБни қўллаб-қувватлашнинг таркибий-ташкилий хизматлари, КБни кафолатлаш ва имтиёзли кредитлаштириш, имтиёзли солиққа тортиш).
22. Маслаҳат тадбиркорлиги (аҳамияти, кўринишлари, консалтинг хизматлари, экспертли маслаҳат, жараён маслаҳати, ўргатувчи маслаҳати).
23. Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятининг ахборот тизими

- (ахборотлар, ҳужжатлар, бизнес тадқиқотлари тизими, алоқа каналлари ва техник воситалар, кузатиш, тажриба, сўров).
24. Ўзбекистонда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш (кредит олиш, банк тўловларини расмийлаштириш ва бухгалтерия ҳисоботи шакллари тўлдириш, кўпсонли назорат органлари томонидан текширувлар, солиқлар, судлар, корхоналарни рўйхатдан ўтказиш, рақобат учун керакли шароитлар, зарурий ахборотлар билан таъминлаш).
 25. Тадбиркорлик шакллари (якка тартибдаги тадбиркорлик, хусусий тадбиркорлик, жамоа тадбиркорлиги, аралаш тадбиркорлик, концерн, консорциум, концессия, кооператив, картел, синдикат, венчур корхоналар, инжиниринг).
 26. Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятида ахборотнинг аҳамияти (алоқа, маълумот, манфаат, оператив, даврий ва узок муддатли ахборотлар, доимий, шартли-доимий ва ўзгарувчан ахборотлар, ахборот алмашинуви жараёни).
 27. Билимлар иқтисодиётини иқтисодиётда тутган ўрни (иқтисодиётни таркибий қайта қуриш, рақобатнинг кучайиши, тадбиркорлик иқлими, ихчам технологиялар).
 28. Кичик бизнеснинг моҳияти ва кичик корхоналарни ташкил қилиш асослари (кичик бизнес, кичик корхоналар, хусусий фирмалар, юридик шахс, жисмоний шахс).
 29. Субъектлар молиявий фаолиятини ифодаловчи кўрсаткичлар (ялпи фойда, ишлаб чиқариш фаолиятидан тушган фойда, умумий хўжалик фаолиятидан фойда, йиллик соф фойда, харажатлар, роялти, трансфер).
 30. Айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш. (Шартнома, ҳисоб-китоб ва тўлов интизомига риоя этиш, ортиш-тушириш, транспорт ва омбор амалларини амалга оширишда энг илғор техника воситаларидан фойдаланиш, қайта ишлаш, сақлаш ва товарни истеъмолчига етказиб беришнинг энг самарали шакллари ривожлантириш, таъминот, сотиш, ҳисоб-китоб ва бошқаларнинг энг самарали ва илғор шакллари жорий этиш).
 31. Кичик бизнесни белгиловчи мезонлар (миқдорий кўрсаткичлар, сифат кўрсаткичлари, комбинацион кўрсаткичлар, ишловчилар сони).
 32. Кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш, улардан олинadиган солиқ турлари ва солиқ имтиёзлари (мажбурий муносабатлар, давлат вазифалари, умумдавлат солиқлари, маҳаллий солиқлар ва йиғимлар, пропорционал, прогрессив ва регрессив солиқлар ва йиғимлар, акциз солиғи).
 33. Кичик бизнес ва тадбиркорликни кредит билан таъминлаш шакллари (муддати бўйича, турлари бўйича, фоиз ставкasi бўйича, тижорат кредити, банк кредити, истеъмолчи кредити, давлат кредити, халқаро кредит).
 34. Кичик бизнеснинг хусусиятлари ва имкониятлари (мослашувчанлик, мустақиллик, бозорнинг тўлиши, бандлик).

35. Кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналари бошқарув структураларининг ташкилий турлари (чизиқли (поғонали), чизиқли–штабли, функционал, дастурли-мақсадли, матрицали, инновацион).
36. Заҳираларнинг иқтисодий моҳияти ва асосий кўринишлари. (Заҳираларнинг зарурати, асосий турлари, заҳира меъёри, заҳираларнинг ижобий ва салбий тарафлари).
37. Олий таълим тизими маркетинги тадқиқотларининг моҳияти. (Тадқиқот мақсади, вазифалари, бозорни комплекс ўрганиш, унинг асосий таркибий қисмлари).
38. Асосий фондлардан фойдаланиш кўрсаткичлари. (Фонд қайтими, фонд сиғими, фондлардан фойдаланиш самарадорлиги).
39. Билимлар иқтисодиётида раҳбарнинг бошқарув услуби (муросасизлик, ходимларга эътибор, юқори маданиятли бошқарув янгиликни ҳис этиш қобилияти).
40. Тадбиркорлик фаолиятининг иқтисодий, ижтимоий ва ҳуқуқий асослари (товарга бўлган таклиф ва талаб; харидор сотиб олиши учун товар турларининг мавжудлиги; харидор сотиб олиши учун керак бўлган пул ҳажмининг мавжудлиги; харидорларнинг диди ва модага жавоб бера оладиган товарларни сотиб олишга интилиши, қонунларнинг мавжудлиги, тадбиркорликни давлат бюрократизмидан ҳимоя қилиш; солиқ қонунчилиги).
41. Тадбиркорлик шакллари (якка тартибдаги тадбиркорлик, хусусий тадбиркорлик, жамоа тадбиркорлиги, аралаш тадбиркорлик, концерн, консорциум, концессия, кооператив, картел, синдикат, венчур корхоналар, инжиниринг).
42. Билимлар иқтисодиётида техник-иқтисодий асослаш ва бизнес-режани ишлаб чиқиш (талабни таҳлил қилиш, ишлаб чиқариш дастури, мўлжалланган даромад, тадбиркорлик фаолиятининг мақсади ва вазифалари, бизнес-режанинг умумий хулосаси, асосий параметрлари ва кўрсаткичлари).
43. Самарадорликни баҳоловчи кўрсаткичлар (тўлов қобилияти коэффиценти, ўз ва қарз маблағлар нисбатларининг коэффиценти, зарур маблағларнинг мавжудлиги, ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш коэффиценти, асосий фондларнинг ишдан чиқиш коэффиценти).
44. Кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналари бошқарув структураларининг ташкилий турлари (чизиқли (поғонали), чизиқли–штабли, функционал, дастурли - мақсадли, матрицали, инновацион).
45. Хорижий мамлакатларда фаолият кўрсатаётган кичик бизнес корхоналари (инкубаторлар, уйда бажариладиган бизнес, почта орқали буюртма бажарувчи корхоналар, кўчма корхоналар, байрам тадбирлари ва товарларни намоиш қилиш вақтида товарларни сотиш, эски-туски нарсалар бозори).
46. Янги корхонани ташкил этиш, уни давлат рўйхатидан ўтказиш ва лицензия олиш тартиби (корхонани давлат рўйхатидан ўтказиш, банкда

- ҳисоб рақами очиш, солиқ органидан рўйхат (идентификация) рақами олиш).
47. Билимлар иқтисодиётида тадбиркорлик муҳити ва унга таъсир этувчи омиллар (ҳуқуқий, сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий омиллар).
 48. Кичик бизнеснинг ва тадбиркорлик фаолиятининг билимлар иқтисодиётда тутган ўрни (иқтисодиётни таркибий қайта қуриш, рақобатнинг кучайиши, тадбиркорлик иқлими, ихчам технологиялар).
 49. Самарадорликни оширишнинг асосий йўналишлари (илғор технология, хом ашёларнинг янги турлари, асосий фондлардан яхшироқ фойдаланиш, айланма маблағларнинг айланиш тезлиги, меҳнатни ташкил қилишнинг самарали усуллари, замонавий менежмент, илғор тажрибаларни тадбиқ этиш).
 50. Муниципал (маҳаллий) корхоналар. (миқёс, ишлаб чиқариш даражаси, ҳудуд иқтисодига мослашганлик).
 51. Товарнинг қиймати ва истеъмол қиймати. (Меҳнат, конкрет меҳнат, абстракт меҳнат, ижтимоий зарурий харажат, фойдалилик, аниқ бир эҳтиёжни қондира олиш қобилияти).
 52. Ресурсларнинг айрим турларидан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари (меҳнат унумдорлиги, фонд қайтими, фонд сиғими, материал сарфи, умумий иқтисодий самарадорлик).
 53. Кичик корхоналарнинг хўжалик фаолиятини умумлаштирувчи кўрсаткичлар (сотилган маҳсулот ҳажми, пул тушуми, фойда, маҳсулот қолдиғи, таннарх, рентабеллик меъёри).
 54. Янги корхонани бошқариш (корхона (фирма)нинг ривожланиш босқичлари, йўналишни аниқлаб олиш, жамоа шаклини танлаш, ишлаб чиқариш базасини шакллантириш франчайзинг).
 55. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг мақсади ва вазифалари (ҳақиқий мулкдорлар синфини шакллантириш, хусусийлаштириш).
 56. Кичик корхоналар фаолиятини иқтисодий таҳлил қилиш асослари (мблағ билан таъминлаш, корхона харажатларини қоплаш муддати, инвестицияларни таҳлил қилиш, фойдалилик коэффициенти).
 57. Кичик корхоналар фаолиятини иқтисодий таҳлил қилиш асослари (мблағ билан таъминлаш, корхона харажатларини қоплаш муддати, инвестицияларни таҳлил қилиш, фойдалилик коэффициенти).
 58. Билим иқтисодиётида раҳбар фаолиятидаги можароли ҳолатлар ва уларни ҳал этиш усуллари (зиддият (конфликт)лар, меҳнат шарт-шароитлари, меҳнат натижалари, моддий ва маънавий эҳтиёжларнинг қондирилмаслиги, меҳнатдан, унинг натижаларидан қониқмаслик, хўжалик-ташкилий, ижтимоий-касбий, ижтимоий-демографик, ижтимоий-психологик сабаблар).
 59. Билимлар иқтисодиётида ишлаб чиқариш тадбиркорлиги (товарлар ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, товар ва хизматларни сотиб олиш ва сотиш жараёнлари, банк ва суғурта муассасалари, инновацион, илмий-техник фаолият, бевосита товарлар ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш).
 60. Билимлар иқтисодиётида субъектлар фаолиятини ахборот билан

- таъминлашни ташкил этиш (ўз вақтида етказиб бериш, ахборотларга эҳтиёж, ахборот манбалари ва истеъмолчилар, ҳужжатларни ишлаб чиқиш, ахборотларни йиғиш, узатиш, қайта ишлаш, сақлаш).
61. Билимлар иқтисодиётида кичик бизнеснинг ва тадбиркорликнинг моҳияти ва кичик корхоналарни ташкил қилиш асослари (кичик бизнес, кичик корхоналар, хусусий фирмалар, юридик шахс, жисмоний шахс).
 62. Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари (чуқур ихтисослашув ва тармоқлашган кооперация, рақобатчилик муҳити, изланиш, янги маҳсулотларни маромига етказиш, сервис, бошқаришнинг оддийлиги, солиқ ва савдо соҳаларидаги давлат сиёсати).
 63. Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятининг ахборот тизими (ахборотлар, ҳужжатлар, бизнес тадқиқотлари тизими, алоқа каналлари ва техник воситалар, кузатиш, тажриба, сўров).
 64. Кичик бизнесни белгиловчи мезонлар (миқдорий кўрсаткичлар, сифат кўрсаткичлари, комбинацион кўрсаткичлар, ишловчилар сони).
 65. Тижорат тадбиркорлиги (товар биржалари, дистрибьюторлар, воситачилар, агентлар, курьерлар, вакиллар, брокерлар, маклерлар).
 66. Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришда банкларнинг роли (банк операциялари: актив ва пассив, кредитлар ҳажми, юридик ва жисмоний шахслар).
 67. Билимлар иқтисодиётида тадбиркорлик шакллари (якка тартибдаги тадбиркорлик, хусусий тадбиркорлик, жамоа тадбиркорлиги, аралаш тадбиркорлик, концерн, консорциум, концессия, кооператив, картел, синдикат, венчур корхоналар, инжиниринг).
 68. Янги корхонани бошқариш (корхона (фирма)нинг ривожланиш босқичлари, йўналишни аниқлаб олиш, жамоа шаклини танлаш, ишлаб чиқариш базасини шакллантириш франчайзинг).

ГЛОССАРИЙЛАР

Акциядорлик жамияти - акциядорлар ва муассислар маблағи эвазига шаклланган капиталга эга бўлган ҳуқуқий шахс мақомига эга компания. Ишлаб чиқаришни ташкил қилишининг маблағларни акция сотиши йўли билан жалб этишига асосланган шакли.

Айланма ишлаб чиқариш фондлари – ишлаб чиқаришда фойдаланилувчи меҳнат предметлари (хом ашё, материаллар, ўров материаллари, таъмирлаш учун эҳтиёт қисмлар ва ҳоказо). Ҳар бир ишлаб чиқариш циклида тўлиқ сарфланади ҳамда корхонанинг айланма маблағлари ҳисобига сотиб олинади.

Айланма маблағлар – ишлаб чиқариш заҳиралари, тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулот, янги маҳсулотни ўзлаштириш харажатлари, келгуси давр харажатларига сарфланувчи корхона маблағларининг пул шаклида ифодаланиши.

Акция – акциядорлик жамияти томонидан чиқарилувчи ҳамда унинг эгаси, акциядорлик жамиятининг аъзосига жамиятни бошқариш ва фойдадан дивиденд олиш ҳуқуқини берувчи қимматбаҳо қозғоз.

Акциядорлик капитали – акциядорлик жамиятининг асосий капитали, унинг ҳажми Низомда белгилаб берилади. Қарзга олинган маблағлар ва акция чиқариш ҳисобига шакллантирилади.

Амортизация - асосий фондлар қийматини аста-секинлик билан улар ёрдамида ишлаб чиқарилувчи маҳсулот ёки хизматларга ўтказилиши; маблағларнинг мақсадли равишда жамғарилиши ва кейинчалик эскирган асосий фондларнинг ўрнини қоплашга ишлатилиши.

Амортизация воситалари - корхона асосий фондларини сақлаш ва янгилаш учун махсус ажратилувчи молиявий воситалар.

Амортизация фонди - асосий фондларни оддий ва кенгайтирилган тарзда такрор ишлаб чиқаришга мўлжалланган пул маблағлари.

Асосий ишлаб чиқариш фондлари – маҳсулот ишлаб чиқаришда фойдаланилувчи меҳнат воситалари (бинолар, иншоотлар, қурилма ва асбоб-ускуналар, транспорт воситалари ва ҳоказо). Улар узоқ муддат хизмат кўрсатиб, ишлаб чиқариш жараёнида ўзининг натурал шаклини сақлаб қолади ҳамда ўз қийматини эскириш мобайнида аста-секинлик билан тайёр маҳсулотга ўтказилади. Капитал қўйилмалар ҳисобига тўлдирилади.

Асосий фондларнинг эскириши – асосий фондларнинг (бинолар, қурилмалар ва бошқа меҳнат воситаларининг) аста-секинлик билан фойдали хусусиятларини йўқотиши. Асосий ишлаб чиқариш фондлари эскиришининг жисмоний ва маънавий турлари мавжуд.

Баланс - бирон-бир ҳолатнинг алоҳида томонларини таққослаш ва солиштириш йўли билан тавсифланувчи кўрсаткичлар тизими.

Баланс фойдаси - корхонанинг балансида акс эттирилувчи фаолиятнинг барча турларидан олинувчи умумий фойда миқдори.

Банкротлик - касодга учраш, корхонанинг (ташкilot, банк) ўз мажбуриятлари бўйича тўловларни маблағлар йўқлиги туфайли амалга оширмаслигини англатувчи тушунча. Қоидага кўра, корхонани ёпиш ёки мажбуран тугатиш ҳамда мол-мулкни қарзларни тўлаш учун сотиб юборишга олиб келади.

Башорат қилиш - келажакда рўй бериши мумкин бўлган турли ҳодиса ва жараёнларни статистик, ижтимоий, иқтисодий ва бошқа турдаги тадқиқотлар ёрдамида илмий асосланган ҳолда аввалдан айтиб бериш.

Бизнес - бозор иқтисодиёти шароитларида субъектнинг маълум бир маҳсулот ёки хизмат турини яратиш ва сотиш йўли билан фойда олишга мўлжалланган иқтисодий фаолияти.

Бизнес-режа - корхона фаолияти дастури, қутилаётган харажат ва даромадлар ҳисобини ўз ичига олувчи компания фаолиятининг муайян мақсадларига эришиш учун муайян чора-тадбирлар режаси. Маркетинг тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилади.

Вексель - қимматбаҳо қозғоз тури, белгиланган тартибда ёзма шаклдаги қарз мажбурияти, ўз эгасига (вексель олувчига) вексель берувчидан кўрсатилган пул миқдорини белгиланган

муддатда гап-сўзсиз тўланишини талаб қилиш ҳуқуқини беради.

Венчур фирма – тижорат билан шуғулланувчи илмий-техник фирма, янги технологиялар ва маҳсулотларни даромадларни аввалдан белгиламаган ҳолда ишлаб чиқиш ва қўлаш билан шуғулланади (таваккалчиликка асосланган капитал қўйилмаси).

Дивиденд - акциядорлик жамияти фойдасининг бир қисми, ҳар йили солиқларни тўлаш, ишлаб чиқаришни кенгайтириш, заҳираларни тўлдириш, облигациялар бўйича фоизлар тўлаш ва директорларни мукофотлашдан сўнг акциядорлар ўртасида тақсимланади.

Жисмоний эскириш – меҳнат воситаларининг фойдаланиш ва табиат кучлари таъсири остида моддий жиҳатдан емирилиши. Меҳнат воситаларининг маънавий эскириши уларнинг тўлиқ жисмоний эскиришдан олдинданроқ, ишлаб чиқариш кўрсаткичлари юқорироқ ва тежамкор бўлган машина ва қурилмалар пайдо бўлиши туфайли юз бериши мумкин.

Ижара - мулкни маълум бир ҳақ тўлаш эвазига, вақтинчалик фойдаланишга бериш тўғрисидаги шартномага асосланган ҳолда ёллаш.

Илмий-техник салоҳият– мамлакатдаги фан, техника ва муҳандислик ишларининг ривожланиш даражаси, жамиятнинг фан-техника муаммоларини ҳал қилиш учун мавжуд ресурс ва имкониятларининг умумий тавсифномаси.

Инвестицион сиёсат – капитал қўйилмаларнинг энг устивор йўналишларини танлаш, иқтисодиёт самарадорлигини ошириш, сарфланган ҳар бир сўмга маҳсулот ўсиши ва миллий даромаднинг энг юқори кўрсаткичларига эришиш.

Инвестициялар - мамлакат ичкараси ва ташқарисида янги корхона яратиш ва мавжуд корхоналарни замонавийлаштириш, энг янги техника ва технологияларни ўзлаштириш, ишлаб чиқариш даражасини ошириш ва фойда олиш мақсадида узоқ муддатли маблағлар киритилиши.

Инвестор - бирон-бир фаолиятга, корхонага фойда олиш мақсадида узоқ муддатли капитал киритишни амалага оширувчи хусусий тадбиркор, ташикilot ёки давлат.

Инжиниринг - тижорат асосида (шартнома шаклида) турли хил муҳандислик-маслаҳат хизматлари кўрсатилиши.

Инновация - жамият ривожланиши билан ўзгариб боровчи инсон эҳтиёжларини қондиришга оид янгиликлар, уларни яратиш, тарқатиш ва фойдаланиш жараёнини мажмуаси.

Инфратузилма - саноат (ёки бирон-бир бошқа) ишлаб чиқариши ҳамда аҳолига хизмат кўрсатувчи хўжалик тармоқлари мажмуаси. Транспорт, алоқа, савдо, моддий-техник таъминот, фан, таълим, соғлиқни сақлашни ўз ичига олади.

Ишлаб чиқариш қуввати – асосий ишлаб чиқариш ва айланма фондлар, шунингдек, молиявий ресурслардан иложи борица тўлиқ ва оқилона фойдаланган ҳолда ишлаб чиқариш мумкин бўлган маҳсулотнинг максимал ҳажми.

Ишлаб чиқариш рентабеллиги – умумий (баланс) фойданинг асосий ишлаб чиқариш фондлари ва нормалаштирилувчи айланма маблағларнинг ўртача йиллик қийматида нисбати сифатида аниқланувчи ишлаб чиқариш самарадорлиги кўрсаткичи.

Ишлаб чиқариш тузилмаси– корхонанинг маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида бевосита ёки билвосита иштирок этадиган ишлаб чиқариш бўлинмалари - цехлар, участкалар, хизмат кўрсатиш хўжалиги алоқаларининг йиғиндиси.

Ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш – йирик корхоналарда технология ва тузилмаси бир хил бўлган маҳсулотларни оммавий равишда ишлаб чиқариш.

Ишлаб чиқаришни йириклаштириш – маҳсулотни йирик корхоналарда чиқаришни ташикilot қилиш.

Ишлаб чиқаришни кимёлаштириш – маҳсулот ишлаб чиқаришда кимёвий маҳсулот ва сунъий материаллар, шунингдек, кимёвий усуллардан кенг фойдаланиш.

Ишлаб чиқаришнинг диверсификацияси – бир томонлама, кўпинча битта маҳсулотга асосланувчи ишлаб чиқаришни кенг номенклатурада тайёрланувчи маҳсулотларга асосланган ишлаб чиқаришга ўтказиш.

Капитал қурилиш - асосий фондларни янги корхона қуриш, мавжуд корхоналарни қайта тиклаш, кенгайтириш, техник жиҳатдан қайта қуrolлантириш ва замонавийлаштириш йўли билан яратиш ва мукамаллаштириш жараёни.
Капитал қўйилмалар - асосий фондларни қайта тиклаш ва ўстиришга сарфланувчи моддий, меҳнат ва пул ресурслари харажатлари.
Капитал сиғими - асосий капиталнинг мос келувчи давр мобайнида ишлаб чиқарилган маҳсулот ёки унинг бирон-бир қисмини - миллий даромад, соф даромад, фойдага нисбатини тавсифловчи кўрсаткич.
Комбинациялаш – битта корхона - комбинат доирасида саноатнинг битта ёки бир нечта тармоқларидаги турли хил ишлаб чиқаришларни технологик жиҳатдан бирлаштиришда ифодаланувчи, ишлаб чиқаришни умумлаштириш шаклларида бири.
Компания - тадбиркорларнинг ҳуқуқий шахс мақомига эга бўлган, пай капитали асосида ташиқ қилинувчи бирлашмаси.
Конверсия - корхонанинг умуман бошқа турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиши.
Концерн - турли тармоқлардаги мустақил корхоналарнинг иштирок этиш тизими, қўшма тадқиқотлар, патент-лицензия келишувлари, молиялаштириш, ишлаб чиқариш ҳамкорлиги воситасида бирлашуви.
Кооперация қилиш - якуний маҳсулотни биргаликда тайёрлаш бўйича узоқ муддатли тўғридан-тўғри хўжалик алоқаларини ўрнатиш.
Корхонанинг оптимал ҳажми – маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) бўйича имзоланган шартнома ва мажбуриятларни ўз муддатида, энг кам харажатлар билан энг юқори самарадорликка эришган ҳолда бажариш имконини берувчи корхона ҳажми.
Корхонанинг тижорат сирлари – корхонанинг ишлаб чиқариш, технологиялар, бошқарув ва бошқа турдаги фаолияти билан боғлиқ, ошкор қилиниши корхона манфаатларига зарар етказиши мумкин бўлган, давлат сирларига алоқаси бўлмаган маълумотлар.
Лизинг - мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи ижарага берувчида сақланган ҳолда, мулкни узоқ муддатли ижарага беришга асосланган ҳолда инвестицияларни молиялаштириш шакли; машина, ускуна ва транспорт воситаларининг ўрта ва узоқ муддатли ижараси.
Лицензия - қонунда белгиланган муайян хўжалик операциялари, жумладан, ташиқ савдо (экспорт ва импорт) операцияларини амалга ошириш бўйича, ваколатли давлат идораларининг ҳуқуқий шахсларга берувчи махсус рухсатномаси.
Маркетинг - корхоналарнинг маҳсулот ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш ва сотиш ёки хизмат кўрсатишга оид фаолиятини, бозорни ва истеъмолчилар талабига фаол таъсир кўрсатишни ўрганиш асосида бошқариш тизими.
Материаллардан фойдаланиш коэффиценти – хом ашё ва материалларнинг оқилона тарзда сарфланишини тавсифловчи кўрсаткич. Тайёр маҳсулот таркибига кирувчи материалларнинг ишлов берилган материалларнинг умумий ҳажмига нисбати сифатида ҳисобланади.
Маҳсулот аттестацияси - маҳсулот сифатининг техник-иқтисодий кўрсаткичларини объектив баҳолашни тизимли равишда амалга оширишни кўзда тутувчи, ташиқлий-техник ва иқтисодий чора-тадбирлар мажмуаси.
Маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари – маҳсулот ишлаб чиқаришда фойдаланилувчи табиий ресурслар, хом ашё ва материаллар, ёқилги ва энергия, асосий фондлар ва меҳнат ресурслари, шунингдек, маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотишнинг бошқа харажатларининг қиймат баҳолари.
Маҳсулот рентабеллиги – маҳсулот сотишдан олинган фойданинг маҳсулот таннархига нисбати (фоизларда) сифатида аниқланувчи ишлаб чиқариш самарадорлиги кўрсаткичи.
Маҳсулот сертификати - маҳсулот сифатини баҳолаш ва назорат қилишнинг халқаро нормаларини қабул қилиш ва амалга ошириш жараёни; маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга қарам бўлмаган, маҳсулотнинг халқаро стандарт нормаларига мос келишини назорат қилиш учун керакли асбоб-ускуналар билан таъминланган махсус марказларни яратиш билан

амалга оширилади.

Маҳсулот сифати – масулотнинг инсон ва жамиятнинг маълум бир эҳтиёжларини қондириши қобилиятларини белгиловчи фойдали хислатлари мажмуи.

Маҳсулот сифатини бошқариш – маҳсулотни яратиш ва ундан фойдаланиш ёки уни истеъмол қилишда зарур сифат даражасини белгилаш, таъминлаш ва қўллаб-қувватлаш мақсадида амалга оширилувчи хатти-ҳаракатлар.

Маҳсулот сифатини бошқариш тизими – сифатни бошқариш учун зарур бўлган ресурслар, жараёнлар ва жавобгарликни аниқ тақсимловчи ташкилий тузилма.

Маҳсулотнинг материал сифими – хом ашё, материаллар ва бошқа моддий ресурсларнинг маҳсулот бирлигига сарфланувчи харажатлари. Материал сизимини камайтириш тайёр маҳсулот ва материалларни кўпайтириш, маҳсулот таннархини камайтириш ва хом ашё тармоқларини ривожлантиришга сарфланувчи харажатларни камайтиришга имкон яратади.

Маҳсулотнинг меҳнат сифими – меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларига тескари бўлган катталиқ. Моддий ишлаб чиқариш соҳасида сарфланган меҳнатнинг ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмига нисбати орқали аниқланади.

Маҳсулотнинг техник даражаси – баҳоланаётган маҳсулотнинг техник такомиллашганлигини белгиловчи, унинг базис кўрсаткичларига мос келувчи кўрсаткичларни таққослашга асосланган маҳсулот сифатининг нисбий тавсифномаси.

Маҳсулотнинг яшаш даври – маҳсулот ҳаётининг бешта босқичинининг алмашишини даври: ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, бозорга чиқиш, ўсиш, бозорнинг тўйиниши ва маънавий эскириш.

Меҳнат унумдорлиги – инсонлар ишлаб чиқариш фаолиятининг самарадорлиги; ходим моддий ишлаб чиқариш соҳасида иш вақти бирлигида ишлаб чиқарган маҳсулотлар миқдори ёки маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт билан ўлчанади. Меҳнатнинг ижтимоий унумдорлиги ишлаб чиқарилган миллий даромаднинг моддий ишлаб чиқариш таромқларида банд бўлган ҳар бир ходимга нисбатан ҳисобланади.

Меҳнат шартномаси – тадбиркор ва ишга кирувчи шахс ўртасидаги келишув, унда кўра ходимнинг меҳнат вазифаси, иш жойи, лавозими, ойлик иш ҳақи, иш бошлаш вақти ва ҳоказолар белгилаб берилади.

Низом (устав) – корхонани ташкил қилишнинг қонунийлигини тасдиқловчи, корхона характери ва фаолият тури, қоидалари, аъзолар ўртасидаги муносабатлар ва ҳоказоларни ўз ичига олувчи расмий ҳужжат.

Рақобат – бозор механизмнинг корхона ва фирмаларнинг маҳсулот ва хизматларни сотиш, капитални фойдалироқ жойлаштиришда рақиблик асосида ҳўжсалик нисбатларини шакллантириш билан боғлиқ элементи.

Рақобатбардошлик – ўз фаолиятини бозор муносабатлари шароитида амалга ошириш ва бунда ишлаб чиқаришнинг илмий-техник жиҳатдан такомиллаштириш, ходимларни рағбатлантириш ва маҳсулот сифатининг юқори бўлишини таъминлашга етарли бўлган фойда олиш.

Рекламация – харидор томонидан сотувчига шартнома асосида етказиб берилган товар сифати ва миқдорининг шартномага тўғри келмаслиги туфайли билдирувчи даъвоси.

Сертификат – масъул идоралар томонидан маҳсулотни экспертиза қилиш асосида берилувчи, маҳсулот сифатини белгиловчи ҳужжат.

Сменалик коэффициент – ускуналарнинг вақт бўйича иш билан таъминлаш даражаси кўрсаткичи; сутка давомида ишлаб берилган машина-сменаларнинг ўрнатилган барча сменалар сонига нисбати орқали аниқланади.

Стандартлаштириш – ишлаб чиқаришнинг маълум бир соҳасида фаолиятни тартибга солиш мақсадида барча манфаатдор томонлар иштирокида қоидалар белгилаш ва қўллаш. Норматив ҳужжатлар, стандартлар, йўриқномалар, усуллар, талабларда акс эттирилади.

Таъсис ҳужжатлари – янги ташкил қилинувчи корхона, компания, акциядорлик жамиятини таъсис этиш ва уларни белгиланган тартибда рўйхатга олиш учун асос бўлиб хизмат

қилувчи ҳужжатлар.

Техник қайта қуrolлантириш – ишлаб чиқариш алоҳида участкаларининг техник имкониятларни замонавий даражага чиқариш жараёни.

Ускуналарни замонавийлаштириш – ҳаракатдаги ускуналар конструкциясига, унинг техник даражасини оширувчи ҳамда техник ва иқтисодий кўрсаткичларини яхшиловчи сезиларли ўзгаришлар киритиш. Замонавийлаштириш иккинчи шаклдаги маънавий эскиришининг олдини олишга кўмаклашади.

Устама харажатлар – асосий харажатларга қўшимча бўлиб, улар билан бирга ишлаб чиқариш харажатлари таркибига киритилувчи, ишлаб чиқариш ва корхона бошқарувига хўжалик хизмати кўрсатиш харажатлари.

Фан-техника тараққиёти - фан, техника, технологиялар ривожланиши, меҳнат предметлари, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташиқил этишининг узлуксиз ривожланиш жараёни.

Фирма - ҳуқуқий шахс мақомига эга бўлиб, товар ишлаб чиқариш ва сотишни бир умумий бошқарув (ва умумий фирма номи) остида бирлаштирувчи, корхона ёки турли мулкчилик шаклидаги ихтисослаштирилган ташиқилотлар мажмуаси.

Фойда – корхона фаолиятининг якуний молияий натижалари; пул тушуми ва харажатлар ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади.

Фонд қайтими – асосий ишлаб чиқариш фондларининг бир сўмига тўғри келувчи маҳсулот миқдори.

Фонд сиғими – фонд қайтимига тесқари бўлган нисбат. Асосий ишлаб чиқариш фондлари ўртача қийматининг ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмига нисбати сифатида ҳисобланади.

Фондлар билан таъминланганлик – асосий ишлаб чиқариш фондлари билан таъминланганлик кўрсаткичи (асосий ишлаб чиқариш фондларининг корхонанинг ҳар бир ходими ёки ишчисига тўғри келувчи ҳажми).

Франчайзер - франчайзи билан франчайзинг шартномаси имзоловчи йирик корхона (корпорация, фирма ва ҳоказо).

Франчайзи (оператор) – йирик франчайзер корхона билан битим тузувчи кичик корхона.

Франчайзинг - йирик ва кичик тадбиркорликнинг аралаш шакли; ўзаро фойдали ҳамкорлик муносабатлари.

Холдинг компанияси - ўз капиталидан бошқа компанияларни бошқариш, уларга раҳбарлик қилиш ва дивиденд олиш мақсадида уларнинг акцияларини сотиб олишда фойдаланувчи акциядорлик компанияси.

Хусусийлаштириш – давлат мулкани бошқа мулкчилик шаклларига, жумладан, жамоа, акциядорлик ва хусусий мулкка ўтказишда мулкчилик муносабатларининг ўзгариш жараёни.

Ялпи даромад – корхона фаолиятининг якуний натижаларини тавсифлайди ҳамда ялпи пул тушуми ва маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотишга сарфланувчи барча харажатлар ўртасидаги фарқни ифодалайди.

Ялпи пул тушуми – товар маҳсулоти, иш, хизмат ва моддий бойликларни сотишдан тушувчи пулнинг умумий миқдори.

Ялпи фойда – корхона ялпи даромадининг барча мажбурий тўловларни чиқариб ташлагандан сўнг корхона ихтиёрида қолувчи қисми.

Ҳуқуқий шахс – фуқаролик субъекти сифатида фаолият юритувчи, мустақил баланс, гербли муҳр ва банкда ҳисоб рақамига эга, Низом асосида фаолият юритувчи ҳамда бакнротга учраганда ўз мулки билан жавоб берувчи корхона.

Қайта тиклаш – мавжуд ишлаб чиқаришни техник ва ташиқилиш такомиллаштириш, асосий фондларни комплекс равишда янгилаш ва замонавийлаштириш асосида тўлиқ қайта қуриш жараёни.

ИЛОВАЛАР

ФАН ДАСТУРИ

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУР

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

РЎЙХАТГА ОЛИНДИ:

№ _____

2018 й. “ ____ ” _____

«ТАСДИҚЛАЙМАН»

Ўқув ишлари бўйичаа проректор

_____ т.ф.н. М. Эсанов

“ ____ ” _____ 2018 й.

БИЛИМЛАР
ИҚТИСОДИЁТИ
фани бўйича

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Билим соҳаси: 100000 – Гуманитар соҳа

Таълим соҳаси: 110000 – Педагогика

Таълим йўналиши: 5111000 – Касб таълими (5230100 – *Иқтисодиёт*
(тармоқлар ва соҳалар бўйича))

Наманган – 2018 йил

Мазкур ишчи ўқув дастури Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2018 йил 25 августдаги № 744-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Билимлар иқтисодиёти” фани ўқув дастури асосида ишлаб чиқилди.

Тузувчи:

Ибрахимов Х. – НамДУ Иқтисодиёт кафедраси катта ўқитувчиси

Тақризчи:

Маҳкамов И. – НамМТИ «Саноат ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва иқтисодиёт» кафедраси доценти, и.ф.н.

Ишчи ўқув дастури “Иқтисодиёт” кафедрасининг 2018 йил “____” августдаги ____-сонли мажлисида кўриб чиқилди ва тасдиқлаш учун тавсия қилинди (Баённома № ____).

Кафедра мудири _____ **и.ф.н., доц. К. Сирожиддинов**

Ишчи ўқув дастури Ижтимоий-иқтисодий факултет кенгашининг 2018 йил “____” августдаги ____-сонли мажлисида муҳокама қилинган ва тасдиқлаш учун тавсия қилинди (Баённома № ____)

Факултет кенгаши раиси _____ **т.ф.н., доц. Н.Дехқонов**

Келишилди:

Ўқув-услубий бошқарма бошлиғи _____ **б.ф.н., доц. Д. Дехқонов**

КИРИШ

Тараққиёт йўлидан ўтаётган ҳар қандай жамият юксак миллий тафаккур, касб-маҳоратга эга бўлган кадрларга кучли эҳтиёж сезади. Кейинги йилларда мутахассис ходимларга бўлган талаб кескин ошди, сифат ва миқдор кўрсаткичлари ўзгарди, ишга қабул қилувчилар кўп ҳолларда ходимнинг ишни қай даражада билишлиги, касбий маҳоратига эътибор бермоқдалар.

Республикаимиз иқтисодиётининг малакали миллий кадрларга бўлган талабини ҳисобга олган ҳолда тузиб чиқилган таълим стандартларига киритилган “Билим иқтисодиёти” фани талабаларнинг иқтисодий илмини, уларнинг бозор иқтисодиёти жараёнидаги замонавий билимларни мустаҳкамлашга қаратилган. Бунинг учун аввало педагогнинг ўзида янгилаш билим бериш, ўзгариб боровчи меҳнат ва ҳаёт шароитларига мувофиқ ижодий фаолият билан шуғуллана олиш кўникмалари таркиб топган бўлиши лозим.

Ушбу фан дастури бакалаврларни ўқитишга мўлжалланган бўлиб, унда иқтисодий билимларнинг илмий асослари, таълимни, олий таълимни бошқариш тизими, ДС асосида таълимни режалаштириш ва лойиҳалаштириш, олий таълимни молиялаштириш ва маркетинг масалалари кўриб чиқилади.

Мазкур фан таълим иқтисодиётини ташкил этиш, бошқариш борасидаги давлат сиёсатининг моҳияти, мазмуни ва хусусиятларини, педагогик тизимларнинг асосий тушунчалари ва бошқарув тузилишини, таълимни бошқаришни ҳуқуқий-меъёрий асосларини, педагогик менежмент томонидан ҳал этиладиган, муаммолар, таълим иқтисодиёти масалаларини талабаларга ўргатишда қўл келади.

Фаннинг мақсад ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад – талабаларда билим иқтисодиётининг умумий назарияси соҳасида талабаларнинг билим даражасини ошириш, уларда мазкур билимлардан амалда фойдаланиш кўникмасини шакллантириш.

Фаннинг асосий вазифалари – талабаларга ижтимоий бошқарув назариясининг вужудга келиш ва ривожланиш тарихи; таълимда иқтисодий менежментнинг энг янги методлари ва принциплари ҳақида; таълим хизматлари бошқаруви, маркетинги ва инновациялари соҳасида махсус билимларни ўргатишдан иборат.

Фанни ўқитиш жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

- «**Билим иқтисодиёти**» фанини ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши тавсия этилади;

- «**Билим иқтисодиёти**» назария асослари бўлимига тегишли маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон–дидактик технологияларидан фойдаланиш;

- «**Билим иқтисодиёти**» фани мавзуларида ўтказиладиган амалий машғуллот ақлий хужум, гуруҳли фикрлаш педагогик технологиялардан фойдаланиш;

- «**Билим иқтисодиёти**» тузилишини ўрганиш ва уларнинг асосий параметрларини ва уларнинг элементларини аниқлаш мавзуларида ўтказиладиган тажриба машғуллотларида кичик гуруҳлар мусобақалари, гуруҳли фикрлаш педагогик технологияларини қўллаш назарда тутилади.

Фан бўйича талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар

«**Билим иқтисодиёти**» фанини ўзлаштириш жараёнида талаба:

- билим иқтисодиёти масалаларининг мазмун ва моҳияти;

- таълим соҳасида ижтимоий ҳамкорлик йўллари;
- таълим жараёнини ташкил этиш, бошқаришда ижтимоий омиллар;
- ривожланган хорижий мамлакатлар олий таълим тизимини бошқариш тажрибаси

каби **масаввурларга эга бўлиши;**

- олий таълим муассасасидаги ўқув тарбия жараёнини;
- ўқув тарбия жараёнини услубий жиҳатдан билиш йўллари;
- таълим иқтисодиётида инновацион бошқарувни амалга оширишни;
- олий таълим тизими маркетинг фаолиятини бошқаришни;
- олий таълим иқтисодиёти ва менежменти бўйича амалий таклифлар тайёрлашни

билиши ва улардан фойдалана олиши;

- олий таълим тизими маркетинг фаолиятини бошқариш;
- олий таълим иқтисодиётига таъсир этувчи омилларни ўрганиш;
- олий таълим муассасаларини молиялаш воситаларини англаб етиш;
- таълим иқтисодиёти менежментида тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш

қўникмаларга эга бўлиши;

- билим иқтисодиётига иқтисодий ўсишни таъсири, илмий мушоҳада қила олиш, олий таълим тизимига инновацияларни жорий этиш ва улардан фойдалана олиш **малакаларига эга бўлиши керак.**

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан узаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвийлиги

«Билим иқтисодиёти» фани 5-6-семестрда ўқитилади. Бу дастурни амалда бажариш учун талабалар «Иқтисодиёт назарияси», «Бошқарув психологияси», «Ижтимоий-иқтисодий жараёнларни моделлаштириш ва прогнозлаш» каби фанларидан етарлича маълумотга эга бўлиши лозим.

Фанни ўқитишда фойдаланиладиган замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг «Билим иқтисодиёти» фанини ўзлаштиришлари учун илғор ва замонавий усуллардан фойдаланиш, янги информацион-педагогик технологияларни татбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, ўқув-услубий мажмуа, маъруза матнлари, тарқатма материаллар, электрон материаллар, виртуал стентлардан фойдаланилади.

Маъруза ва семинар машғулотларида «Аклий хужум», «Инсерт», «Пинборд», «Бахс», «Суҳбат» каби метод ва техникалардан, талабалар билан ўқув фаолиятини ташкил этишда «Кооп-кооп», «ўйланг-жуфтликка бўлининг-фикр алмашинг», «Илон изи» каби ҳамкорликда ишлашнинг усулларида ҳамда техник воситалар, компьютер тизими воситалари, проектор, графикли органайзерли ўқитиш воситаларидан ҳамда кенг фойдаланилади.

«Билим иқтисодиёти» курсини лойиҳалаштиришда қуйидаги асосий концептуал ёндошувлардан фойдаланилади:

Шахсга йўналтирилган таълим. Бу таълим ўз моҳиятига кўра таълим жараёнининг барча иштирокчиларининг тўлақонли ривожланишини кўзда тутди. Бу эса таълимни лойиҳалаштираётганда, албатта, маълум бир таълим олувчининг шахсини эмас, аввало, келгусидаги мутахассислик фаолияти билан боғлиқ ўқиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ёндашилишни назарда тутди.

Тизимли ёндашув. Таълим технологияси тизимнинг барча белгиларини ўзида мужассам этмоғи лозим: жараёнинг мантиқийлиги, унинг барча бўғинларини ўзаро боғланганлиги, яхлитлиги.

Фаолиятга йўналтирилган ёндашув. Шахснинг жараёنли сифатларини шакллантиришга, таълим олувчининг фаолиятини активлаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида унинг барча қобилияти ва имкониятлари, ташаббускорлигини очишга йўналтирилган таълимни ифодалайди.

Диалогик ёндашув. Бу ёндашув ўқув муносабатларини яратиш заруратини билдиради. Унинг натижасида шахснинг ўз-ўзини фаоллаштириши ва ўз-ўзини кўрсата олиши каби ижодий фаолияти кучаяди.

Ҳамкорликдаги таълимни ташкил этиш. Демократик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи фаолият мазмунини шакллантиришда ва эришилган натижаларни баҳолашда биргаликда ишлашни жорий этишга эътибор қаратиш зарурлигини билдиради.

Муаммоли таълим. Таълим мазмунини муаммоли тарзда тақдим қилиш орқали таълим олувчи фаолиятини активлаштириш усулларида бири. Бунда илмий билимнинг объектив қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш усуллари, диалектик мушоҳадани шакллантириш ва ривожлантиришни, амалий фаолиятга уларни ижодий тарзда қўллашни мустақил ижодий фаолияти таъминланади.

Ахборотни тақдим қилишнинг замонавий воситалари ва усуллари қўллаш – янги компьютер ва ахборот технологияларини ўқув жараёнига қўллаш.

Ўқитишнинг усуллари ва техникаси. Маъруза (кириш, мавзуга оид, визуаллаш), муаммоли таълим, кейс-стади, пинборд, парадокс ва лойиҳалаш усуллари, амалий ишлар.

Ўқитишни ташкил этиш шакллари: диалог, полилог, мулоқот ҳамкорлик ва ўзаро ўрганишга асосланган фронтал, коллектив ва гуруҳ.

Ўқитиш воситалари: ўқитишнинг анъанавий шакллари (дарслик, маъруза матни, ўқув-услубий мажмуа) билан бир қаторда - компьютер ва ахборот технологиялари.

Коммуникация усуллари: тингловчилар билан тезкор тескари алоқага асосланган бевосита ўзаро муносабатлар.

Тескари алоқа усуллари ва воситалари: кузатиш, блиц-сўров, оралик ва жорий ва якунловчи назорат натижаларини таҳлили асосида ўқитиш диагностикаси.

Бошқариш усуллари ва воситалари: ўқув машғулотни бошқичларини белгилаб берувчи технологик карта кўринишидаги ўқув машғулотларини режалаштириш, қўйилган мақсадга эришишда ўқитувчи ва тингловчининг биргаликдаги ҳаракати, нафақат аудитория машғулотлари, балки аудиториядан ташқари мустақил ишларнинг назорати.

Мониторинг ва баҳолаш: ўқув машғулотида ҳам бутун курс давомида ҳам ўқитишнинг натижаларини режали тарзда кузатиб бориш. Курс охирида тест топшириқлари ёки ёзма иш вариантлари ёрдамида тингловчиларнинг билимлари баҳоланади.

«Билим иқтисодиёти» фанини ўқитиш жараёнида компьютер технологиясидан, "Эксел" дастури жадвалларидан фойдаланилади. Айрим мавзулар бўйича талабалар билимини баҳолаш тест асосида ва компьютер ёрдамида бажарилади. "Интернет" тармоғидаги расмий иқтисодий кўрсаткичларидан фойдаланилади, тарқатма материаллар тайёрланади, тест тизими ҳамда таянч сўз ва иборалар асосида оралик ва якуний назоратлар ўтказилади.

**«Билим иқтисодиёти» фанидан машғулотларнинг мавзулар ва соатлар
бўйича тақсимланиши:**

Семестр	Юклама	Аудитория		Мустақил таълим
		Маъруза	Амалий	
<i>V</i>	<i>136</i>	<i>30</i>	<i>42</i>	<i>64</i>
<i>VI</i>	<i>94</i>	<i>24</i>	<i>30</i>	<i>40</i>

№	Мавзулар номи	Жами соат	Маъруза	Амалий машғулот	Мустақил таълим
1.	Билимлар иқтисодиёти фанининг мақсад ва вазифалари	10	2	4	4
2.	Билимлар иқтисодиёти ва илмий-техник сиёсат	20	4	6	10
3.	Таълим ва таълим муассасаларининг классификацияси	18	2	6	10
4.	Билимлар иқтисодиётининг менежменти	20	4	6	10
5.	Билимлар иқтисодиётида интеллектуал салоҳиятнинг таҳлили	24	6	8	10
6.	Интеллектуал мулк – баҳолаш объекти сифатида ва уни баҳолаш	22	6	6	10
7.	Тадқиқотларнинг илмий-техник ва иқтисодий самарадорлиги	22	6	6	10
V семестр бўйича жами		136	30	42	64
8.	Инновацион лойиҳаларнинг рискин баҳолаш методлари	16	8	4	4
9.	Комплекс дастурларни ишлаб чиқишнинг халқаро тажрибалари	16	8	4	4
10.	Илмий-техник тараққиётнинг ривожланиш жараёнини прогнозлаш	16	8	4	4
11.	Олий таълимни бошқариш методологияси	6	-	2	4
12.	Таълим соҳаси менежерининг инсоншунослик бўйича маълумоти	6	-	2	4
13.	Олий таълим муассасасини бошқариш	6	-	2	4
14.	Таълим муассасасида ўқув-тарбия жараёнини бошқариш	6	-	2	4
15.	Олий таълим тизими маркетинги фаолияти	6	-	2	4
16.	Олий таълим иқтисодиёти	8	-	4	4
17.	Олий таълим муассасаларини молялаш воситалари	8	-	4	4
VI семестр бўйича жами		94	24	30	40
Ҳаммаси		230	54	72	104

АСОСИЙ ҚИСМ МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИ

1-модул: Билимлар иқтисодиёти фанининг мақсад ва вазифалари.

Таълимнинг иқтисодий мазмуни ва бошқарувнинг мазмуни ва аҳамияти. Ўзбекистонда олий таълим тизимининг ривожланиши. “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга ошириш жараёнида “Билимлар иқтисодиёти” фанининг мақсад ва вазифалари. Мамлакат иқтисодиётининг ривожланишида олий таълимнинг тутган ўрни ва аҳамияти.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

2-модул: Билимлар иқтисодиёти ва илмий-техник сиёсат.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва юқори малакали иқтисодчи-педагог кадрлар тайёрлашга қўйиладиган талаблар. “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” олий таълимни бошқариш методологиясининг асоси сифатида. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий жиҳатлари. Олий таълимни бошқариш. Олий таълимни бошқариш тамойиллари ва вазифалари. Таълим тизимининг босқичлари, турлари. Олий таълимни бошқаришнинг тузилиши ва тизими. Олий таълимни мақсад ва вазифалари. Олий таълимни бошқариш босқичлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Пинборд” техникаси.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

3-модул: Таълим ва таълим муассасаларининг классификацияси.

Бошқарувнинг кўп илм талаб этишлиги. Бошқаришнинг илмий асослари ва умумий қоидалари. Бошқариш стратегияси ва унинг асосий вазифалари. Таълим муассасасининг мақсадларга эришиш стратегиясини ишлаб чиқиш. Стратегияни татбиқ этиш ва амалий қўллаш. Таълим-тарбия жараёнини баҳолашнинг инновацион йўналишларини ўрганиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Кластер” усули.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

4-модул: Билимлар иқтисодиётининг менежменти.

Бошқарув психологияси. Шахснинг индивидуал психологик сифати. Шахснинг ижтимоий-психологик сифати. Менежмент психологияси ҳақида тушунча. Таълим соҳаси менежернинг модели. Менежернинг инсонийлик жиҳати. Бошқарув педагогикаси ва этикаси ҳақида тушунча. Меҳнатни рағбатлантиришнинг психологик асослари. Шахс, жамоатнинг ахлоқий соғломлиги. Бошқарув одоби ва унинг ўзига хос томонлари.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ5, Қ6

5-модул: Билимлар иқтисодиётида интеллектуал салоҳиятнинг таҳлили.

Ўқув-тарбия жараёнини лойиҳалаш ва бошқариш воситалари. Лойиҳалашни иқтисодий таъминаш ва амалга оширишни ташкил этиш масалалари. Давлат таълим стандартларининг ташкилий бошқарув функцияси. Таълим сифатини бошқариш. Ўқитиш сифатига ва мутахассис кадрларни тайёрлашга қўйиладиган талаблар, уларга таъсир этувчи омиллар. Аккредитация ва аттестация қилишнинг аҳамияти ва уни ташкил этиш асослари. Ташқи аттестация ва ўз-ўзини аттестациялашнинг мазмуни.

Мутақил таълимни бошқариш. Таълим-тарбия жараёнини назорат қилиш.

Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Каскад” техникаси, Б/Б/Б жадвали.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

6-модул: Интеллектуал мулк баҳолаш объекти сифатида ва уни баҳолаш.

Иқтисодий таълим тизимини бошқаршга замонавий ёндашувлар. Таълим муассасаларида инновацион бошқарув. Инновацион ривожланиш даражаси ва унда Ўзбекистоннинг иштироки. Таълим муассасаларини бошқаришда ахборот ва коммуникация. Педагогларнинг касбий фаоллигини оширишда раҳбарларнинг вазифалари. Педагогик ходимларнинг инновацион фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш.

***Қўлланиладиган таълим технологиялари:** маъруза-презентация, диалогик ёндошув, "Каскад" техникаси.*

***Адабиётлар:** A1, A2, A3, A4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6*

7-модул: Тадқиқотларнинг илмий-техник ва иқтисодий самарадорлиги.

Ривожланган хорижий давлатлар таълим тизимидаги ҳозирги йўналишлари. Хорижий давлатлардаги бакалавр ва магистраларни тайёрлашни бошқариш тажрибаси. Ҳалқаро ҳамкорлик ва битимлар. Ривожланган мамалакатларда олий таълимни молиялаштириш. Хорижий олий таълим муассасасида тижорат фаолияти. Хорижий олий таълим муассасаларини молиялашнинг ўзига хос жиҳатлари.

***Қўлланиладиган таълим технологиялари:** маъруза-презентация, диалогик ёндошув.*

***Адабиётлар:** A1, A2, A3, A4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6*

8-модул: Инновацион лойиҳалар рискинни баҳолаш методлари.

Маркетинг таълим муассасалари бозор фаолиятининг фалсафаси сифатида: вазифалар, воситалар, башоратлаш усуллари. Олий маълумотли мутахассисларга бўлган талабни белгилаш. Олий таълим сифатини бошқариш. Маркетинг фаолияти ва уни ташкил этиш тамойиллари. Олий таълим муассасалари маркетинг бўлими вазифалари. Мутахассислар бозорини ташкил этиш шарт шароитлари. ОТМда маркетинг хизматини ривожлантириш дастурлари. Олий таълим тизимида тадбиркорликни ташкил этиш. Маркетинг тадқиқотларини ўтказиш.

***Қўлланиладиган таълим технологиялари:** маъруза-презентация, диалогик ёндошув, "Скарабей" технологияси.*

***Адабиётлар:** A1, A2, A3, A4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6*

9-модул: Комплекс дастурларни ишлаб чиқишнинг халқаро тажрибалари.

Олий таълим муассасаларининг иқтисодиёти ва ташкилий мазмуни. Олий таълим тизимини молиялаштириш. ОТМни бюджет ҳисобидан молиялашнинг асосий йўналишлари ва истикболлари. Олий таълим муассасаларининг ривожлантиришда бюджетдан ташқари маблағларидан фойдаланиш йўллари. Олий ўқув муассасаларини ташқи иқтисодий фаолиятини кенгайтириш масалалари. Таълим соҳасида солиқ сиёсатини ривожлантириш истикболлари. Олий таълим муассасаларининг ўзаро ҳамкорлиги, иқтисодиёт ва жамият.

***Қўлланиладиган таълим технологиялари:** маъруза-презентация, диалогик ёндошув, "Т-схема".*

***Адабиётлар:** A1, A2, A3, A4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6*

10-модул: Илмий-техник тараққиётнинг ривожланиш жараёнини прогнозлаш.

Таълим муассасаси бюджетдан ташқари молиявий маблағларнинг манбаи. Таълим муассасаларини бюджетдан ташқари фаолиятини бошқариш. Пул муомаласи ва унинг амал қилиш қонуниятлари. Кредитнинг моҳияти, манбалари ва вазифалари. Таълим кредитлари.

***Қўлланиладиган таълим технологиялари:** маъруза-презентация, диалогик ёндошув, "Каскад" техникаси.*

***Адабиётлар:** A1, A2, A3, A4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ5, Қ6*

**Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича
кўрсатма ва тавсиялар**

1. Билимлар иқтисодиёти фанининг мақсад ва вазифалари.
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6
2. Билимлар иқтисодиёти ва илмий-техник сиёсат
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Пинборд” техникаси.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6
3. Таълим ва таълим муассасаларининг классификацияси
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Кластер” усули.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6
4. Билимлар иқтисодиётининг менежменти
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ5, Қ6
5. Билимлар иқтисодиётида интеллектуал салоҳиятнинг таҳлили
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Каскад” техникаси, Б/Б/Б жадвали.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6
6. Интеллектуал мулк – баҳолаш объекти сифатида ва уни баҳолаш
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Каскад” техникаси.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6
7. Тадқиқотларнинг илмий-техник ва иқтисодий самарадорлиги
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6
8. Инновацион лойиҳаларнинг рискинни баҳолаш методлари
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Скарабей” технологияси.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6
9. Комплекс дастурларни ишлаб чиқишнинг халқаро тажрибалари
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Т-схема”.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6
10. Илмий-техник тараққиётнинг ривожланиш жараёнини прогнозлаш
Қўлланиладиган таълим технологиялари: маъруза-презентация, диалогик ёндошув, “Каскад” техникаси.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ5, Қ6
11. Олий таълимни бошқариш методологияси
Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, “Каскад” техникаси, Б/Б/Б жадвали.
Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6
12. Таълим соҳаси менежерининг инсоншунослик бўйича маълумоти

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, "Каскад" техникаси, Б/Б/Б жадвали.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

13. Олий таълим муассасасини бошқариш

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, "Каскад" техникаси, Б/Б/Б жадвали.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

14. Таълим муассасасида ўқув-тарбия жараёнини бошқариш

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, "Т-схема".

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

15. Олий таълим тизими маркетинги фаолияти

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, "Кластер" усули.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

16. Олий таълим иқтисодиёти

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, "Каскад" техникаси, Б/Б/Б жадвали.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

17. Олий таълим муассасаларини молялаш воситалари

Қўлланиладиган таълим технологиялари: диалогик ёндошув, "Скарабей" технологияси.

Адабиётлар: А1, А2, А3, А4, Қ1, Қ2, Қ3, Қ6

Мустақил таълим ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Талаба мустақил иши Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг "Талабалар мустақил ишларини ташкил этиш тўғрисида"ги 2009 йил 14 августдаги 286-сонли буйруғи ва "Талабалар мустақил ишини ташкил этиш ва назорат қилиш бўйича Ёврикнома" асосида ташкил этилади.

Талаба мустақил иши (ТМИ) – муайян фандан ўқув дастурида белгиланган билим, кўникма ва малаканинг маълум бир қисмини талаба томонидан фан ўқитувчиси маслаҳати ва тавсиялари асосида аудитория ва аудиториядан ташқарида ўзлаштирилишига ёъналтирилган тизимли фаолиятдир.

«Билимлар иқтисодиёти» фани бўйича талабанинг мустақил таълими шу фанни ўрганиш жараёнининг таркибий қисми бўлиб, услубий ва ахборот ресурслари билан тўла таъминланган.

Талабалар аудитория машғулотида профессор-ўқитувчиларнинг маърузасини тинглайдилар, мисол ва масалалар ечадилар. Аудиториядан ташқарида талаба дарсларга тайёрланади, адабиётларни конспект қилади, уй вазифа сифатида берилган мисол ва масалаларни ечади. Бундан ташқари айрим мавзуларни кенгроқ ўрганиш мақсадида қўшимча адабиётларни ўқиб рефератлар тайёрлайди ҳамда мавзу бўйича тестлар ечади. Мустақил таълим натижалари рейтинг тизими асосида баҳоланади.

Уйга вазифаларни бажариш, қўшимча дарслик ва адабиётлардан янги билимларни мустақил ўрганиш, керакли маълумотларни излаш ва уларни топиш йўллари аниқлаш, интернет тармоқларидан фойдаланиб маълумотлар тўплаш ва илмий изланишлар олиб бориш, илмий тўғарак доирасида ёки мустақил равишда илмий манбалардан фойдаланиб илмий мақола ва маърузалар тайёрлаш кабилар талабаларнинг дарсда олган билимларини чуқурлаштиради, уларнинг мустақил фикрлаш ва ижодий қобилиятини ривожлантиради.

Уй вазифаларини текшириш ва баҳолаш амалий машғулоти олиб боровчи ўқитувчи томонидан, конспектларни ва мавзунини ўзлаштириш даражасини текшириш ва баҳолаш эса маъруза дарсларини олиб боровчи ўқитувчи томонидан ҳар дарсда амалга оширилади.

«Билимлар иқтисодиёти» фани бўйича талабалар мустақил иши бир мунча такомиллашган, мураккаблаштирилган тартибда ташкил этилади ва талабалар ўзлаштириш даражасига қараб **қуйидаги шакллардан фойдаланиш қўзда тутилади:**

- a) фаннинг айрим мавзуларини ўқув адабиётлари ёрдамида мустақил ўзлаштириш, ўқув манбалари билан ишлаш;
- b) амалий, семинар ва лаборатория машғулотларига тайёргарлик қўриб келиш;
- c) муайян мавзу бўйича реферат тайёрлаш;
- d) курс ишини бажариш;
- e) ҳисоб-китоб ва график ишларини бажариш;
- f) амалиётдаги мавжуд муаммонинг ечимини топиш, тест, мунозарали саволлар ва топшириқлар тайёрлаш;
- g) илмий мақола, тезис ва маърузалар тайёрлаш;
- h) амалий мазмундаги ностандарт масалаларни эчиш, ижодий ишлаш;
- i) уй вазифаларини бажариш ва бошқалар.

Мустақил иш топшириқларини муваффақиятли якунлашлари учун қўйиладиган талаблар:

- мақсаднинг (билимни мустаҳкамлаш, янги билимларни ўзлаштириш, ижодий фаолликни ошириш, амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш) аниқ асосланиши;
- вазифа ва топшириқларнинг аниқ-равшан белгиланиши;
- топшириқларни бажариш алгоритми ва методларидан талабаларнинг этарли даражада хабардор бўлиши;
- маслаҳат ва бошқа ёрдам турларининг тўғри белгиланиши;
- ҳисобот шакли ва баҳолаш мезонини аниқ белгилаш;
- назорат вақти, шакли ва турларини аниқ белгилаб олиш.

Талабалар билимини баҳолашда рейтинг тизимини қўллаш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда мустақил иш соатлари, маъруза ва амалий машғулотлар бўйича тақсимланади ва мос равишда баҳоланади. Талабалар мустақил ишларини баҳолаш ажратилган соатларга мутаносиб равишда амалга оширилади.

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг мавзулари:

№	Мустақил таълим мавзулари	Берилган топшириқлар
1.	Давлат дастуридан ўрин олган макроиқтисодий масалалар таҳлили ва уларнинг ижроси	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
2.	Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва “Таълим тўғрисидаги” Қонун таълимни бошқаришнинг асоси эканлиги	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
3.	Таълим соҳасида ижтимоий ҳамкорлик: мазмуни ва хусусиятлари	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
4.	Ташкилий маданият таълим муассасасини жараёнини шакллантириш омили сифатида	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
5.	Таълим муассасасини бошқаришда ижтимоий омиллар	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
6.	Таълим сифати ижтимоий ривожланишнинг омили сифатида	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш

7.	Таълим жараёнида низоларни бошқариш йўллари	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
8.	Глобаллашув жараёнида таълим тизимини ривожланишининг хусусиятлари	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
9.	Таълим соҳасида бошқаришнинг коммуникацион аспекти	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
10.	Таълим менежментида мақсадли режалаштириш усулининг аҳамияти	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
11.	Таълим муассасасини бошқаришда ахборот таъминлаш тизимининг ўрни	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш
12.	Мотивация жамоани бошқаришнинг функцияси сифатида	Мавзу бўйича конспект қилиш, тест саволлари тузиш ва презентациялар тайёрлаш

Дастурнинг информацион услубий таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш назарда тутилган:

- маъруза мавзулари замонавий компютер технологиялари ёрдамида презентация ва электрон-дидактик технологияларидан фойдаланилган ҳолда ўтказилади;
- амалий машғулотларда ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, “иш ўйини” ва бошқа педагогик технологиялардан фойдаланилади.

«Билимлар иқтисодиёти» фанидан талабалар билимини рейтинг тизими асосида баҳолаш мезони

«Билимлар иқтисодиёти» фани бўйича рейтинг жадваллари, назорат тури, шакли, сони ҳамда ҳар бир назоратга ажратилган максимал балл, шунингдек жорий ва оралиқ назоратларининг саралаш баллари ҳақидаги маълумотлар фан бўйича биринчи машғулотда талабаларга эълон қилинади.

Фан бўйича талабаларнинг билим савияси ва ўзлаштириш даражасининг Давлат таълим стандартларига мувофиқлигини таъминлаш учун қуйидаги назорат турлари ўтказилади:

жорий назорат (ЖН) – талабанинг фан мавзулари бўйича билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Жорий назорат фаннинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда амалий машғулотларда оғзаки сўров, тест ўтказиш, суҳбат, назорат иши, коллеквиум, уй вазифаларини текшириш ва шу каби бошқа шаклларда ўтказилиши мумкин;

оралиқ назорат (ОН) – семестр давомида ўқув дастурининг тегишли (фанларнинг бир неча мавзуларини ўз ичига олган) бўлими тугаллангандан кейин талабанинг назарий билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Оралиқ назорат бир семестрда икки марта ўтказилади ва шакли (ёзма, оғзаки, тест ва ҳоказо) ўқув фанига ажратилган умумий соатлар ҳажмидан келиб чиққан ҳолда белгиланади;

якуний назорат (ЯН) – семестр якунида муайян фан бўйича назарий билим ва амалий кўникмаларни талабалар томонидан ўзлаштириш даражасини баҳолаш усули. Якуний назорат асосан таянч тушунча ва ибораларга асосланган “Ёзма иш” шаклида ўтказилади.

ОН ўтказиш жараёни кафедра мудири томонидан тузилган комиссия иштирокида мунтазам равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиблари

бузилган ҳолларда, **ОН** натижалари бекор қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда **ОН** қайта ўтказилади.

Олий таълим муассасаси раҳбарининг буйруғи билан ички назорат ва мониторинг бўлими раҳбарлигида тузилган комиссия иштирокида **ЯН** ни ўтказиш жараёни мунтазам равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиблари бузилган ҳолларда, **ЯН** натижалари бекор қилиниши мумкин.

Бундай ҳолларда **ЯН** қайта ўтказилади.

Талабанинг билим савияси, кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг рейтинг тизими асосида талабанинг фан бўйича ўзлаштириш даражаси баллар орқали ифодаланади.

«Билимлар иқтисодиёти» фани бўйича талабаларнинг семестр давомидаги ўзлаштириш кўрсаткичи 100 баллик тизимда баҳоланади.

Ушбу 100 балл баҳолаш турлари бўйича қуйидагича тақсимланади:

Я.Н.-30 балл, қолган 70 балл эса Ж.Н.-40 балл ва О.Н.-30 балл қилиб тақсимланади.

Балл	Баҳо	Талабалар билим даражаси
86-100	Аъло	Хулоса ва қарор қабул қилиш. Ижодий фикрлай олиш. Мустақил мушоҳада юрита олиш. Олган билимларини амалда қўллай олиш. Моҳиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга эга бўлиш.
71-85	Яхши	Мустақил мушоҳада қилиш. Олган билимларини амалда қўллай олиш. Моҳиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга эга бўлиш.
55-70	Қони-қарли	Моҳиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга эга бўлиш.
0-54	Қони-қарсиз	Аниқ тасаввурга эга бўлмаслик. Билмаслик.

- Фан бўйича саралаш бали 55 баллни ташкил этади. Талабанинг саралаш балидан паст бўлган ўзлаштириши рейтинг дафтарчасида қайд этилмайди.

- Талабаларнинг ўқув фани бўйича мустақил иши жорий, оралик ва якуний назоратлар жараёнида тегишли топшириқларни бажариши ва унга ажратилган баллардан келиб чиққан ҳолда баҳоланади.

- Талабанинг фан бўйича рейтинги қуйидагича аниқланади:

$$P = \frac{B \cdot \ddot{Y}}{100}$$

бу ерда: В-семестрда фанга ажратилган умумий ўқув юкламаси (соатларда); Ў-фан бўйича ўзлаштириш даражаси (балларда).

- Фан бўйича жорий ва оралик назоратларга ажратилган умумий баллнинг 55 фоизи саралаш балл ҳисобланиб, ушбу фоиздан кам балл тўплаган талаба якуний назоратга киритилмайди.

- Жорий **ЖН** ва оралик **ОН** турлари бўйича 55 бал ва ундан юқори бални тўплаган талаба фанни ўзлаштирган деб ҳисобланади ва ушбу фан бўйича якуний назоратга кирмаслигига йўл қўйилади.

- Талабанинг семестр давомида фан бўйича тўплаган умумий бали ҳар бир назорат туридан белгиланган қоидаларга мувофиқ тўплаган баллари йиғиндисига тенг.

- **ОН** ва **ЯН** турлари календар тематик режага мувофиқ деканат томонидан тузилган рейтинг назорат жадваллари асосида ўтказилади. **ЯН** семестрнинг охириги 2 ҳафтаси мобайнида ўтказилади.

- **ЖН** ва **ОН** назоратларда саралаш балидан кам балл тўплаган ва узрли сабабларга кўра назоратларда қатнаша олмаган талабага қайта топшириш учун, навбатдаги шу назорат туригача, сўнгги жорий ва оралик назоратлар учун эса якуний назоратгача бўлган муддат берилади.

- Талабанинг семестрда **ЖН** ва **ОН** турлари бўйича тўплаган баллари ушбу назорат турлари умумий балининг 55 фоизидан кам бўлса ёки семестр якунида **ЖН**, **ОН** ва **ЯН**

турлари бўйича тўплаган баллари йиғиндиси 55 балдан кам бўлса, у академик қарздор деб ҳисобланади.

- Талаба назорат натижаларидан норози бўлса, фан бўйича назорат тури натижалари эълон қилинган вақтдан бошлаб бир кун мобайнида факултет деканига ариза билан мурожаат этиши мумкин. Бундай ҳолда факултет деканининг тақдимномасига кўра ректор буйруғи билан 3 (уч) аъзодан кам бўлмаган таркибда апелляция комиссияси ташкил этилади.

- Апелляция комиссияси талабаларнинг аризаларини кўриб чиқиб, шу куннинг ўзида ҳулосасини билдиради.

- Баҳолашнинг ўрнатилган талаблар асосида белгиланган муддатларда ўтказилиши ҳамда расмийлаштирилиши факултет декани, кафедра мудури, ўқув-услубий бошқарма ҳамда ички назорат ва мониторинг бўлими томонидан назорат қилинади.

Талабалар ЖНдан тўплайдиган балларнинг мезонлари

№	Кўрсаткичлар	1-2-машғ.	3-4-машғ.	5-6-машғ.	7-8-машғ.	9-10-машғ.	11-12-машғ.	13-14-машғ.	15-16-машғ.	17-18-машғ.	19-21-машғ.	Максимал балл	Саралаш бали
1.	Талабанинг уй вазифаларини тўғри ва тўлиқ бажарганлиги (машқ, масалалар, таҳлилий маълумотномалар)	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	30	16
2.	Амалий машғулот дарсларида фаол иштироки, савол-жавоблар, мунозаралардаги қатнашуви	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10	6
	Жами ЖН баллари (максимал)	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	40	22
	Жами ЖН баллари (саралаш)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	22	-

№	Кўрсаткичлар	1-2-машғ.	3-4-машғ.	5-6-машғ.	7-8-машғ.	9-10-машғ.	11-12-машғ.	13-14-машғ.	15-машғ.	Максимал балл	Саралаш бали
1.	Талабанинг уй вазифаларини тўғри ва тўлиқ бажарганлиги (машқ, масалалар, таҳлилий маълумотномалар)	4	4	4	4	4	4	4	4	32	18
2.	Амалий машғулот дарсларида фаол иштироки, савол-жавоблар, мунозаралардаги қатнашуви	1	1	1	1	1	1	1	1	8	4
	Жами ЖН баллари (максимал)	5	5	5	5	5	5	5	5	40	22
	Жами ЖН баллари (саралаш)	3	3	3	3	3	3	3	3	22	-

Талабалар ОНдан тўплайдиган балларнинг мезонлари

№	Кўрсаткичлар	ТМИ	Назорат иши	Максимал балл	Саралаш бали
1.	Талабаларнинг мустақил таълим топшириқларини ўз вақтида ва сифатли бажариши, ҳимоя қилиши	10	-	10	6

1.1.	Хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқилганлиги ва уларнинг асосланганлиги	3	-	3	2
1.2.	График ишланмаларнинг бажарилиши савияси	2	-	2	1
1.3.	ТМИ ёзма ҳисоботи ҳимоясида мавзунинг қамраб олинганлик даражаси	3	-	3	2
1.4.	Ўз фикрини ифода этиши ва ҳимоя қила олиши ва риторик қобилияти	2		2	1
2.	Оралик назорат (ёзма иш) тури натижалари	-	20	20	11
2.1.	Олинган назарий билимларни қўллай билиш кўникмаларининг шакланганлик даражаси	-	5	5	3
2.2.	Қўйилган саволларга берилган жавобларнинг асосланганлиги	-	5	5	3
2.3.	Ўтилган мавзулар бўйича мустақил фикрлаш қобилиятининг намоён этилганлиги	-	5	5	3
2.4.	График ишланмалардан фойдаланиши, уларни тавсифлаш	-	5	5	2
	Жами ОН баллари (максимал)	10	20	30	17
	Жами ОН баллари (саралаш)	6	11	17	-

Якуний назорат “Ёзма иш” шаклида белгиланган бўлса, у ҳолда якуний назорат 30 баллик “Ёзма иш” вариантлари асосида ўтказилади.

Якуний назоратда “Ёзма иш”ларни баҳолаш мезони

Якуний назорат “Ёзма иш” шаклида амалга оширилганда, синов кўп вариантли усулда ўтказилади. Ҳар бир вариант 2 та назарий савол ва 4 та амалий топшириқдан иборат. Назарий саволлар фан бўйича таянч сўз ва иборалар асосида тузилган бўлиб, фаннинг барча мавзуларини ўз ичига қамраб олган.

Ҳар бир назарий саволга ёзилган жавоблар бўйича ўзлаштириш кўрсаткичи 0-3 балл оралиғида баҳоланади. Амалий топшириқ эса 0-6 балл оралиғида баҳоланади. Талаба максимал 30 балл тўплаши мумкин.

Ёзма синов бўйича умумий ўзлаштириш кўрсаткичини аниқлашда вариантда берилган саволларнинг ҳар бири учун ёзилган жавобларга қўйилган ўзлаштириш баллари қўшилади ва йиғинди талабанинг якуний назорат бўйича ўзлаштириш бали ҳисобланади.

Якуний назоратда тест синовларини баҳолаш мезони

Якуний назорат тест синовлари шаклида амалга оширилганда, синов кўп вариантли усулда ўтказилади. Ҳар бир вариант 30 та назарий саволдан ва 4 тадан муқобил жавоблар вариантдан иборат.

Ҳар бир саволга берилган тўғри жавоб учун 1,0 балл берилади.

Фойдаланиладиган адабиётлар

Асосий адабиётлар:

1. Ахлиддинов и др. Управление образованием в Узбекистане: проблемы, поиск, решения. – Т., “Ес-ТАСИС”. 1999 г.
2. Абдуллаев О., Жалолов Ж., Отақулов М. Маркетинг фаолиятини истиқболлаш. – Т.: ТДИУ. 1996.
3. Корзникова Г.Г. Менеджмент в образовании. Практический курс. – М., “Академия”. 2008 г.
4. Котлер Ф., Келлер К.Л. Маркетинг менеджмент. Учебник. Экспресс-курс. 3-е издание. – СПб., “Питер”. 2012. – 480 с.
5. Перегудов Л.В., Саидов М.Х. Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти. – Т., МОЛИЯ. 2005.
6. Саидов М.Х. Олий таълим муассасаларини молиялаш. – Т., МОЛИЯ. 2005.

Қўшимча адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. www.lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикасининг Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. www.lex.uz.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони. www.lex.uz.
4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ. – Т., Ўзбекистон. 2016. – 56 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2016 йил 7 декабр. – Т., Ўзбекистон, 2017. – 48 б.
6. Илм-фан ютуқлари – тараққиётнинг муҳим омили. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2016 йил 30 декабр куни мамлакатимизнинг этакчи илм-фан номояндалари билан учрашувидаги маърузаси. //”Халқ сўзи” газетаси. 2016 йил 31 декабр.
7. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Т., Ўзбекистон. 2017. – 108 б.
8. Мирзияев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т., Ўзбекистон. 2017. – 488 б.
9. Файзуллаева Н.С. Таълим менежменти. Ўқув қўлланма. – Т.: ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯ, 2009.
10. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. “Менежмент”. Дарслик. Т.: “Ўқитувчи”, 2001 й.
11. Гуломов С.С. “Менежмент асослари”. Т.: 2002 й.
12. Глухов В.В., Коробко С.В., Маринина Т.В. Экономика знаний. Учебное пособие. – СПб., Питер, 2003. – 528 стр.
13. Максаковский В.П. Экономика знаний. – Смоленск, Универсум, 2012 г. – 104-стр.

Интернет сайтлари:

1. www.образование.ру
2. www.edy.uz
3. www.lex.uz
4. www.ziynet.uz
5. www.маркетинг.ру

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

«Билимлар иқтисодиёти» фанидан талабалар билимини рейтинг тизими асосида баҳолаш мезони

«Билимлар иқтисодиёти» фани бўйича рейтинг жадваллари, назорат тури, шакли, сони ҳамда ҳар бир назоратга ажратилган максимал балл, шунингдек жорий ва оралик назоратларининг саралаш баллари ҳақидаги маълумотлар фан бўйича биринчи машғулотда талабаларга эълон қилинади.

Фан бўйича талабаларнинг билим савияси ва ўзлаштириш даражасининг Давлат таълим стандартларига мувофиқлигини таъминлаш учун қуйидаги назорат турлари ўтказилади:

жорий назорат (ЖН) – талабанинг фан мавзулари бўйича билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Жорий назорат фаннинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда амалий машғулотларда оғзаки сўров, тест ўтказиш, суҳбат, назорат иши, коллеквиум, уй вазифаларини текшириш ва шу каби бошқа шаклларда ўтказилиши мумкин;

оралиқ назорат (ОН) – семестр давомида ўқув дастурининг тегишли (фанларнинг бир неча мавзуларини ўз ичига олган) бўлими тугаллангандан кейин талабанинг назарий билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Оралиқ назорат бир семестрда икки марта ўтказилади ва шакли (ёзма, оғзаки, тест ва ҳоказо) ўқув фанига ажратилган умумий соатлар ҳажмидан келиб чиққан ҳолда белгиланади;

якуний назорат (ЯН) – семестр якунида муайян фан бўйича назарий билим ва амалий кўникмаларни талабалар томонидан ўзлаштириш даражасини баҳолаш усули. Якуний назорат асосан таянч тушунча ва ибораларга асосланган “Ёзма иш” шаклида ўтказилади.

ОН ўтказиш жараёни кафедра мудири томонидан тузилган комиссия иштирокида мунтазам равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиблари бузилган ҳолларда, **ОН** натижалари бекор қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда **ОН** қайта ўтказилади.

Олий таълим муассасаси раҳбарининг буйруғи билан ички назорат ва мониторинг бўлими раҳбарлигида тузилган комиссия иштирокида **ЯН** ни ўтказиш жараёни мунтазам равишда ўрганиб борилади ва уни ўтказиш тартиблари бузилган ҳолларда, **ЯН** натижалари бекор қилиниши мумкин.

Бундай ҳолларда **ЯН** қайта ўтказилади.

Талабанинг билим савияси, кўникма ва малакаларини назорат қилишнинг рейтинг тизими асосида талабанинг фан бўйича ўзлаштириш даражаси баллар орқали ифодаланади.

«Билимлар иқтисодиёти» фани бўйича талабаларнинг семестр давомидаги ўзлаштириш кўрсаткичи 100 баллик тизимда баҳоланади.

Ушбу 100 балл баҳолаш турлари бўйича қуйидагича тақсимланади:

Я.Н.-30 балл, қолган 70 балл эса Ж.Н.-40 балл ва О.Н.-30 балл қилиб тақсимланади.

Балл	Баҳо	Талабалар билим даражаси
86-100	Аъло	Хулоса ва қарор қабул қилиш. Ижодий фикрлай олиш. Мустақил мушоҳада юрита олиш. Олган билимларини амалда қўллай олиш. Моҳиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга эга бўлиш.
71-85	Яхши	Мустақил мушоҳада қилиш. Олган билимларини амалда қўллай олиш. Моҳиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга эга бўлиш.
55-70	Кони-карли	Моҳиятини тушунтириш. Билиш, айтиб бериш. Тасаввурга эга бўлиш.
0-54	Кони-карсиз	Аниқ тасаввурга эга бўлмаслик. Билмаслик.

- Фан бўйича саралаш бали 55 баллни ташкил этади. Талабанинг саралаш балидан паст бўлган ўзлаштириши рейтинг дафтарчасида қайд этилмайди.

- Талабаларнинг ўқув фани бўйича мустақил иши жорий, оралик ва якуний назоратлар жараёнида тегишли топшириқларни бажариши ва унга ажратилган баллардан келиб чиққан ҳолда баҳоланади.

- Талабанинг фан бўйича рейтинги қуйидагича аниқланади:

$$P = \frac{B \cdot \ddot{Y}}{100}$$

бу ерда: В-семестрда фанга ажратилган умумий ўқув юкламаси (соатларда); Ў-фан бўйича ўзлаштириш даражаси (балларда).

- Фан бўйича жорий ва оралик назоратларга ажратилган умумий баллнинг 55 фоизи саралаш балл ҳисобланиб, ушбу фоиздан кам балл тўплаган талаба якуний назоратга киритилмайди.

- Жорий **ЖН** ва оралик **ОН** турлари бўйича 55 бал ва ундан юқори бални тўплаган талаба фанни ўзлаштирган деб ҳисобланади ва ушбу фан бўйича якуний назоратга кирмаслигига йўл қўйилади.

- Талабанинг семестр давомида фан бўйича тўплаган умумий бали ҳар бир назорат туридан белгиланган қоидаларга мувофиқ тўплаган баллари йиғиндисига тенг.

- **ОН** ва **ЯН** турлари календар тематик режага мувофиқ деканат томонидан тузилган рейтинг назорат жадваллари асосида ўтказилади. ЯН семестрнинг охириги 2 ҳафтаси мобайнида ўтказилади.

- **ЖН** ва **ОН** назоратларда саралаш балидан кам балл тўплаган ва узрли сабабларга кўра назоратларда қатнаша олмаган талабага қайта топшириш учун, навбатдаги шу назорат туригача, сўнгги жорий ва оралик назоратлар учун эса якуний назоратгача бўлган муддат берилади.

- Талабанинг семестрда **ЖН** ва **ОН** турлари бўйича тўплаган баллари ушбу назорат турлари умумий балининг 55 фоизидан кам бўлса ёки семестр якунида **ЖН**, **ОН** ва **ЯН** турлари бўйича тўплаган баллари йиғиндиси 55 балдан кам бўлса, у академик қарздор деб ҳисобланади.

- Талаба назорат натижаларидан норози бўлса, фан бўйича назорат тури натижалари эълон қилинган вақтдан бошлаб бир кун мобайнида факултет деканига ариза билан мурожаат этиши мумкин. Бундай ҳолда факултет деканининг тақдимномасига кўра ректор буйруғи билан 3 (уч) аъзодан кам бўлмаган таркибда апелляция комиссияси ташкил этилади.

- Апелляция комиссияси талабаларнинг аризаларини кўриб чиқиб, шу куннинг ўзида ҳулосасини билдиради.

- Баҳолашнинг ўрнатилган талаблар асосида белгиланган муддатларда ўтказилиши ҳамда расмийлаштирилиши факултет декани, кафедра мудури, ўқув-услубий бошқарма ҳамда ички назорат ва мониторинг бўлими томонидан назорат қилинади.

Талабалар ЖНдан тўплайдиган балларнинг мезонлари

№	Кўрсаткичлар	1-2-машғ.	3-4-машғ.	5-6-машғ.	7-8-машғ.	9-10-машғ.	11-12-машғ.	13-14-машғ.	15-16-машғ.	17-18-машғ.	19-21- машғ	Максимал балл	Саралаш бали
1.	Талабанинг уй вазифаларини тўғри ва тўлиқ бажарганлиги (машқ, масалалар, таҳлилий маълумотномалар)	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	30	16
2.	Амалий машғулот дарсларида фаол	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10	6

	иштироки, савол-жавоблар, мунозаралардаги қатнашуви												
	Жами ЖН баллари (максимал)	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	40	22
	Жами ЖН баллари (саралаш)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	22	-

№	Кўрсаткичлар	1-2-машғ.	3-4-машғ.	5-6-машғ.	7-8-машғ.	9-10-машғ.	11-12-машғ.	13-14-машғ.	15-машғ.	Максимал балл	Саралаш бали
1.	Талабанинг уй вазифаларини тўғри ва тўлиқ бажарганлиги (машқ, масалалар, таҳлилий маълумотномалар)	4	4	4	4	4	4	4	4	32	18
2.	Амалий машғулот дарсларида фаол иштироки, савол-жавоблар, мунозаралардаги қатнашуви	1	1	1	1	1	1	1	1	8	4
	Жами ЖН баллари (максимал)	5	5	5	5	5	5	5	5	40	22
	Жами ЖН баллари (саралаш)	3	3	3	3	3	3	3	3	22	-

Талабалар ОНдан тўплайдиган балларнинг мезонлари

№	Кўрсаткичлар	ТМИ	Назорат иши	Максимал балл	Саралаш бали
1.	Талабаларнинг мустақил таълим топшириқларини ўз вақтида ва сифатли бажариши, ҳимоя қилиши	10	-	10	6
1.1.	Хулоса ва тавсиялар ишлаб чиқилганлиги ва уларнинг асосланганлиги	3	-	3	2
1.2.	График ишланмаларнинг бажарилиши савияси	2	-	2	1
1.3.	ТМИ ёзма ҳисоботи ҳимоясида мавзунинг қамраб олинганлик даражаси	3	-	3	2
1.4.	Ўз фикрини ифода этиши ва ҳимоя қила олиши ва риторик қобилияти	2		2	1
2.	Оралиқ назорат (ёзма иш) тури натижалари	-	20	20	11
2.1.	Олинган назарий билимларни қўллай билиш кўникмаларининг шакланганлик даражаси	-	5	5	3
2.2.	Қўйилган саволларга берилган жавобларнинг асосланганлиги	-	5	5	3
2.3.	Ўтилган мавзулар бўйича мустақил фикрлаш қобилиятининг намоён этилганлиги	-	5	5	3
2.4.	График ишланмалардан фойдаланиши, уларни тавсифлаш	-	5	5	2
	Жами ОН баллари (максимал)	10	20	30	17
	Жами ОН баллари (саралаш)	6	11	17	-

Якуний назорат “Ёзма иш” шаклида белгиланган бўлса, у ҳолда якуний назорат 30 баллик “Ёзма иш” вариантлари асосида ўтказилади.

Якуний назоратда “Ёзма иш”ларни баҳолаш мезони

Якуний назорат “Ёзма иш” шаклида амалга оширилганда, синов кўп вариантли усулда ўтказилади. Ҳар бир вариант 2 та назарий савол ва 4 та амалий топшириқдан иборат.

Назарий саволлар фан бўйича таянч сўз ва иборалар асосида тузилган бўлиб, фаннинг барча мавзуларини ўз ичига қамраб олган.

Ҳар бир назарий саволга ёзилган жавоблар бўйича ўзлаштириш кўрсаткичи 0-3 балл оралиғида баҳоланади. Амалий топшириқ эса 0-6 балл оралиғида баҳоланади. Талаба максимал 30 балл тўплаши мумкин.

Ёзма синов бўйича умумий ўзлаштириш кўрсаткичини аниқлашда вариантда берилган саволларнинг ҳар бири учун ёзилган жавобларга қўйилган ўзлаштириш баллари қўшилади ва йиғинди талабанинг якуний назорат бўйича ўзлаштириш бали ҳисобланади.

Якуний назоратда тест синовларини баҳолаш мезони

Якуний назорат тест синовлари шаклида амалга оширилганда, синов кўп вариантли усулда ўтказилади. Ҳар бир вариант 30 та назарий саволдан ва 4 тадан муқобил жавоблар вариантдан иборат.

Ҳар бир саволга берилган тўғри жавоб учун 1,0 балл берилади.